

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAROLENJ DÖNEMİ TARİHYAZIMINDA
MÜSLÜMANLARIN TEMSİLİ
(VIII. ve IX. Yüzyıllar)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Erđinç OFLİ

Tarih Anabilim Dalı
Ortaçağ Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Erman ŞAN

EYLÜL - 2022

T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KAROLENJ DÖNEMİ TARİHYAZIMINDA
MÜSLÜMANLARIN TEMSİLİ
(VIII. ve IX. Yüzyıllar)

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Erđinç OFLİ

Tarih Anabilim Dalı
Ortaçağ Tarihi Programı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Erman ŞAN

EYLÜL - 2022

...omnia mecum porto mea

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tez yazım klavuzuna uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- tez içindeki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel etik kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda ilgili eserlere bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu,
- atıfta bulunduğum eserlerin tümünü kaynak olarak gösterdiğimi,
- kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- ücret karşılığı başka kişilere yazdırmadığımı (dikte etme dışında), uygulamalarımı yaptırmadığımı,
- ve bu tezin herhangi bir bölümünü bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunmadığımı

beyan ederim.

KAROLENJ DÖNEMİ TARİHYAZIMINDA MÜSLÜMANLARIN TEMSİLİ (VIII. ve IX. Yüzyıllar)

ÖZET

Müslümanlar VII. yüzyılın ortalarından itibaren fetih hareketlerini hızlandırmışlardır. Bu durum, onların diğer devletler ve topluluklar ile ilişki kurmalarına olanak sağlamıştır. İslâm orduları Endülüs topraklarının fethedilmesini takip eden yıllarda dönemin Avrupa'sındaki en önemli güçlerden biri olan Franklar ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu karşılaşmanın Frank kaynaklarındaki yansımaları, erken dönem Ortaçağ Avrupası'ndaki Müslüman algısını şekillendirmiştir.

Endülüs'ün fethini gerçekleştiren Arap ve Berberî nüfusu hakkında Avrupa literatürü çeşitli terminolojik bilgilere sahipti. Bunlar genellikle Roma döneminde kullanılan terimler ile Eski ve Yeni Ahid üzerinden değerlendirilen anlatılara dayanıyordu. Kuzey Afrika'daki Berberî nüfusu için kullanılan *Mauri* ve Araplar için kullanılan *Arabes* gibi terimlerin dışında, Eski Ahid'deki anlatılarla şekillenen *Ismaelitae*, *Agareni*, *Saraceni* gibi terimler de özellikle Arapları ve onlar aracılığıyla da genel olarak Müslümanları temsilen kullanılmaya başlanmışlardı. Bu terimlerden *Ismaelitae* ile *Agareni* Hz. İbrahim'in oğlu İsmâil ile onun annesi câriye Hâcer'i nitelemekteydi. Bu iki isim Hıristiyan yazınında köleliği ve Eski Ahid'i temsil etmekteydiler. *Saraceni* ise Hz. İbrahim'in eşi Sâre'yi nitelemekteydi ve Hıristiyan yazınında Sâre ile oğlu İshak, Yeni Ahid ile Hıristiyanlığı temsil ediyorlardı. Buna bağlı olarak *Ismaelitae* ve *Agareni* terimleri ile nitelenen halkların Hıristiyanlığa düşmanlığına vurgu yapılmaktaydı. Aynı halklar için geleneksel ve etimolojik anlamda değerli bir yeri olan *Saraceni* de kullanılmaktaydı ancak bu durum ilk dönem Hıristiyan yazarlarından itibaren yanlış bir kullanım olarak sunulmaktaydı. Kökenleri oldukça eskiye dayanan bu terminolojik yapı, Karolenj tarihyazımında da sürdürüldü.

Müslümanların Karolenj kaynaklarında yer bulmaları, ailenin içerisinde bulunduğu siyasî sürece paralel olarak gelişmişti. Endülüs Valisi Semh b. Mâlik'in kuzey seferlerine dair sunulan anlatılar, Karolenj ailesine rakip olan Aquitania *Dux*'u Eudo tarafından durduruldukları için Karolenj kaynaklarının büyük bir bölümünde aktarılmamış veya çarpıtılmışlardır. Aynı şekilde Poitiers Savaşı'na dair sunulan anlatılara bakıldığında da Eudo'nun Müslümanlar ile savaş öncesinde bir iş birliği yaptığı aktarılır. Diğer dönem kaynakları ile yapılan karşılaştırmalar sonucunda bu bilginin doğru olmadığı anlaşılmaktadır. Buradan da anlaşılıyor ki Karolenj ailesinin *Francia*'yı koruyan yegâne güç oldukları mesajı verilmek istenmiştir. Bu açıdan da Müslümanların bir dış düşman olarak kaynaklarda nasıl kendilerine yer buldukları ve bu durumun Karolenj propagandasına nasıl yansıdığı görülmüştür.

Terminolojiye bakıldığında ise Karolenj tarihyazımında Araplar için *Ismaelitae* ve *Agareni*'den ziyade *Saraceni* terimi daha çok tercih edilir olmuştur. *Arabes* terimi ise zamanla tercih edilmemeye başlanmıştır. Berberîler ise geçmişte olduğu gibi *Mauri* olarak anılmaktaydılar, ancak bazı durumlarda geniş bir anlama sahip olmaya

başlayan *Saraceni* terimi ile de anıldıkları görülür. Endülüs toplumu özelinde *Saraceni* ve *Mauri* terimlerin birlikte kullanılmasıyla Araplar ve Berberîler arasında kesin bir şekilde ayırım yapılıyorduyduysa da çoğu zaman Endülüs nüfusunun geneli için *Saraceni* tabirinin kullanıldığı da görülür. Kuzey Afrika Müslümanları için ise bahsi geçen *Mauri* ve *Saraceni* terimlerini dışında *Afri* gibi coğrafi tanımlamalara da başvurulmuştur. Ayrıca Karolenjler ile Abbâsîlerin diplomatik ilişkiler kurmaları, kaynaklar için yeni bir tanımlama yolu açmıştır. Geniş bir çerçevede ele alınan *Saraceni* tabiri, elbette ki Abbâsîler için de kullanılmaktaydı. Ancak özellikle IX. yüzyıl ile birlikte onları nitelendirmek için *Persae*, yani Pers tabiri ön plana çıkmıştı. Ayrıca Abbâsîler, Endülüs ve Kuzey Afrika Müslümanlarına dair sunulan dış düşman portresinin dışında tutulmuş ve temsil bakımından Karolenj tarihyazımında önemli bir yer edinmişlerdi. Zira Karolenjler ile dış ilişkiler anlamında ortak bir paydada buluşmuş olmaları, onların kaynaklarda Batı'daki Müslümanlara kıyasla daha dostane bir şekilde ele alınmalarını sağlamıştır.

Müslümanların Karolenj tarihyazımında nasıl temsil edildikleri, ne şekilde algılandıkları ve hangi terimlerle nitelendiklerine dair ortaya konan bu çalışmayla Müslümanların hem bir dış düşman hem de güçlü bir müttefik olarak Karolenj yazın dünyasına nasıl dahil edildiği görülmüştür. Kaynakların genel olarak bu nüfusu saldırgan, vahşi ve Hıristiyanlığın düşmanı bir halk olarak sunuşu ve bunun yanında Müslümanlar tarafından fethedilmiş toprakların boyunduruk altındaki bölgeler olarak betimleniş, kullanılan terimler ile birlikte paralel olarak ele alındığında uzun yıllar boyunca gelişimini sürdürecektir olan Avrupa'daki Müslüman algısının kökenlerini gözler önüne serer.

Anahtar Kelimeler: Franklar, Müslümanlar, Karolenj Hanedanı, tarihyazımı.

THE REPRESENTATION OF MUSLIMS IN CAROLINGIAN HISTORIOGRAPHY (VIII. – IX. Centuries)

ABSTRACT

Since the middle of the 7th century, Muslims accelerated their conquests. This progress gave them the opportunity to establish contact with other states and peoples. In the years following the conquest of al-Andalus, they encountered the Franks, who were one of the most important tribes of Europe. The reflections of this encounter in Frankish sources shaped the perception of Muslims in early medieval Europe.

The European literature had various terminological information about the Arab and Berber populations who conquered al-Andalus. These were generally based on terms used in the Roman period and narratives evaluated through the Old and New Testaments. In addition to terms such as Mauri used for the Berber population in North Africa and Arabes used for Arabs, terms such as Ismaelitae, Agareni, and Saraceni, which were shaped by the narratives in the Old Testament, were also used to represent the Arabs in particular and, through them, the Muslims in general. Of these terms, Ismaelitae and Agareni characterized Abraham's son Ishmael and his mother, the concubine Hagar: They represented slavery and the Old Testament in Christian literature. *Saraceni*, on the other hand, was describing Abraham's wife Sarah, and in Christian literature, Sarah and her son Isaac represented Christianity and the New Testament. According to this tradition, the terms *Ismaelitae* and *Agareni*, with their allegorical backgrounds, emphasized the contemporary hostility towards the people for whom they were used. *Saraceni*, which has a valuable place both traditionally and etymologically, was also used for the same peoples, but this situation was presented as an incorrect usage since the early Christian writers. This terminological structure was also maintained in Carolingian historiography.

The presence of Muslims in the Carolingian sources developed in parallel with the political process in which the family was involved. The narratives presented about the northern expeditions of Samh b. Mâlik, governor of al-Andalus, are omitted or distorted in most of the Carolingian sources, as they were stopped by Eudo, the *dux* of Aquitania, who rivalled the Carolingian family. Likewise, when we look at the narratives presented about the Battle of Poitiers, it is stated that Eudo cooperated with the Muslims before the war. As a result of the comparisons made with other period sources, it is understood that this information is not correct. It can be understood from this that the purpose of the Carolingian sources was to demonstrate the fact that the Carolingian family was the only power that had been protecting *Francia*. In this respect, it has been seen how Muslims find a place in the sources as an external enemy and how this situation is reflected in the Carolingian propaganda.

When we look at the terminology, in Carolingian historiography, the term *Saraceni* was more preferred for Arabs than *Ismaelitae* and *Agareni*. The term *Arabes*, on the other hand, started to be not preferred over time. The Berbers, on the other hand, were called *Mauri* as in the past, but in some cases, they are also referred to by the term *Saraceni*, which has begun to have a broad meaning. Although there was a clear distinction between Arabs and Berbers by using the terms *Saraceni* and *Mauri* together for referring to the population of al-Andalus, it is often seen that the term *Saraceni* and *Mauri* are separately used for defining the population of al-Andalus. For North African Muslims, besides the aforementioned terms *Mauri* and *Saraceni* terms, geographical definitions such as *Afri* were also used. In addition, the establishment of diplomatic relations between the Carolingians and the Abbasids opened a new way of definition for the sources. The term *Saraceni*, which was considered in a broad meaning, was of course also used for the Abbasids. However, especially in the 9th century, the term *Persae* came to the fore to characterize them. In addition, the Abbasids were excluded from the external enemy portrayal of the Muslims of al-Andalus and North Africa and had an important place in Carolingian historiography in terms of representation. Because the fact that they met on common ground in terms of foreign relations with the Carolingians enabled them to be handled in a more friendly way compared to the Muslims in the West.

The terminology used to portray Muslims has a significant effect on our understanding of the perception of Muslims in Carolingian historiography. The sources' presentation of this population as aggressive, savage and hostile towards Christianity, as well as the description of the lands captured by the Muslims as subjugated territories, reveals the origins of the perception of Muslims in Europe, which, when considered alongside the terms used, has been continuing to develop for many years.

Keywords: Franks, Muslims, Carolingian dynasty, historiography

ÖNSÖZ

Devletlerin ve toplulukların zaman içerisinde birbirleri ile etkileşim içerisine girmeleri, kaçınılmaz olarak taraflar arasında belli başlı gelişmelere sahne olur; bu durum kendisini ekonomik, sosyolojik, politik ve kültürel alanlarda gösterebilmektedir. Bu ilişkiler sonucunda bir tarafın diğerini algılayış sürecini değerlendirmek, bahse konu olan etkileşimlerin sonucunu anlayabilmeyi kolaylaştırmaktadır. Bunu gerçekleştirebilmenin yegâne unsurlarından bir tanesi de kaynakların algısal ve terminolojik açıdan analiz edilmesidir. Bu çalışma genel anlamda bunu amaçlamakta ve Karolenj tarihyazımında Müslümanların nasıl yansıtıldığını ele almaktadır.

Müslümanların VII. yüzyılın ortalarından itibaren doğuya ve batıya doğru ilerleyişleri, onların kaçınılmaz olarak diğer devletler ve topluluklar ile etkileşim haline girmeleri ile sonuçlanmıştır. Bu topluluklardan bir tanesi ise Endülüs'ün fethini takip eden süreçte karşı karşıya gelinen Franklardır. Franklar, Müslümanların Pirenelerin ötesine, yani Endülüs'ün kuzey bölgelerini aşarak gerçekleştirdikleri seferlerle birlikte artık İslâm kuvvetleri ile fiilî anlamda karşı karşıya gelmiş oluyorlardı. Buradaki *fiilî* kavramı oldukça önemlidir. Zira Frank dünyasında Müslümanlar hakkındaki bilgiler o döneme değin yalnızca literatür üzerinden edinilmekteydi. Buna göre de Müslümanlar Hâcer ve İsmâil'in, yani Hıristiyan yazımında köleliği ve Eski Ahid geleneğini temsil eden kişilerin soyundan gelen bir halk idi. Ancak Franklar VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde artık Müslümanlar ile karşı karşıya gelmişler ve gerek politik gerekse de kültürel ilişkiler kurmaya başlamışlardır.

Franklar, Müslümanlarla olan münasebetlerini aktardıkları kaynaklarda geleneksel terminolojiyi muhafaza etmişlerdi. Bahsi geçen terimler zamanla farklı şekillerde ve amaçlarda kullanılarak coğrafi ve etnik değişimleri ortaya çıkarmıştı. Özellikle Müslümanların çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları, kaynakların belli ayrımlara gitmesine sebebiyet vermiştir. Bu çalışmada Müslümanların Karolenj dönemi tarihyazımında nasıl algılandıkları incelenirken, aynı zamanda onlar için kullanılmış olan terimler de ele alınacaktır. Bu sayede hem Müslümanlar için kullanılan terimler Karolenj tarihyazımı özelinde kökenlerinden IX. yüzyıla kadar incelenmiş olurken hem de kullanılan terimlerin geçirdikleri değişimler aktararak bu süreçteki Müslüman algısının ne yönde ilerlediği gösterilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte özellikle Karolenj dönemi siyasetinin bu sürece etkileri de incelenerek bu hanedanın Müslümanları tarihyazımı sürecine nasıl dahil ettiği de aktarılacaktır.

Franklar ile Müslümanlar arasındaki ilişkiyi Karolenj tarihyazımı özelinde algısal ve terminolojik aktarımlar üzerinden değerlendirilen bu çalışmada kaynakların aktarmış olduğu terimlerin orijinal olarak sunulmasına özen gösterilmiştir. Buna bağlı olarak aksi belirtilmediği sürece şehirler, bölgeler ve unvanlar kaynaklarda aktarıldığı şekliyle sunulmuştur. Okuyucunun anlamasını kolaylaştırmaya yönelik olarak

metinde bu terimlerin varsa bugünkü karşılıkları terimin ilk geçtiği yerde parantez içerisinde sunulmuştur. Aynı durum kaynak çevirilerinde köşeli parantez ile gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın hazırlanış sürecinde değerli vaktini ayırarak önemli yardımlarda bulunan danışman hocam sayın Dr. Öğr. Üyesi Erman Şan'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmanın büyük bir kısmının kaleme alındığı Université de Franche-Comté'de öğretim üyesi olan ikinci danışmanım sayın Justine Audebrand'a da değerli tavsiye ve yönlendirmeleri için minnettarlığımı sunuyorum. Ayrıca önemli tavsiyeleriyle metnin gelişmesine katkıda bulunan Prof. Dr. Aydın Usta, Prof. Dr. Lütfi Şeyban ve Doç. Dr. Fatih Durgun'a teşekkür ediyorum.

Bu çalışma sürecinde ve genel olarak eğitim öğretim hayatım boyunca bana olan desteklerini ve güvenlerini hiçbir zaman için esirgememiş olan aileme ve tüm dostlarıma büyük bir içtenlikle şükranlarımı sunuyorum.

Besançon 2022

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET	i
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	xi
KISALTMALAR	xiv
HARİTALAR LİSTESİ	xvii
RESİMLER LİSTESİ	xix
KAYNAK TAHLİLİ	xxi
GİRİŞ	1
I. <i>Arabes, Mauri, Ismaelitae, Agareni, Saraceni</i> : Kökenler.....	1
II. Frank Yazınındaki Anlatılar	16
III. Modern Literatür	20
IV. Çalışmanın Yapısı ve Amacı.....	24
1. KAROLENJ TARİHYAZIMINDA MÜSLÜMANLARA DAİR İLK ANLATILAR: PROPAGANDA VE DIŞ DÜŞMAN	27
1. 1. Semh b. Mâlik'in Kuzey Akınları Meselesi ve Karolenj Kaynakları	31
1. 2. Poitiers (<i>Pectavis</i>) Savaşı ve Karolenj Kaynakları.....	43
1. 2. 1. Poitiers Savaşı sonrasındaki durum: <i>Byrra</i> (Berre Nehri) Savaşı ve <i>Narbona</i>	55
1.3. VIII. Yüzyıl Frank Dünyası ve Müslümanlar: Genel Değerlendirme.....	58
2. DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN BAŞLAMASI VE KAROLENJ TARİHYAZIMI	61
2. 1. Endülüs Müslümanları.....	62
2. 2. Abbâsîler ile İlk Temaslar: <i>Amormuni rex Saracenorum</i>	66
3. IX. YÜZYIL KAYNAKLARINDA MÜSLÜMANLAR: ALGI VE TERMİNOLOJİ	71
3. 1. Endülüs Müslümanları: <i>Saraceni et Mauri</i>	74
3. 2. Abbâsîler: <i>rex Persarum</i>	81

3.2.1. I. Hludovicus ve Halife Me'mûn (813-833): <i>duo Saraceni, unus Christianus</i>	93
3. 3. Kuzey Afrika Müslümanları: <i>Mauri, Saraceni ve Afri</i>	97
3.3.1. Coğrafi tanımlamalar	101
3.4. Algı, Terminoloji ve Temsil: Genel Değerlendirme	103
SONUÇ	108
BİBLİYOGRAFYA	114
ÖZGEÇMİŞ	133

KISALTMALAR

a.	: annus (yıl)
Alm.	: Almanca
Ar.	: Arapça
AQ	: <i>Anthropological Quarterly</i>
AÜİFD	: <i>Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
b.	: bin, ibin
bkz.	: bakınız
CCSL	: <i>Corpus Christianorum, Series Latina</i>
CEHM	: <i>Cahiers d'études hispanique</i>
CSEL	: <i>Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum</i>
CSHB	: <i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i>
çev.	: çeviren
col.	: column (sütun)
DAM	: <i>Debates de Arqueología Medieval</i>
DİA	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
dn.	: dipnot
ed.	: editör, tahkik eden
EP²	: <i>The Encyclopaedia of Islam (Second Edition)</i>
EME	: <i>Early Medieval Europe</i>
fol.	: folio (yaprak/sayfa)
Fr.	: Fransızca
Gal.	: Epistula ad Galatas (Galatyalılar/Galatyalılara Mektup)
Gen.	: Genesis (Yaratılış/Tekvîn)
GİFAD	: <i>Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
haz.	: hazırlayan
Hz.	: Hazreti
ISBE	: <i>The International Standart Bible Encyclopedia</i>
İng.	: İngilizce

İsp.	: İspanyolca
krş.	: karşılaştırmamız
Lat.	: Latince
MGH	: <i>Monumenta Germaniae Historica</i>
Auct. ant.	: <i>Auctores antiquissimi</i>
Capit.	: <i>Capitularia Regum Francorum</i>
SRG	: <i>Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum sepratum editi</i>
SRG N.S.	: <i>Scriptorum rerum Germanicarum Nova Series</i>
SRM	: <i>Scriptores Rerum Merowingica</i>
SS	: <i>Scriptores</i>
nşr.	: neşreden
OMÜİFD	: <i>Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi</i>
OTAM	: <i>Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi</i>
ö.	: ölüm yılı
PL	: <i>Patrologia Latina</i> , ed. J. P. Migne
PG	: <i>Patrologia Graeca</i> , ed. J. P. Migne
R.H.C. Occ.	: <i>Recueil des historiens des croisades, Historiens occidentaux</i>
s.	: sayfa
thk.	: tahkik eden
Türk.	: Türkçe
y.	: yaklaşık

HARİTALAR LİSTESİ

- Harita 1:** *Hispania*'nın Fetih Süreci [history-spain.blogspot.com/2014/12/campanas-militares-sin-corregir.html].....27
- Harita 2:** Frank Yönetimi Altındaki *Gallia* [Rosamond McKitterick, *The Frankish Kingdoms under the Carolingians (751-987)*, London 1983, s. 370].....33
- Harita 3:** *Marca Hispanica (806)* [Bibliothèque nationale de France, département Cartes et plans, GE C-976 (Carte de l'empire de Charlemagne après le partage de 806 / dressée par Auguste Longnon, 1876)].....72

RESİMLER LİSTESİ

- Resim 1:** Poitiers (*Pectavis*) Savaşı (*Les Grandes Chroniques de France*, XIV. Yüzyıl) [Bibliothèque nationale de France, Département des Manuscrits, Français 10135, fol. 98r].....44
- Resim 2:** III. Pippinus (XII. Yüzyıl) [Cambridge, Corpus Christi College, MS 373, fol. 14r].....67
- Resim 3:** Frank Kralı III. Pippinus Döneminde Bugünkü Lyon’da Basılan Bir Para (751-768) [Bibliothèque nationale de France, département Monnaies, médailles et antiques, CAR-1474].....68
- Resim 4:** Abbâsî Halifesi Ebû Ca’fer el-Mansûr Döneminde Basılmış Bir Dirhem (754-775) [en.numista/catalogue/pieces81284.html – © Stephen Album Rare Coins].....69
- Resim 5:** Karolus Magnus Döneminde Basılan Bir Para (812-814) [Bibliothèque nationale de France, département Monnaies, médailles et antiques, CAR-1557].....71
- Resim 6:** Hârûnürreşîd’in Karolus Magnus’a Yolladığı Filden Esinlenerek Çizildiği Düşünülen Bir Fil Figürü [Paris, BnF lat. 2195, fol. 9v].....83

KAYNAK TAHLİLİ

Frank tarihyazımı, Karolenj Hanedanı'ndan (751-987) evvel Frank topraklarını yönetmiş olan Merovenjler (450-751) döneminde ortaya çıkmıştır. Araştırmacılara göre bu dönemde ortaya çıkmış olan tarihyazımını “Merovenj tarihyazımı” olarak adlandırmak oldukça güçtür, zira yazılmış olan eserler genel anlamda Merovenj ailesini merkeze almamaktaydılar. Genel olarak bakıldığında Merovenj dönemindeki yazın geleneği eserlerin yapısı bakımından hem Hıristiyan tarihyazımını takip etmekteydi hem de Roma İmparatorluğu sonrasında *Gallia* topraklarının girmiş olduğu politik ve dinî süreçlere odaklanmaktaydı¹.

Erken dönem Frank tarihinin belki de en önemli kaynağı olan ve kökenlerinden VI. yüzyılın sonlarına değin Frankların hem politik hem de sosyal tarihini aktaran Galya-Romalı din adamı Gregorius Turonensis'in (ö. 594) *Decem Libri Historiarum (DLH)* adlı eseri², özellikle Roma sonrası *Gallia* topraklarının Hıristiyanlaşması ve bu Hıristiyan temellerin kökenlerine dair yaptığı anlatılarla ön plana çıkar. Ayrıca *Gallia*'nın Frank yurduna dönüşümünü Merovenj ailesiyle bağdaştırması hususunda da güçlü bir aktarım sunar. Bununla birlikte *Gallia*'nın yeni hâkimi olan Frankların Roma sonrasındaki Avrupa tarihine entegrasyonu açısından da çok değerli bilgiler verir.³ Kendisinden sonraki dönemlerde ise antik dönem ve Eski Ahid üzerinden bir dünya tarihi sunup, sonrasında VII. yüzyıl Frank tarihi hakkında önemli bilgiler aktaran Fredegar Kroniği⁴ ve Frankların kökeni ile başlayıp Kral IV. Theudericus'un

¹ Helmut Reimitz, “The History of Historiography in the Merovingian Period”, *The Oxford Handbook of the Merovingian World*, ed. Bonnie Effros - Isabel Moreira, Oxford 2020, s. 463; Agnès Graceffa, “Writing the History of Merovingian Gaul: An Historiographical Survey”, *The Oxford Handbook of the Merovingian World*, ed. Bonnie Effros - Isabel Moreira, Oxford 2020, s. 52.

² Gregorius Turonensis, *Decem Libri Historiarum*, ed. B. Krusch - W. Levison, *MGH, SS rer. Merov.*, II, Hannoverae, 1951.

³ Gregorius'un yaşamı ve tarihçiliği hakkında bkz. Ian Wood, *The Merovingian Kingdoms*, New York 1994, s. 28-32; Reimitz, “The History of Historiography in the Merovingian Period”, 466-468; Walter Goffart, *The Narrators of Barbarian History (550-800): Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon*, Princeton 1988, s. 112-127.

⁴ *Chronicarum Quae Dicuntur Fredegarii Scholastici Libri IV cum Continuationibus*, ed. Bruno Krusch, *MGH, SRM.*, II, Hannoverae 1888, p. 1-168. Fredegar Kroniği hakkında genel değerlendirmeler için bkz. J. M. Wallace-Hadrill, “Fredegar and the History of the France”, *Bulletin of*

(721-737) yönetiminin altıncı yılına (727) değin bir anlatı sunan *Liber Historiae Francorum*⁵ (LHF) gibi eserler de Merovenj döneminde ortaya çıkan önemli tarih yazım örneklerindedir.

Karolenj dönemi tarihyazımına bakıldığında ise bu dönemde gelişen yazın geleneği için “Karolenj tarihyazımı” terimi kullanılabilir. Zira bu dönemde ortaya çıkan tarihyazım örnekleri Karolenj ailesini merkeze alan bir anlatıma sahiptirler. Bunun en büyük sebeplerinden birisi ise bu dönemde yazılan eserlerin Merovenj ailesini yönetimden alıp Frank Krallığı’nın başına geçen Karolenjler’i meşru bir zemine oturtma amacıdır.⁶ Bu durum İslâm tarihinde Abbâsîlerin (750-1258) Emevî yönetimini (661-750) sona erdirmesi süreciyle benzerlik göstermektedir. Zira tıpkı Abbâsîlerin yönetimdeki meşruiyetlerini sağlamlaştırmak amacıyla Allah’ın Ehl-i beyti seçkin kıldığına dair söylemleri ön plana çıkartmaları gibi⁷, Karolenjler de Franklar arasında yönetimlerini meşru kılacak söylemler geliştiriyorlardı.

Ortaya çıkan bu propagandist tarihyazım geleneği, elbette ki hanedanın yönetim erkini güçlendiren bir unsurdur. Özellikle literatürde tartışmalı bir kavram olsa da “Karolenj Rönesansı” ismi ile anılan ve Karolenj yönetimindeki Avrupa topraklarında gerçekleşen dinî ve kültürel atılımlara atıfta bulunan dönem, bu yönelim ile paralel olarak ele alınmalıdır⁸. Bilhassa Karolus Magnus (768-814) döneminde başlayan yazın dünyasındaki gelişmeler ile birlikte dönemin din adamlarının ve yazarlarının hanedan tarafından desteklenmesi, bahsi geçen meşrulaştırma meselesinde etkili oldu. Buna ek olarak *Francia*’dakilerin dışında bugünkü İtalya ile Britanya topraklarındaki önemli şahsiyetler de bu gelişim sürecine

the John Rylands Library, XL/2 (1958), s. 527-550; Reimitz, “The History of Historiography in the Merovingian Period”, 471-475.

⁵ *Liber Historiae Francorum*, ed. Bruno Krusch, *MGH, SRM*, II, Hannoverae 1888, s. 215-328. *Liber Historia Francorum* hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Paul Fouracre and Richard A. Gerberding, *Late Merovingian France: History and Hagiography 640-720*, Manchester and New York 1996, 79-88.

⁶ Bu durum hem yazılan eserlerde hem de aynı dönemlerde toplanan el yazmaları derlemelerinde kendisini gösterir. Genel bir değerlendirme için bkz. Rosamond McKitterick, “Political Ideology in Carolingian Historiography”, *The Uses of the Past in the Early Medieval Ages*, ed. Yitzhak Hen – Matthew Innes, Cambridge 2000 s. 162-174.

⁷ Bkz. Nahide Bozkurt, *Abbâsîler (750-1258)*, Ankara 2017 s. 41-49; Mehmet Atalan, “Abbâsî Daveti Sürecinde *er-Rızâ min Âl-i Muhammed* Söylemi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVIII/2 (2005), s. 183-191; Tayeb el-Hibri, *The Abbasid Caliphate: A History*, Cambridge 2021, s. 4.

⁸ Krş. Rosamond McKitterick, *The Carolingians and the Written Word*, Cambridge 1989, s. 5-6 ve 164-165; Catherine Vincent, *Introduction à l’histoire de l’Occident médiéval*, Paris 1995, s. 42-47.

dahil edildi.⁹ Bu durum gerek antik dönemdeki eserlerin kullanımı¹⁰ gerekse de Michel Sot'nun deyimiyle *Latincenin rekonstrüksiyonu* gibi farklı alanlarda kendisini göstermiştir.¹¹

Çalışmada kullanılan tarihyazımı eserlerinin bu arka plan ile birlikte ele alınması bahsi geçen değişim sürecinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır¹². İlk ele alınacak olan eser, Fredegar Kroniği'nin devamı olarak nitelendirilen ve 768 yılında tamamlandığı düşünülen *Continuationes Fredegarii*'dir. Zira bu eser ile bahsi geçen Karolenj propagandası meselesi temel manada anlaşılabilir¹³. Bu eser bizzat metnin içinde geçtiği üzere önce Karolenj ailesine ismini veren ve Merovenj krallarının *maior domus*'luğunu¹⁴ yapmış olan Karolus Martellus'un (718-741) kardeşi Childebradus'un, daha sonra ise onun oğlu Nibelungus'un desteği ile kaleme alınmıştır.¹⁵ Bu yolla da açıkça Karolenj ailesinin yönetimdeki gücüne ve meşruiyetlerine odaklanan bir anlatı sunulmuştur. Eserin Franklar ile Abbâsîlerin arasında başlayan ilk elçilik münasebetinin geçtiği tek kaynak olması da çalışma açısından oldukça önemlidir.¹⁶

Farklı şehirlerde kaleme alınan yıllıklara (*Annales*) bakıldığında bazılarının her yıl için kısa bilgiler sunarken bazılarının ise göreceli olarak daha geniş çaplı bilgiler verdiği görülür. Literatürde bunu belirtmek için *minör yıllıklar* ve *majör yıllıklar*

⁹ Karolenjlerin kültürel gelişim süreci ve Francia dışındaki entelektüellerin katkısı üzerine bkz. Michel Sot, "La première renaissance carolingienne: échanges d'hommes, d'ouvrages et de savoirs", *Les échanges culturels au Moyen Âge*, Paris 2001, s. 23-40.

¹⁰ Bkz. Garry W. Trompf, "The Concept of the Carolingian Renaissance", *Journal of the History of Ideas*, XXXIV/1 (1973), s. 12-14.

¹¹ Sot, "La première renaissance carolingienne", s. 37-40. Ayrıca krş. Rob Meens, "Reconciling Disturbed Sacred Space: The Ordo for "Reconciling an Altar Where a Murder Has Been Committed" in the Sacramentary", *The Merovingian Kingdoms and the Mediterranean World: Revisiting the Sources*, ed. Stefan Esders - Yitzhak Hen - Pia Lucas - Tamar Rotman, London 2019, s. 104.

¹² Çalışma boyunca tarihyazımı dışında hagiografik kaynaklar gibi farklı temadaki eserlerden de faydalanılmıştır. Benzer şekilde karşılaştırma yapmak amacıyla Karolenj toprakları dışında ve daha erken/geç yüzyıllarda kaleme alınmış eserlerden de yardım alınmıştır. Ancak bu eserler hakkındaki gerekli bilgiler ana kaynakların tanıtılacağı bu başlığın altında değil, metin içerisinde ilk kez anıldıkları yerlerde sunulacaktır. Bu başlık altında yalnızca çalışmamızın ana konusunu teşkil eden Karolenj dönemindeki tarihyazımı kaynakları ele alınacaktır.

¹³ *MGH* edisyonunda Fredegar Kroniği ile birlikte basılmıştır. Bkz. *Chronicarum Quae Dicuntur Fredegarii Scholastici Libri IV cum Continuationibus*, ed. Bruno Krusch, *MGH, SS rer. Merov.*, II, Hannoverae 1888, p. 168-193.

¹⁴ *Maior domus*'lar Merovenj Hanedanı döneminde yönetim anlamında kraldan sonra gelen ve hem askerî hem de idarî anlamda önemli görevler üstlenen kişilerdi. Bu görevi üstlenen kişiler özellikle VII. yüzyılın sonlarından itibaren devlet idaresinde oldukça güç kazanmışlardır.

¹⁵ *Cont. Fred.*, 34.

¹⁶ Fredegar Kroniği'nin dördüncü kitabı ile *Continuationes Fredgarii*'nin tamamını İngilizceye çevirmiş olan J. M. Wallace-Hadrill'in tercümesine yazmış olduğu Giriş bölümü önemlidir. Bkz. *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar with its Continuations*, ed. ve İng. çev. J. M. Wallace-Hadrill, London 1960, s. IX-LXIII.

terimleri kullanılır¹⁷. *Annales Petaviani*, *Annales Laureshamenses*, *Annales Alamannici* ve *Annales Nazariani* gibi yıllıklar, minör yıllıklara örnektir.¹⁸ Majör, yani geniş çaplı bilgiler sunan yıllıklar arasındaki en önemli örneklerden birisi olan ve VIII. ile IX. yüzyıllarda farklı yazarlarca kaleme alınan *Annales Regni Francorum*, Karolus Martellus'un ölüm yılı olan 741 yılından 829 yılına değin bir anlatı sunar. İlk olarak *Annales Laurissenses Maiores* ismiyle anıldıysa da daha sonraları Leopold von Ranke'in parmak bastığı üzere anlatım tarzındaki Karolenj merkeziyetçiliği ve resmî anlatım tarzı ile *Annales Regni Francorum* ismi ile anılır olmuştur.¹⁹ Bu metin 815 yılı civarında 741-812 yıllarını kapsayacak şekilde benzer anlatılarla yeniden ele alınmıştır. Bu revize edilmiş metnin dönemin ünlü yazarlarından birisi olan ve Karolus Magnus'a yakınlığıyla bilinen Einhardus (ö. 840) tarafından kaleme alındığı düşünülmüşse de artık bu fikir pek fazla kabul görmemektedir.²⁰ Çoğunlukla VIII. ve IX. yüzyılda kaleme alınmış olan bu yıllıklar, genel olarak birbirlerini takip ederek bezer bilgiler sunarlarken bazıları *Annales Bertiniani* gibi dokuzuncu yüzyılın sonuna değin orijinal bilgiler sağlayabilmektedirler.²¹ Lâkin *Annales Regni Francorum*'un resmî bir tarih anlatısı sunması ve diğer yıllıkları etkilemiş olması, onu bu çalışmadaki en temel kaynaklardan birisi yapacaktır.

Karolenj ailesi merkeze koyan ve ailenin henüz devletin yönetici gücü haline gelmeden evvel bile krallığın yönetiminde söz sahibi olduğuna yönelik bir algı yaratma amacı taşıyan *Annales Mettenses Priores* (AMP) de çalışma için oldukça önemlidir.²² Bu kaynak, 687-805 yılları arasında gerçekleşmiş olan olayların

¹⁷ Rosamond McKitterick, *History and Memory in the Carolingian World*, Cambridge 2004, 101-111.

¹⁸ *Annales Petaviani*, ed. G. Pertz, *MGH, SS, I*, Hannoverae, 1826 s. 7-18; *Annales Laureshamenses*, ed. G. Pertz, *MGH, SS, I*, Hannoverae 1826, s. 22-39; *Annales Alamannici*, ed. G. Pertz, *MGH SS, I*, Hannoverae 1826, s. 22-60; *Annales Nazariani*, ed. G. Pertz, *MGH, SS, I*, Hannoverae, 1826 s. 23-44.

¹⁹ McKitterick, *History and Memory in the Carolingian World*, s. 101-102. Metin hakkında genel bir değerlendirme için ayrıca bkz. Sören Kaschke, "Annales Regni Francorum", *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010, s. 81.

²⁰ Eser *MGH* edisyonunda ilk olarak *Annales Laurissenses (Maiores)* ismiyle revize edilmiş versiyonu ile birlikte basılmıştır. Bkz. *Annales Laurissenses et Einhardi*, ed. G. Pertz, *MGH SS, I*, Hannoverae 1826, s. 124-218. 1895 yılındaki ayrı basımda ise revize edilmiş metinle birlikte *Annales Regni Francorum ... qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi* adı ile hazırlanmıştır. Bkz. ed. F. Kurze, *MGH, SS rer. Germ*, VI, Hannoverae 1895. Metin boyunca ana metne yapılan atıflar *ARF*, revize edilmiş metne yapılan atıflar ise *R-ARF* olarak belirtilecektir.

²¹ Çalışmamızda kullanılan diğer majör yıllıklardan bazıları şunlardır: *Annales Fuldenses*, ed. G. Pertz, *MGH, SS, I*, Hannoverae 1826, s. 337-415; *Annales Xantenses*, ed. B. von Simson, M.G.H. Script. rer. Germ. 12, Hannoverae 1905, s. 1-39; *Annales Bertiniani*, ed. G. Waitz, *MGH, MGH, SS rer. Germ.*, V, Hannoverae 1883.

²² *Annales Mettenses Priores*, ed. B. von Simson, *MGH, SS rer. Germ*, X, Hannoverae et Lipsiae, 1905

kayıtlarını sunar. Karolenj Hanedanı'nın ilk üyelerinden itibaren ne denli güç sahibi olduğuna odaklanılır. Bu açıdan da gerek Frank Krallığı'ndaki güç değişiminin incelenmesi gerekse de Karolenj tarihyazımı geleneğinin takip edilebilmesi için başvurulan ilk kaynaklardan birisidir. 806 yılı civarında yazıldığı tahmin edilen bu yıllık, Karolenj dönemi oluşan propagandist tarihyazımında Müslümanlara dair verilerin incelenmesi açısından son derece önemlidir²³.

Özellikle Poitiers (*Pectavis*) Savaşı'na²⁴ dair vermiş olduğu bilgilerle çalışma açısından önemli bir yere sahip olan ve 818 yılından sonra muhtemelen bugünkü Narbonne²⁵ şehrinde kaleme alınıp ismini alacağı Mossiac'a taşındığı bilinen *Chronicon Moissiacense*²⁶, dönemin önemli kronikleri arasındadır²⁷. Eserin bugünkü Katalanya'da bulunan Ripoll'deki manastırda kaleme alındığına dair görüşler de ileri sürülmüştür.²⁸ Eserin iki ihtimalde de Franklar ile Müslümanların sıcak çatışmalara girmiş oldukları coğrafyalarda kaleme alınmış olması, Müslümanlar hakkında sunmuş olduğu bilgileri kıymetli kılmaktadır.

Yıllıkların ve kroniklerin dışında dönemin önemli yazarları tarafından kaleme alınmış olan tarihyazımı eserleri de özellikle bu kişilerin Karolenjler ile olan yakınlıkları hasebiyle önem kazanmaktadır. İlk ele alınacak olan yazar Paulus Diaconus'tur (ö. 799). Yazmış olduğu *Historia Langobardum* eseri²⁹, Poitiers (*Pectavis*) Savaşı hakkında sunmuş olduğu bilgiler hasebiyle çalışmada önemli bir yere sahiptir. Langobardların kökenlerinden başlayıp 744 yılına kadar devam ettirdiği bu eserinde Paulus, Karolenj ailesine yakın bir şahsiyet olarak Karolus Martellus özelinde dikkat çekici bilgiler sunmaktadır³⁰.

²³ Kaynak hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Fouracre - Gerberding, *Late Merovingian France*, s. 330-349.

²⁴ Önsöz'de belirtildiği üzere çalışma boyunca şehirler, bölgeler ve unvanlar orijinal halleriyle yazılmışlardır. Ancak literatürde sıklıkla bu şekilde anıldığı için bir karışıklık yaşanmaması adına "Poitiers Savaşı"ndan bahsederken şehrin bugünkü ismi kullanılacaktır. Ancak şehir ayrı olarak anıldığında *Pectavis* tabiri tercih edilecektir.

²⁵ Narbonne/Arbûne şehrinin Avrupa'daki Müslüman varlığına dair önemi için bkz. s. 35-36.

²⁶ *Chronicon Moissiacense*, ed. G. Pertz, *MGH, SS, I*, Hannoverae, 1826, s. 280-313.

²⁷ Keith Bate – Régis Reich, "Chronicon Moissiacense", *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010, 369-370.

²⁸ Roger Collins, *Charlemagne*, London 1998, s. 6.

²⁹ Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, ed. G. Waitz, *MGH, SS rer. Germ, XLVII*, Hannoverae 1878. *Historia Langobardorum* hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Christopher Heath, *The Narrative Worlds of Paul the Deacon: Between Empires and Identities in Lombard Italy*, Amsterdam 2017, s. 109-130.

³⁰ Krş. s. 39-40.

Dönemin en önemli yazarlarından birisi olan Einhardus tarafından kaleme alınan ve Karolus Magnus'un hayatını konu edinen *Vita Karoli Magni*, Karolenj tarihi ve spesifik olarak Karolus Magnus özelinde yapılan çalışmalarda başvurulan ilk kaynaklardan bir tanesidir³¹. 817-836 yılları arasında yazıldığı düşünülen ve Karolus Magnus'un hayatını konu edinen *Vita Karoli Magni*, Karolus Magnus dönemindeki Müslüman toplulukların faaliyetlerine değinmesi ve özellikle Abbâsiler ile gerçekleştirilen diplomatik ilişkileri betimliyor oluşuyla, Müslümanlar için kullanılan terimlerin incelenmesi ve bu topluluklara karşı oluşan algının anlaşılması sürecinde oldukça önem taşımaktadır.³² *Annales Regni Francorum* özelinde olduğu gibi Einhardus'un da devlete ve Karolenj Hanedanı'na yakın oluşu, onun ve eserinin Karolenj dönemindeki algı problemleri açısından ne denli önemli olabileceğini göstermektedir.

Dönemin önemli şairlerinden Ermoldus Nigellus'un (ö. 830) 826-828 yılları arasında yazmış olduğu düşünülen eseri *In Honorem Hludowici*³³, Karolus Magnus'un oğlu I. Hludovicus'un³⁴ (813-840) hayatını anlatan uzun bir şiirdir. I. Hludovicus'un yüceltildiği bir anlatıya sahip olduğundan dolayı tarihsel doğruluğu açısından şüpheler barındırır. Ancak genel anlamda anlatım sırasında yapılan betimlemeler ve şiirin özellikle ilk kısımlarında Endülüs üzerine yapılan seferlerin konu edinilmesi, eseri bizim için önemli kılmaktadır.³⁵

Yine I. Hludovicus'un hayatını konu alan Theganus'un (ö. 850) *Gesta Hludowici imperatoris*'i ile kimliği belirlenemeyen ve Astronomus olarak bilinen bir yazar tarafından IX. yüzyılın ortalarında kaleme alınmış olan *Vita Hludowici imperatoris*, Ermoldus'da olduğu gibi Karolus Magnus sonrası döneme ışık tutmaktadırlar³⁶. Theganus'un eserinde Müslümanlara dair çok az bilgi mevcuttur. Astronomus'ta ise

³¹ Einhardus, *Vita Karoli Magni*, ed. O. Holder-Egger, *MGH, SRG*, XXV, Hannoverae et Lipsiae 1911.

³² Genel bir değerlendirme için Louis Halphen'in yapmış olduğu tercüme yazdığı giriş yazısı önemlidir. Bkz. Einhardus, *Vie de Charlamgne*, Fr. çev. Louis Halphen, Paris 1923, s. V-XXIII. Ayrıca bkz. Rosamond McKitterick, *Charlemagne: The Formation of a European Identity*, Cambridge 2008, s. 7-20.

³³ Ermoldus Nigellus, *In Honorem Hludowici*, ed. E. Dümmler, *MGH, Poetae*, Berolini 1884, s. 1-79.

³⁴ Literatürde I. Louis veya I. Ludwig olarak da geçmektedir.

³⁵ Thomas F. X. Noble, Karolus Magnus ve I. Hludovicus döneminde kaleme alınan biyografik eserlerin bazılarını çevirdiği eserinde Ermoldus ve eseri hakkında genel bir değerlendirme sunar. Bkz. Thomas F. X. Noble, *Charlemagne and Louis the Pious: The Lives by Einhard, Notker, Ermoldus, Thegan, and the Astronomer*, Pennsylvania 2009, s. 109-127.

³⁶ Bu iki eser *MGH* edisyonunda Almanca tercümeleri ile birlikte toplu olarak basılmışlardır. Bkz. *Thegan: Die Taten Kaiser Ludwigs - Astronomus: Das Leben Kaiser Ludwigs*, Herausgegeben und Übersetzt von Ernst Tremp, *MGH, SS rer. Germ.*, LXIV, Hannover 1995.

Frankların IX. yüzyılın ilk yarısında Müslümanlarla olan ilişkileri sıklıkla kendisine yer bulmaktadır. Bu sebeple de çalışmanın gerek politik arka planı gerekse de Karolus Magnus dönemi sonrasındaki eserlerde Müslümanların yansıtılması hususlarında oldukça önem taşımaktadır. Astronomus'un eserini Karolus Magnus'a dair anlatılarla temellendirmesi, IX. yüzyılın ortalarındaki tarihyazımının geçmişe dönük görüşlerinin kavranmasına da yardımcı olmaktadır.³⁷

Karolus Magnus'un hayatını konu edinen ve IX. yüzyılın sonlarına doğru kaleme alınmış olan eserler de çalışmada önemli bir yer tutmaktadır. Bunlardan bir tanesi, Notker Balbulus (ö. 912) tarafından kaleme alınmış olan *Gesta Karoli Magni imperatoris*'tir.³⁸ 883-887 yılları arasında kaleme alınan bu eser, *Annales Regni Francorum* ve *Annales Fuldenses* gibi yıllıklardan oldukça faydalanmıştır. Eseri genel anlamda didaktiktir ve öğretici öğeler taşır.³⁹ Karolus Magnus döneminde Abbâsîler ile olan elçilik münasebetlerini anlattığı bölüm çok değerli betimlemeler barındırır. Yani IX. yüzyılın sonlarında kaleme alınmış olan bu eser, Abbâsîlere ve genel olarak Doğu Müslümanlarına dair sunulan bilgilerin yorumlanmasında değerli önemli bir yere sahiptir.

Bir diğer örnek ise anonim Poeta Saxo (Saxon Şair) tarafından kaleme alınmış olan *Annales de gestis Caroli magni imperatoris*'dir⁴⁰. 888-891 yılları arasında kaleme alınmış olan bu şiir, kendisinden önce yazılmış olan *Annales Regni Francorum* gibi önemli eserlerin etkisi altında kalmıştır. Bu sayede Karolenj tarihyazımının devamlılığı ve ayrıca Karolus Magnus'un toplum hafızasındaki yerinin anlaşılması açısından önemlidir.⁴¹ Çalışma açısından değeri ise kendisinden önce yazılmış eserlerde Müslümanların tanımlanma biçimlerinin IX. yüzyılın sonlarına değin tarihyazımı geleneğindeki devamlılığını göstermesidir.

³⁷ McKitterick, *Charlemagne*, s. 21-22.

³⁸ Notker Balbulus, *Gesta Karoli Magni imperatoris*, ed. H. F. Haefele, *MGH, SS. rer. Germ. N. S.*, XII, Berlin 1959.

³⁹ Noble, *Charlemagne and Louis the Pious*, s. 51-59; Stephen Penn, "Notker Balbulus", *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010, 1157.

⁴⁰ Poeta Saxo, *Annales de gestis Caroli magni imperatoris libri quinque*, ed. P. Winterfeld, *MGH, Poetae*, IV, Berolini 1899, s. 1-71.

⁴¹ Jerzy Pysiak, "Poeta Saxo", *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010, 1223-1224; McKitterick, *Charlemagne*, s. 22-24.

GİRİŞ

I. Arabes, Mauri, Ismaelitae, Agareni, Saraceni: Kökenler

Müslümanlar, askerî anlamda yayılım gösterdikleri VII. yüzyılın ortalarından itibaren diğer devletlerle ve halklarla ilişkiler kurmuşlar ve bu süreç içerisinde de ilişki kurulan devletlerin kaynaklarında kendilerine yer bulmuşlardır. Çalışma özelinde incelenecek olan Karolenj tarihyazımında Müslümanların temsili meselesi, özellikle terminolojik anlamda oldukça eskilere giden temellere sahiptir. Bu durum da Müslüman toplulukların İslâmiyet öncesi ve sonrası dönemlerde kaynaklarda nasıl aktarıldıklarının anlaşılması hususunda yardımcı olacaktır.

Müslümanların temsilini Karolenj tarihyazımı ekseninde ele almadan evvel kullanılan terimlerin Hıristiyan yazın dünyasındaki temellerinin incelenmesi son derece mühimdir. Zira Frank yazın dünyasında özellikle Araplara dair yapılan aktarımlar, büyük oranda Hıristiyan yazınından etkilenerek sürdürülmüştü. Buna bağlı olarak terminolojik sürecin temelden değerlendirilmesi, terimler arasındaki bağlantıların ve değişimlerin daha net bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Özellikle terimlerin yalnızca etnik ve coğrafi değil, aynı zamanda dinî arka planlara da sahip olmaları, bu devamlılığın tespitini önemli kılmaktadır. İncelenecek olan bu eserler gerek ele alınan tarihyazımı metinlerinden önce gerekse de sonra yazılmış olsunlar, Karolenj ve genel manada Avrupa'da Müslümanlara dair oluşan ve gelişen algının izinin sürülmesi açısından çok önemli bir yer tutmaktadır.

Araplar hakkında Hıristiyan tarih yazımından evvel Herodotos (ö. y. M. Ö. 425), Polybius (ö. y. M.Ö. 118), Strabon (ö. 23), Caius Plinius Secundus (ö. 79) ve Cassius Dio (ö. y. 235) gibi yazarlar aracılığıyla bilgi edinilebilmektedir. Bugünkü Batı İran coğrafyasından Kuzey Mezopotamya'ya ve genel olarak bugünkü Arap Yarımadası'nda yaşadıkları aktarılan Araplar, kaynaklarda kendilerine sıklıkla yer bulmuşlardır.⁴²

⁴² Michael C. A. Macdonald, "Arabs, Arabias and Arabic before Late Antiquity", *Topoi*, XVI/1 (2009), s. 280-290.

Bu kaynaklarda Araplar genellikle Grekçe *Ἀραβες* (Arabes), Latince ise *Arabes* olarak anılırlar. Yaşadıkları coğrafyaya atıfta bulunulurken ise *Ἀραβία* (*Arabia*) ve *Arabia* terimleri kullanılır. Hem Roma İmparatorluğu'nun eyalet sisteminde hem de Antik coğrafyacıların eserlerinde *Arabia* coğrafyasının *Arabia Petraea/Πετραία Ἀραβία* (*Petraia Arabia*), *Arabia Deserta/Ἐρημος Ἀραβία* (*Eremos Arabia*) ve *Arabia Felix/Εὐδαίμων Ἀραβία* (*Eudaimon Arabia*) olarak üçe ayrıldığı görülür. Bunlardan ilki olan *Arabia Petraea* Sina Yarımadası'nı ve Arap Yarımadası'nın kuzeybatısını; ikinci olarak sunulan *Arabia Deserta* Arap Yarımadası'nın kuzeyini ve Suriye Çölü'nü; son olarak *Arabia Felix* ise Arap Yarımadası'nın güneyini ve bugünkü Yemen bölgesini ihtiva eder.⁴³

Mauri terimi de *Arabes* teriminde olduğu gibi antik kaynaklarda kendisine yer bulur ve Kuzey Afrika'daki Berberî nüfusu temsilen kullanılır. Strabon'un *Geographika* isimli eserinde görüldüğü gibi bu halk için Grekçe *Μαυρούσιοι* (*Maurusioi*) terimi kullanılmaktaydı.⁴⁴ Bu halktan ismini alan ve 40-44 yılları arasında Roma İmparatorluğu tarafından eyalet olarak düzenlenen *Mauretania* bölgesi, bugünkü Fas'ın kuzeyini ve Cezayir'in batı ve merkez bölgelerini ihtiva etmekteydi. Roma döneminde bu bölge *Mauretania Tingitana* ve *Mauretania Caesariensis* olarak iki bölgeye ayrılmıştı; bunlardan ilkinin merkezi Tingis (Tanca) iken ikincisinin merkezi ise *Caesarea Mauretaniae* idi.⁴⁵

Görüldüğü üzere antik kaynaklarda Araplar için *Arabes*, Berberîler için ise *Mauri/Maurusioi* terimleri kullanılmaktaydı. *Ismaelitae*, *Agareni* ve *Saraceni*⁴⁶ tabirleri ise çalışmada incelenecek olan dönemde dinî bir arka plana sahip olduklarından dolayı Eski ve Yeni Ahid ile paralel olarak ele alınmalıdır.

⁴³ Macdonald, "Arabs, Arabias and Arabic before Late Antiquity", s. 297-301; Thomas H. Weir, "Arabia", *ISBE*, I, 215.

⁴⁴ Strabon, *Geographika*, VIII, with an English translation by Horace L. Jones, *The Geography of Strabo*, London – New York, 1967.17.3.2.

⁴⁵ Louise Cilliers, *Roman North Africa: Environment, Society and Medical Contribution*, Amsterdam 2019, s. 18.

⁴⁶ Çalışma boyunca görüleceği üzere bu terimler Latince çeşitlik varyasyonlara sahiplerdir. *Ismaelitae* terimi için *Ismahelitae*, *Ishmahelitae*, *Hismahelitae*; *Saraceni* terimi için *Sarraceni* ve *Sarracini*; *Agareni* için ise *Agarreni* ve *Agarrini* gibi kullanımlar tercih edilebilmektedir. Çalışma içerisinde ele alınan kaynaklar hangi terimi kullanıyorlarsa o kaynaklara dair yapılan yorumlamalarda yazar tarafından tercih edilen varyasyonlar üzerinden devam edilecektir. Ancak çalışmanın içerisinde kaynaklardan bağımsız olarak *Ismaelitae*, *Agareni* ve *Saraceni* terimleri kullanılacaktır.

Saraceni terimi, esas olarak yalnızca Hıristiyan tarihyazımında rastlanılan bir tabir değildi⁴⁷. Nitekim I. yüzyılda yaşamış olan Grek hekim ve botanikçi Pedanios Dioscorides (ö. y. 90), Nabatîlerden ithal edilen bir “Sarazen Ağacı”ndan (*δένδρου Σαρακηνικοῦ/dendrou Sarakenikou*) bahseder.⁴⁸ Yine Plinius’a bakıldığında Araplar ve *Arabia* üzerine sunmuş olduğu anlatıların haricinde⁴⁹ Nabatîlerin yaşadığı bölgenin ötesinde ikamet eden *Characeni/Araceni* isimli bir halktan söz eder.⁵⁰ Konu ile ilgili araştırmalarda bulunan İrfan Shahîd’e göre burada iki yazar da *Saraceni*’yi *Arabia*’nın kuzeybatısında yaşayan bir halk olarak betimlemekteydiler.⁵¹ Ptolemaios’a baktığımızda ise *Petraia Arabia* coğrafyasından bahsederken orada yaşayan halklar arasında *Σαρακηνή (Sarakene)* isimli bir kavimden söz eder ve yine *Eudaimon Arabia* bölgesi hakkında bilgi verirken *Σαρακηνοί (Sarakenoi)* isimindeki bir halktan bahseder.⁵² IV. yüzyıla gelindiğinde ise Ammianus Marcellinus, eserinde *Saraceni* hakkında önemli ayrıntılar sunar ve onların saldırgan yapılarından, giyim kuşamlarından ve yaşam biçimlerinden söz eder.⁵³ Benzer şekilde *Saraceni* tabiri, Roma literatüründe de sıklıkla karşılaşılan bir terimdi. Roma’nın doğudaki sınırlarını koruma amacıyla *foederati*⁵⁴ olarak ittifak kurduğu Arap kabileleri ve genel olarak Roma ordusundaki Arap paralı askerleri için bu tabirin kullanıldığı görülür.⁵⁵

Ismaelitae terimi ise “İsmâîlî”, yani “İsmail’in soyundan gelenler” anlamına gelmektedir. Bu terim ile Abram/İbrâhim Peygamber’in oğlu İsmael/İsmâîl’e atıf

⁴⁷ *Saraceni/Sarakenoi* tabirinin etimolojik kökenlerine dair bir değerlendirme için bkz. Shahîd, *Rome and the Arabs*, s. 123-141.

⁴⁸ Dioscorides, *De Materia Medica Libri quinque*, I, ed. Max Wellmann, Berolini 1907, I, 67; İng. çev. T. A. Osbaldeston – R. P. A. Wood, *De Materia Medica*, Johannesburg 2000, s. 82. Ancak eseri neşreden M. Wellmann, edisyonunda “Arap Ağacı” (*dendru Arabiku*) okumasını tercih etmiştir. Bkz. Anthony Hilhorst, “Ishmaelites, Hagarenes, Saracens”, *Abraham, the Nations, and the Hagarites: Jewish, Christian, and Islamic Perspectives on Kinship with Abraham*, ed. Martin Goodman - George H. van Kooten - Jacques T.A.G.M. van Ruiten, Leiden and Boston 2010, s. 427.

⁴⁹ Örneğin bkz. Gaius Plinius Secundus, *Historia Naturalis*, II, with an English translation by H. Rackham et al., *Natural History*, Cambridge-Mass-London 1938-1971, V, 12; VI, 9; VI, 24; VI, 32.

⁵⁰ Plinius, *Historia Naturalis*, IV, 12.

⁵¹ İrfan Shahîd, “Saracens”, *EP*, IX, 27.

⁵² Ptolemaios, *Geographia*, II, ed. Carolus F. A. Nobbe, Lipsae 1845, V, 17 ve VI, 7; İng. çev. Edward L. Stevenson, *The Geography*, New York 1991, V, 17 ve VI, 7. Krş. Hilhorst, “Ishmaelites, Hagarenes, Saracens”, s. 427; İrfan Shahîd, “Saracens”, *EP*, 27-28.

⁵³ Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, I, with an English translation by John C. Rolfe, *Ammianus Marcellinus*, Cambridge – London 1935, XIV, 4.

⁵⁴ Roma’nın askerî destek alma amacıyla bazı kabilelere ve devlet yapılanmalarına sunmuş olduğu statü. Bu statüye sahip olan kabileler veya devletler askerî destek sağlama karşılığında Roma’dan siyasî ve ekonomik bazı ayrıcalıklar elde ediyorlardı. Arapların Roma İmparatorluğu’ndaki *foederati* statülerine dair bkz. Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, Ankara 2018, s. 20-32.

⁵⁵ İrfan Shahîd, *Rome and the Arabs: A Prolegomenon to the Study of Byzantium and the Arabs*, Washington 1984, s. 3-42; Philip Mayerson, “Saracens and Romans: Micro-Macro Relationships”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, CCLXXIV (1989), 71-77.

yapılmaktadır ve bu adlandırma *Saraceni* ve *Agareni* terimlerinin dinî kökenleri ile bağlantılıdır. Zira Eski Ahid'teki anlatıya göre İbrâhim eşi Sara/Sâre'den çocuk sahibi olamıyordu⁵⁶. Sâre de çocuk sahibi olabilsin diye İbrâhim'e cariyesi (*ancilla*) Agar/Hâcer'i sundu⁵⁷. İbrâhim'den hamile kalan Hâcer, İsmâil'i doğurdu⁵⁸. Bir zaman sonra Tanrı'nın buyruğuyla Sâre de hamile kaldı ve İbrâhim bu çocuğa Isaac/İshak adını verdi⁵⁹. Devamındaki süreçte Sâre, İsmâil'in kendi oğlu İshak'ın önünü keseceğini düşündüğü için İbrâhim'den câriye Hâcer'i ve ondan olma oğlu İsmâil'i kovmasını istedi⁶⁰. İbrâhim bu duruma çok üzülse de Tanrı kendisine Sâre'yi dinlemesini söyledi ve *soyunun İshak üzerinden ilerleyeceğini* (in Isaac vocabitur tibi semen) belirtti⁶¹. Ayrıca Tanrı ona, İsmâil üzerinden de bir halk yaratacağını belirtmişti, zira *İsmail de onun oğluydu* (quia semen tuum est).⁶² Hâcer, Bersabee (Beerşeba) Çölü'ne gitti ve çocuğunun ölmesinden korktuğu için ağlamaya başladığı sırada Tanrı ona meleği aracılığıyla “Ayağa kalk, oğlunu al, ellerini tut onun. Ondan büyük bir ulus yaratacağım” dedi.⁶³

Bu anlatı, içerisinde etnik anlamda oldukça çeşitli mesajlar içermektedir. Bunun tam olarak anlaşılabilmesi için de Yeni Ahid'de sunulan bilgilerle bir karşılaştırma yapılmalıdır. *Epistula ad Galatas*'ta (Galatyalılara Mektuplar) Aziz Paulus şunları aktarmaktadır:

“Şu yazılıdır ki *Abraham*'ın [İbrâhim] iki oğlu vardı: Bunlardan birisi bir *cariyeden* (*ancilla*), diğeri ise *hür bir kadından* (*libera*) doğmuştur. Cariyeden olan *fizikî* (*carno*) yollarla dünyaya gelmişken, hür kadından doğan *vaat* [*repromissio*] sonucunda dünyaya gelmiştir ve bu durumda bir alegori mevcuttur: Bu iki kadın, *iki ahdi* (*duo testamanta*) temsil etmektedirler. Birisi Sînâ Dağı'ndadır (*mons Sina*) ve köle soyu doğurur (*in servitute generans*), ki bu kişi *Agar*'dır [Hâcer]; [Agar] *Arabia*'daki [Arabistan] Sînâ Dağı'nı simgeler ve bugünkü *Hierusalem*'i [Kudüs] temsil eder ve çocuklarıyla birlikte kölelik yapar. Annemiz olan

⁵⁶ Gen. 16:1. Metin boyunca Eski ve Yeni Ahid'e yapılan tüm atıflarda Latince metin kullanılmıştır. Kullanılan edisyon için bkz. *Biblia Sacra: Iuxta Vulgatam Versionem*, ed. Robert Weber – Roger Gryson, Stuttgart 2007.

⁵⁷ Gen. 16:2.

⁵⁸ Gen. 16:15.

⁵⁹ Gen. 21:1-5.

⁶⁰ Gen. 21:8-10.

⁶¹ Gen. 21:11-12.

⁶² Gen. 21:13.

⁶³ Gen. 21:14-18.

göklerdeki (sursum) *Hierusalem* ise özgürdür ... Bizler, kardeşlerim, *Isaac* [İshak] *gibi vaat edilmiş çocuklarız* (secundum Isaac promissionis filii sumus). O zaman nasıl ki fizikî yollarla doğan *ruha göre* (secundum spiritum) doğana zulmettiyse, şimdi de aynısı olmaktadır. Ancak Kutsal Yazı ne söylüyor? “Cariyeyi ve oğlunu kov; zira cariyenin oğlu hür kadının oğlu ile mirasa müşterek olmayacaktır”. Bu sebeple, kardeşlerim, bizler cariyenin değil, hür kadının çocuklarıyız.”⁶⁴

Burada İbrâhim’in iki eşinin *iki ahdi*, yani Eski ve Yeni Ahid’i temsil ettiğine dair yapılan atıf mühimdir. Zira görüldüğü üzere İbrâhim’in Hâcer’den olan oğlunun, yani İsmâil’in Eski Ahid’i temsil ettiği ve *fizikî* yollarla dünyaya geldiği vurgulanır. Bu vurgu ile de İshak’ın soyunun *vaat edilmiş* soy olduğuna ve Yeni Ahid ile göklerdeki *Hierusalem*’i (Kudüs) temsil ettiğine dikkat çekilir.⁶⁵

Bu durum, İsmâil’in soyundan olduğu (*Ismaelitae*) belirtilen halkların yorumlanması açısından önem teşkil etmektedir. Görüldüğü üzere Eski Ahid’de İsmâil ve Hâcer hakkında Yeni Ahid’de olduğu gibi olumsuz görüşler sunulmamıştır. Bu gelenek, Yahudi yazınında da bu şekilde devam etmiştir⁶⁶. Örneğin Roma vatandaşı olan Yahudi tarihçi Flavius Iosephus (ö. y. 100), Yahudilerin tarihini aktardığı *Ioudaikē archaiologia* isimli eserinde Sara’nın İsmâil’i başlarda sevdiğini, ancak İshak doğduktan sonra belli çekincelere kapılarak ondan kurtulmak istediğini belirtir. Ayrıca Tanrı tarafından korunan İsmâil’in Arapların atası olduğunu da vurgular⁶⁷. Ancak görüleceği üzere İsmâil ve Hâcer’e dair Hıristiyan yazınında sunulan bilgiler Yeni Ahid’deki anlatıları takiben gelişecektir. Yani bu iki isim, Hıristiyan perspektifinde oldukça olumsuz sıfatlarla anılacaklardı.

Hıristiyan yazın dünyasından örnekler incelendiğinde *Saraceni* terimi “Sara/Sâre’nin soyundan gelenler” anlamına gelirken, *Agareni* terimi ise “Agar/Hâcer’in soyundan gelenler” anlamına gelmektedir. İncelenecek olan Karolenj tarihyazını

⁶⁴ Gal. 4:22-31.

⁶⁵ J. Oscar Boyd, “Abraham”, *ISBE*, I, 21-22.

⁶⁶ Reuven Firestone, “Hagar and Ishmael in Literature and Tradition as a Foreshadow of Their Islamic Personas”, *Abraham's Family: A Network of Meaning in Judaism, Christianity, and Islam*, ed. Lukas Bormann, Tübingen 2018, s. 399-406.

⁶⁷ Flavius Iosephus, *Jewish Antiquities*, IV, İng. çev. Henry St. John Thackeray, London and Cambridge, 1961, s. 103-109. İleriki yüzyıllardan örnek vermek gerekirse Radak olarak da bilinen ünlü Yahudi yazar ve rabbi David Kimhi (ö. 1235), İsmâil ve Hâcer hakkında yapmış olduğu yorumlarda Eski Ahid’in sunmuş olduğu temanın dışına çıkmaz. Bkz. Radak, *Radak on Genesis*, İng. çev. Eliyahu Munk, *Mikraot Gedelot: Multi-Commentary on the Torah*, III, New Jersey 2003, 21:17-18 (https://www.sefaria.org/Radak_on_Genesis)

kaynaklarında Müslümanlar için kullanılan *Ismaelitae*, *Agareni* ve *Saraceni* terimlerinin kökenleri de bu geleneğe dayanmaktadır.

Ismaelitae, *Saraceni* ve *Agareni* terimleri Hıristiyan tarihyazımında kapsayıcı bir anlama sahipti ve Sina Yarımadası'ndaki pek çok göçmen ve kentli halkı temsilen kullanılabilirdi. Bu sebeple araştırmacılar bu terimler ile özellikle IV. yüzyıl kaynaklarında direkt olarak Arapların kast edilip edilmediği konusunda şüpheli davranmaktadırlar.⁶⁸ Ayrıca *Ismaelitae* ve *Agareni* terimlerinin aksine *Saraceni* tabirinin Eski ve Yeni Ahid'de geçmiyor oluşu da kurulması muhtemel bağları zora sokmaktadır⁶⁹.

Eusebios (ö. 339), günümüze Hieronymus'un Latince çevirisi ve bir başka Ermenice çeviri ile ulaşan kroniğinde *Saraceni* olarak anılan halkı şu şekilde tanımlamaktadır:

“*Abraham*, cariye *Agar*'dan [Hacer] *Ismahel* [İsmail] isminde bir çocuğa sahip oldu ve bu çocuktan *Ismahelitae* soyu oluştu ki bu halka daha sonra *Agareni*, en sonunda da *Saraceni* denildi.”⁷⁰

Bu pasajdan anlaşıldığı üzere Eusebios, *Saraceni* kavmini esas olarak *Ismahelitae*, yani İsmailî soydan sayar ve kendilerine *Ismahelitae* ile *Agareni* denildiğini belirtir⁷¹.

Benzer biçimde Hieronymus da bu terimlerle yakından ilgilenir. Zira kendisi Eski ve Yeni Ahid'i Latince'ye çevirmesinin dışında bu eserler üzerine sayısız çalışmalar yapmış ve ayrıca Kuzey Arabistan'da bugünkü Suriye yakınlarında yaşamıştır.⁷² Bu sebeple Arap coğrafyası ve bu coğrafyadaki halklar konusunda dikkate değer bilgiler sunmuştur. Ayrıca meseleyi yalnızca toplumsal olarak değil, etimolojik açıdan da irdlemiştir.⁷³

⁶⁸ Katharine S. Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, Cambridge 2003, s. 91-94.

⁶⁹ Hilhorst, “Ishmaelites, Hagarenes, Saracens”, s. 422-427.

⁷⁰ Eusebios *Chronici Canones*, ed. Iohannes K. Fotheringham, London 1923, s. 24. Eusebios'un *Historia ecclesiastica*'sındaki *Barbar Sarakenoi* (βαρβάρων Σαρακηνῶν) atfı da önemlidir. Bkz. Eusebios, *The Ecclesiastical History*, II, İng. çev. H. J. Lawlor, London 1942, VI, 42.

⁷¹ Krş. Shahîd, *Rome and the Arabs*, s. 95-96.

⁷² John N. D. Kelly, *Jerome: His Life, Writings, and Controversies*, New York 1975, s. 46-47; Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, s. 71-74 ve 82.

⁷³ Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, 78-80. Hieronymus, *Arabia* ve *Arabes* terimlerinin kök harfleri sebebiyle İbranice'de farklı anlamlara geldiğine ve bu durumun çeviri yaparken oluşturduğu problemlere değinir. O, “Arab” kelimesinin *vesper* (akşam), *corvus* (karga), *planities* (düzlük) ve *occidens* (batı) olarak yorumlanabileceğini söyler. Bkz. Hieronymus, *Commentarii in Esaiam*, ed. M. Adriaen, CCL, LXXIII-LXXIII, Turnhout 1963. s. 209. Yine aynı eserde, İbranice'de *arabim* sözcüğünün Latince'de bu sayılanların dışında *salix* (söğüt) ve *loca campestris* (düz bölge) anlamlarına gelebileceğini belirtir. Bkz. Hieronymus, *In Esaiam*, s. 178. Bir

Hieronymus, Arapları (*Arabes*) çöllerde yaşayan göçebe bir halk olarak tanıtmaktaydı. Ona göre Araplar, *Hierusalem*'den (Kudüs) *Iericho*'ya (Erihâ) gelip gidenlere tehlike oluşturan *soyuncu* (latro) bir kavimdi.⁷⁴ Hieronymus'un bu anlatıları sunarken Yeni Ahid'deki olaylara atıf yapması da onun kendi dönemindeki Araplar ile dinî metinlerde bahsi geçenleri birbiriyle sentezleyerek Arapların geçmişten kendi dönemine değin aynı şekilde saldırgan bir halk olduğunu betimlemeye çalıştığını gösterir.⁷⁵

Araplardan ayrı olarak sunduğu *Saraceni* kavmi hakkında bilgi verirken ise Eusebios'un yapmış olduğu gibi onların esasen *Ismaelitae* ve *Agareni* olduklarını vurgular.⁷⁶ Bu durum, gelecekte sunulacak olan örnekler açısından oldukça önemlidir. Kendisi İsmailî soyu (*Ismaelitae*) için kullanılan *Agareni* teriminin *Saraceni* olarak anılmasının yanlış olduğunu özellikle vurgular.⁷⁷ Ona göre *Saraceni* kavmi kendisini Hâcer'in soyundan değil de Sâre'nin soyundan göstermek istiyordu ve bu sebeple de *Saraceni* adlandırmasını kullanıyorlardı.⁷⁸ Ancak kendileri esas olarak Hâcer'in soyundan gelmekteydiler. Bunu gizlemek istemelerindeki ana sebep ise Hâcer'in bir köle olmasıydı. Bu sebeple de kendilerini hür bir kadın olan Sâre'nin soyuna atfetmeyi tercih ediyorlardı.⁷⁹ Sonuç olarak bu ulusun Agar/Hâcer soyundan geldiğini ve *Saraceni* adlandırmasının da Sara/Sâre'ye, yani İshak soyuna bir atıf olmasından dolayı bu halk için kullanımının yanlış olduğunu aktarır.⁸⁰

başka tanımlamasında ise *Arabia*'nın direkt olarak *vesper* (akşam) manasına geldiğini ve *kötülüklerin akşam vaktinde icra edildiğini* söyler. Bkz. Hieronymus, *In Esaiam*, s. 296.

⁷⁴ Hieronymus, *Commentarius in Hieremiam prophetam*, ed. S. Reiter, CCSL, LXXIV, Turnhout 1960, s. 31. Ayrıca 340-360 yılları arasında Malchus isimli bir keşişin *Sarraceni* kavmi tarafından kaçırılması meselesini anlattığı *Vita Malchi* isimli eserinde de bu meseleye sıkça değinir. Örneğin bkz. Hieronymus, *Vita Malchi Monachi Captivi*, ed. ve İng. çev. C. C. Mierow, *Classical Essays Presented to J. A. Kleist*, ed. R. E. Arnold, St. Louis 1946, s. 14. *Vita Malchi*'nin genel bir değerlendirmesi için bkz. Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, s. 109-115. Hieronymus'un bu eserine bugünkü Sherborne bölgesinin başpiskoposluğunu yapmış olan Aldhelmus (ö. 709) da atıfta bulunur ve *Sarraceni soyuncuları* ile *Ismaelitae bozguncuları* terimlerini kullanır. Bkz. Aldhelmus, *De Virginitate*, ed. R. Ehwald, MGH, *Auct. ant.*, XV, Berolini 1919, s. 31.

⁷⁵ Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, s. 80-81. Yeni Ahid'de atıf yaptığı yer için bkz. Luk. 10:30-7.

⁷⁶ Hieronymus, *Commentarii in Hiezechielem*, ed. F. Glorie, CCSL, LXXV, Turnhout 1964, s. 335. Hieronymus bazı yerlerde *Arabes* ile *Sarraceni* terimlerini aynı cümle içerisinde farklı kavimler olarak sunar. Bkz. Hieronymus, *In Esaiam*, s. 208.

⁷⁷ Hieronymus, *In Esaiam*, s. 208.

⁷⁸ Arapların kendilerini *Saraceni*, yani "Sâre soylu" olarak tanıttıklarına dair bir kanıt mevcut değildir. Bkz. Shahîd, "Saracens", 27.

⁷⁹ Hieronymus, *In Hiezech.*, s. 335.

⁸⁰ Krş. Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, s. 92-93. Hieronymus'un Hagar üzerine yaptığı yorumların değerlendirilmesi üzerine ayrıca bkz. John L. Thompson, *Writing the Wrongs: Women of the Old Testaments among Biblical Commentators from Philo through the Reformation*, New York 2001, s. 37-38.

Saraceni kavminin yaşadığı coğrafyadan bahsedilirken ise *Arabia* bölgesine atıf yapıldığı görülür. Örneğin Hieronymus, *Sarraceni Arabia'sındaki yaşanmaz bir bölge*⁸¹ olarak aktardığı Kedar'ı tanımlarken bölgeyi sıklıkla *Saraceni* ile bağdaştırır⁸²:

“*Cedar* (Kedar), *Sarraceni* kavminin bölgesidir, ki bu kavme Kutsal Kitap'ta *Ismaelitae* denir”

Genel itibarıyla gerek Hieronymus gerekse de diğer erken dönem Hıristiyan yazarları, çağdaşları olan göçebeler için *Saraceni* tabirini kullanmaktaydılar. *Arabes* tabiri ise genellikle klasik dönem eserler ve dinî metinlere yapılan atıflarda tercih edilmekteydi. Buna bağlı olarak Katharine S. Beckett'e göre hem genel anlamda hem de Hieronymus özelinde yazarların Eski ve Yeni Ahid dünyası ile kendi dönemlerini paralel olarak aktardıklarında *Arabes* ile *Saraceni* terimlerinin eş anlamlı olarak kullanıldığına dair bir ihtimal oluşur. Ancak Hieronymus *Arabia* coğrafyasının halklarından bahsederken her ne kadar *Agareni*'nin İsmâîlî olduğunu ve bu iki soyun da *Saraceni* olarak adlandırıldığını belirtse de onun bu söylemlerle bahsi geçen halkları kesin olarak Eski Ahid'teki Araplar ile özdeşleştirdiğini söylemek zordur. Zira kendisi *Saraceni* terimi ile Araplara atıf yapıldığına dair açık bir bilgi sunmaz.⁸³

Meselenin Batıdaki yazarlarca ele alınışına geçmeden evvel Doğu'daki Hıristiyan yazın dünyasındaki örnekler de incelenmelidir. Örneğin Doğu Romalı Tarihçi Malalas'ın (ö. 578) kroniğine bakıldığında onun Hieronymus gibi Eski Ahid'deki İsmâîlî soyunu *Sarakenoi* olarak sunduğu görülür.⁸⁴ Ayrıca o, bu kavmin *Arabia*'daki baskın varlığından da söz etmektedir.⁸⁵

İslâmiyet'in ortaya çıkmasından sonra eserlerini kaleme alan din adamı ve yazar Ioannes Damaskenos (ö.749) da meselenin dinî boyutu ile ilgili oldukça çarpıcı

⁸¹ Hieronymus, *In Esaiam*, s. 484.

⁸² Hieronymus, *In Esaiam*, s. 697. Benzer bir anlatı için bkz. Hieronymus, *In Hier.*, s. 16. Bu konunun yorumlanmasına dair krş. Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, s. 102.

⁸³ Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, s. 82.

⁸⁴ Örneğin kroniğinde Eski Ahid'de geçen Yusuf Peygamber'in İsmâîlîlere satılması meselesini anlatırken onun *Sarakenoi* kavmine satıldığını bildirir. Bkz. Malalas, *Khronographia*, ed. J. P. Migne, *PG*, XCVI, Paris 1860, col. 135-136; İng. çev. Elizabeth Jeffreys – Michael Jeffreys – Roger Scott, *The Chronicle of John Malalas: A Translation, Byzantina Australiensia*, IV, Melbourne 1986, s. 29. Eski Ahid'deki atıf için bkz. Gen. 37:27. Aynı hikâye üzerinden Hieronymus da benzer bir tercihte bulunur. Bkz. Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, s. 104-105.

⁸⁵ Örneğin Perslerle savaşan ve Romalılarla müttefik olan *Enathos* isimli *Barbar Sarakenoi* kavminin kralından bahseder ve onun *Arabia* topraklarını yönettiğini bildirir. Bkz. Malalas, col. 451-454; İng. çev., s. 163. Krş. Fergus Millar, *Roman Near East: 31 BC – AD 337*, London and Cambridge 1993, s. 161-162.

aktarımlarda bulunur. *Peri Aiereseon* (Heretikler Üzerine) isimli eserinde İsmâil soylu halk olarak atıfta bulunduğu Araplar ve ortaya koydukları yeni inanç hakkında bilgiler sunar. O, bu halkın İbrâhim'in oğlu İsmâil'in soyundan geldiğini ve bu yolla da İsmâil'in annesi Agar/Hâcer'in adına atıfta bulunularak *Άγαρηνοί* (*Agarenoi*) olarak adlandırıldıklarını belirtir. Ancak onlara *Sarakenoi* da denildiğini, bunun sebebinin ise Hâcer'in Sâre tarafından eli boş gönderildiğine atıf yapılması olduğunu öne sürer. Yani Hieronymus'da olduğu gibi bu halk için Sâre'ye atıfta bulunan *Sarakenoi* tabirinin kullanılmasının yanlış olduğunu ve onların esasen Hâcer'in soyundan geldikleri için *Agarenoi* olarak adlandırılmaları gerektiğini aktarır. Ayrıca onları Deccal'in müjdecisi olarak tanıtır.⁸⁶ Bu şekilde *Sarakenoi/Saraceni* ve *Agarenoi/Agareni* terimlerine Eski ve Yeni Ahid'deki anlatılara dayanarak etimolojik ve algısal bir temel oluşturma geleneğini sürdürür.⁸⁷

Bunlara ek olarak Ioannes'e göre bu halk putperestti ve İmparator Heraclius döneminde ortaya çıkan *sahte peygamber* (ψευδοπροφήτης/pseudoprophētēs) *Mamed*'in (Hz. Muhammed) önderliğinde hareket ediyordu. Ona göre Hz. Muhammed, Eski ve Yeni Ahid'i okuyarak ve ayrıca Ariusçu bir rahip ile bilgi alışverişinde bulunarak kendi mezhebini ortaya çıkarmıştı.⁸⁸ Eserinin ilerleyen kısmında da aynı şekilde Hz. Muhammed tarafından ortaya koyulan inancın yalan ve yanlışlar üzerine kurulu olduğundan bahsetmektedir. Ona göre Hz. Muhammed'e vahiy inmiş olması mümkün değildi ve bu duruma onun dışında kimse şahit olmamıştır.⁸⁹

⁸⁶ Ioannes, *Peri aiereseon*, İng. çev. Peter Schadler, *John of Damascus and Islam*, Leiden 2018, s. 218-219.

⁸⁷ Ioannes'in kullanmış olduğu bu terimler, genel anlamda Doğu Roma literatüründe Arapları nitelerek için kullanılan terimlerdi. Bkz. Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 18-19. Ayrıca krş. dn. 429-431.

⁸⁸ Ioannes, *Peri aiereseon*, s. 218-219. Ioannes'in atıfta bulunduğu rahip, Sergius olarak da bilinen ve İslam literatüründe de kendisinden söz ettiren Rahip Bahîrâ'dır. Anlatılara göre Hz. Muhammed bugünkü Şam yakınlarındayken Hıristiyan bir rahip olan Bahîrâ tarafından fark edilir. Bahîrâ kendisi ile yakından ilgilenir. İslâm kaynaklarında bu rahibin Hz. Muhammed'deki nübüvvet mührünü fark ettiği ve onun özel bir kişi olduğuna kanaat getirdiği vurgulanırken Hıristiyan yazınında bu olay, Ioannes'in aktardığı gibi İslâmiyet'e karşı yapılan eleştirilerde sıklıkla başvurulan bir kaynak olarak kullanılmıştır: Buna göre Hz. Muhammed'in peygamberi olduğu İslâm dininin ve bu dine ait genel kaidelerin Bahîrâ aracılığıyla ortaya çıktığı ve Hz. Muhammed'in sahte bir peygamber olduğu iddia edilir. Bu konudaki tartışmalar modern literatürde de devam etmiştir. Bkz. Mustafa Fayda, "Bahîrâ", *DİA*, IV, 486-487; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi: Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi*, I, İstanbul 2019, s. 117-118; Peter Schadler, *John of Damascus and Islam: Christian Heresiology and the Intellectual Background to Earliest Christian-Muslim Relations*, Leiden 2018, s. 166-173.

⁸⁹ Ioannes, *Peri aiereseon*, s. 220-225. Buna ek olarak Ioannes, bir Hıristiyan ile *Sarakenoi* kavminden birisinin, yani bir Müslümanın birbirlerine karşı dinî argümanlar sunup tartıştıkları *Dialeksis Sarrakenou kai Khristianou* (*Sarakenoi ile Hıristiyanın Diyaloğu*) adlı eserinde de Müslümanlar

Görüldüğü üzere Ioannes, İsmâîlî/*Agarenoi* ve *Sarakenoi* terimlerini aynı etnik yapı altında toplayıp Arapları nitelemek için kullanmaktadır. Konunun dinî tarafı hakkında yorum yapan araştırmacılara göre Ioannes, İslâmiyet'i ortaya çıkan farklı bir din gibi değil, Hristiyanlığın içerisindeki ayrılıkçı bir mezhep olarak görmektedir.⁹⁰ Esasen bu durum Hristiyan yazınında gerek din adamları gerekse de tarih yazarları tarafından ilerleyen yüzyıllarda da sıklıkla atıf yapılan bir iddia idi ve Ioannes'in de ileri sürdüğü üzere Hz. Muhammed'in Eski ve Yeni Ahid üzerinden hareket ederek öğretisini geliştirdiğine dair anlatılar mevcuttu.⁹¹ Yani bahsi geçen bu iddia, Hristiyan yazınında İslâmiyet'e karşı yazılan eserlerin en çok başvurduğu savlardan bir tanesidir.

Genel açıdan bakıldığında Ioannes'in İslâm'ı tanımlaması ve yorumlaması, VII ve VIII. yüzyıl Hristiyan düşün dünyası üzerine çalışan araştırmacılar tarafından çok yönlü bir şekilde tartışılan bir meseledir.⁹² Burada çalışma açısından çıkartılabilecek en önemli bilgi, kendisinin *Agarenoi* ve *Sarakenoi* terimlerini Araplar ve onlar aracılığıyla da İslâmiyet ile özdeşleştirmiş olmasıdır.

Süryânî kaynakları da mesele hakkında önemli bilgiler sunmaktadırlar. Bunlar arasında en önemlilerinden birisi ise apokaliptik bir metin olan ve VII. yüzyılda kaleme alınan anonim *Pseudo-Methodius*'dur⁹³. Metnin aktardıklarına göre birçok

tarafından ileri sürülen dinî argümanların ne şekilde yalanlanacağına dair bir şablon oluşturuyor gibidir. Bkz. Ioannes Damaskenos, *Dialeksis Sarrakenou kai Khristianou*, İng. çev. Daniel J. Janosik, *John of Damascus First Apologist to the Muslims: The Trinity and Christian Apologetics in the Early Islamic Period*, Oregon 2016, s. 269-276. Bu metin üzerine ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Daniel J. Janosik, *John of Damascus: First Apologist to the Muslims; The Trinity and the Christian Apologetics in the Early Islamic Period*, Eugene 2016, 140-169; Peter Schadler, "The Dialogue between a Saracen and a Christian", *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*, I, ed. David Thomas - Barbara Roggema, Leiden 2009, s. 367-370.

⁹⁰ John Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New York 2002, s. 55; Ömer Faruk Harman, "Yuhannâ ad-Dımaşkî", *DİA*, XLIII, 581.

⁹¹ Örneğin Ortaçağ Avrupası'nın ünlü düşünürlerinden ve din adamlarından birisi olan Thomas Aquinas (ö. 1274), 1259-1265 yılları arasında kaleme almış olduğu ve literatürde *Summa contra Gentiles* olarak geçen eserinde Hz. Muhammed'in *Eski ve Yeni Ahid'i kumaca anlatılarla çarpıttığını* (... Veteris et Novi Testamenti documenta fabulosa narratione depravat) söyler. Bkz. Thomas Aquinas, *De veritate catholicae fidei contra gentiles*, ed. I. Bertrand, Luxemburgi 1881, I, 6. Aynı şekilde bugünkü İngiltere topraklarındaki St. Albans ve Westminster isimli manastırlarda XIII. ve XIV. yüzyıllarda farklı yazarlarca kaleme alınan *Flores Historiarum*'da Hz. Muhammed'in (Mahumet) sahte bir peygamber (pseudo-propheta) olduğu söylenir. Buna ek olarak da onun Hristiyanlar ve Yahudiler aracılığıyla Eski ve Yeni Ahid'i öğrendiği ve sonrasında da bu kutsal metinleri çarpıtarak *ortaya yeni kanunlar çıkardığı* (...novas leges fingere) aktarılır. Bkz. *Flores Historiarum*, I, ed. Henry R. Luard, *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores* XCV, London 1890, s. 300.

⁹² Schadler, *John of Damascus and Islam*, s. 1-19.

⁹³ Eserin bir dönem Olimpos'lu Methodios (ö. y. 311) tarafından kaleme alındığı düşünüldüğü için böyle bir adlandırma tercih edilmiştir. Metin hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Francisco J. Martinez, *Eastern Christian Apocalyptic in the Early Muslim Period: Pseudo-Methodius and Pseudo-*

bölgeyi işgal etmiş olan İsmailoğulları, yani Araplar, gittikleri her yere kötülük götürmüş ve Hıristiyanları baskı altına almışlardı.⁹⁴ Yazar, İsmâiloğulları'nın yayılıp güç kazanmalarını Hristiyanların işledikleri günahlara karşı Tanrı'nın gönderdiği bir ceza olarak sunmaktaydı.⁹⁵ Yani hem Doğu hem de Batı Hıristiyan yazınında sıkça görüldüğü üzere Müslümanların askerî zaferleri, Tanrı'nın insanlara bir imtihanı olarak betimlenmekteydi⁹⁶. İsmailoğulları'nın yok olacağına dair kehanetlerde de bulunan yazar, bunun *Greklere kralı* aracılığıyla olacağını ve bu kralın İsmailoğulları tarafından harap edilmiş bölgeleri kurtaracağını belirtmektedir.⁹⁷

Mesele Batı Hıristiyan yazını açısından ele alındığında ise bahsi geçen bu terimlerin benzer şekillerde sunulduğunu görülmektedir. IV. yüzyılın önemli din adamlarından birisi olan Ambrosius (ö. y. 397), *Exameron* isimli eserinde *Arabia* coğrafyasının *Palestina* (Filistin) ve *Aegyptum* (Mısır) bölgelerinin arasında olduğunu belirtir⁹⁸. Araplar hakkında da bilgi sunan Ambrosius bir mektubunda onların Mısırlılar ve

Athanasius, the Faculty of School of Arts and Sciences of The Catholic University of America, 1985, Washington 1985, s. 2-57.

⁹⁴ *Pseudo-Methodius*, ed. ve İng. çev. Francisco J. Martinez, *Eastern Christian Apocalyptic in the Early Muslim Period: Pseudo-Methodius and Pseudo-Athanasius*, PhD diss. The Catholic University of America, 1985, s. 148-149.

⁹⁵ *Pseudo-Methodius*, s. 140.

⁹⁶ Müslümanların (veya kaynağın sunduğu şekliyle İsmâiloğullarının) askerî anlamda yayılmaya başlamaları, Hıristiyan yazınında buradakine benzer şekilde yorumlar yapılmasına sebebiyet vermişti. Yazarlar, Müslümanların elde ettikleri başarıları Tanrı'nın Hıristiyanları cezalandırması olarak aktarmaktaydılar. Örneğin bugünkü Mainz bölgesinin başpiskoposu Bonifatius (ö. 754), Endülüs'ün fethi ile Müslümanların Avrupa üzerine gerçekleştirdikleri seferlerin sebebinin bölge halklarının işledikleri günahlar olduğunu söyler. Bkz. Bonifatius, *Epistolae*, ed. Ernestur Dümmler, *MGH, Epp.* III, Berlin 1892, 273, s. 342-43. Benzer ifadelerin Haçlı Seferleri döneminde kaleme alınan Latin kaynaklarındaki örnekleri için bkz. John France, "Saladin, from Memory towards Myth in the Continuations", *Deeds Done Beyond the Sea: Essays on William of Tyre, Cyprus and the Military Orders presented to Peter Edbury*, ed. Susan B. Edgington – Helen J. Nicholson, Oxford and New York 2016, s. 77-79. Ayrıca bu durum Hıristiyan yazarlar için akılda kalıcı bir anlatı geleneğiydi ve kimi zaman bir mukayese kaynağı oluşturmaktaydı. Örneğin Doğu Romalı devlet adamı ve tarihçi Niketas Khoniates (ö. 1217), 1185-1209/9 tarihleri arasında kaleme aldığı *Chronikē Diēgēsis* adlı eserinde IV. Haçlı Seferi (1202-1204) sırasında Constantinopolis'in Haçlı orduları tarafından ne denli şiddetli bir şekilde tahrip edildiğini anlatırken, *İsmâiloğulları (dahî) bu şekilde davranmamıştır* der. Bkz. Niketas Khoniates, *Chronikē Diēgēsis*, İng. çev. Harry J. Magoulias, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, Detroit 1984, s. 316-317; Niccolò Zorzi, "Nicetas Choniates", *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, IV, ed. D. Thomas - A. Mallett et al., Leiden-Boston 2012, s. 133-139. Bunlara ek olarak Müslümanların Tanrı tarafından Hıristiyanlara bir ceza olarak gönderildiğine dair yapılan anlatılar Ortaçağ sonlarına kadar devam etmiştir. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun (1299/1302-1922) Avrupa üzerine gerçekleştirdiği akınlara dair sunulan bilgilerde de benzer betimlemelere rastlanır. Bkz. Işıl Şahin Gülter, *The Ottoman Turks in English Heroic Plays*, Newcastle upon Tyne 2019, s. 37-38.

⁹⁷ *Pseudo-Methodius*, s. 149. Krş. Tolun, *Saracens*, s. 46-50.

⁹⁸ Ambrosius, *Exameron*, ed. K. Schenkl, *CSEL*, XXXII/1, Vienna 1897, s. 70 ve 197.

Fenikeliler gibi sünnetli bir halk olduğu aktarır.⁹⁹ *De Abraham* (Hz. İbrâhim Üzerine) isimli eserinde ise Eski ve Yeni Ahid'deki anlatıları temel alarak İbrâhim ve onun soyuna atıfta bulunur. Yeni Ahid'deki aktarımları takiben Hâcer'in temsil ettiği soyun, yani İsmâiloğulları'nın Yahudileri temsil ettiğini, *vaat* (promissio) yoluyla dünyaya gelen İshak'ın soyunun ise Hıristiyanları simgelediğini belirtir¹⁰⁰. Bu şekilde de açıkça Hıristiyanları genel itibarıyla İshak'ın manevi anlamdaki temsilcileri olarak gösterir. Ayrıca *De Ioseph* (Hz. Yûsuf Üzerine) isimli eserinde de İsmâiloğulları'nın Tanrı'ya nefret duyan bir halk olduğunu aktarır.¹⁰¹

Batı Hıristiyan dünyasını en çok etkilemiş yazarlardan birisi olan Augustinus'un (ö. 430) eserlerine bakıldığında kendisinin *Arabia* bölgesindeki sapkın bir inançtan söz ettiği görülür: Bu inanca göre ruh, beden ile birlikte ölür ve zamanın sonunda yeniden dirilirdi. Augustinus bu inancı takip eden kişileri *Arabici* olarak sunar.¹⁰² Yine *Arabia* topraklarının aromatik ürünleriyle ünlü olduğunu da belirtir.¹⁰³ İsmaili soyu hakkında da bilgiler sunan Augustinus, genel anlamda kendisinden önceki tanımlamaları takip ederek İsmâil'in soyundan gelenlerin Eski, İshak'ın soyundan gelenlerin ile Yeni Ahid'i temsil ettiğini vurgular. Ona göre İsmâil, her ne kadar İbrâhim'in soyundan geliyor olsa da İshak gibi Tanrı'nın vaadi ile dünyaya gelmediği için küçük kardeşi İshak'tan farklıydı.¹⁰⁴ Bu hikâyenin temelinde gelişen Augustinus'un görüşlerine göre Hıristiyanlar, Eski Ahid'in öne sürdüklerini Yeni Ahid'in sunduklarına üstün tutmamalıydılar.¹⁰⁵

Bu terimlerin Batı'da kullanılmalarına dair bir diğer önemli yazar Isidorus Hispalensis'dir (ö. 636). En önemli eserlerinden birisi olan *Etymologiae*'de *Saraceni* kavmini özellikle etimolojik anlamda irdelemektedir. O, kendisinden evvel bu terimleri inceleyen yazarlar gibi *Saraceni* kavminin aslında *Ismaelitae* olduğunu ve yine onları nitelemek için kullanılan *Agareni* tabirinin *Agar* (Hâcer) ile bağlantısını

⁹⁹ Ambrosius, *Epistolae*, ed. M. Zelzer, CSEL, LXXXII/2, Vienna 1982, s. 180. Katherine S. Beckett bu atıfları yorumlarken Ambrosius'un Arapları ve Arabia coğrafyasını birbirinden ayrı olarak yorumladığını belirtir. Krş. *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, s. 82-83.

¹⁰⁰ Ambrosius, *De Abraham*, ed. K. Schenkl, CSEL, XXXII/1, Vienna 1897, s. 523.

¹⁰¹ Ambrosius, *De Ioseph*, ed. K. Schenkl, CSEL, XXXII/2, Vienna 1897, s. 81.

¹⁰² Augustinus, *De haeresibus*, ed. R. Vander Plaetse et C. Beukers, CCSL, XLVI, Turnhout 1969, s. 337.

¹⁰³ Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, s. 83. "bonas res Arabicos (Arap işi güzel malzemeler)" atfı için bkz. Augustinus, *Contra Academicos*, ed. W. M. Green, CCSL, XXIX, 1970, s. 20. *Arabia*'yı aynı özelliklerle anan Cassiodorus (ö. 585) ise bu durumu *dünyevilik* (terrena) üzerinden ele alarak olumsuz bir mesele olarak değerlendirebilir. Bkz. Cassiodorus, *Expositio psalmodum*, ed. M. Adriaen, CCSL, XCVIII, Turnhout 1958, s. 653.

¹⁰⁴ Augustinus, *Quaestiones Genesis*, ed. J. Fraipont, CCSL, XXXIII, Turnhout 1958, s. 19.

¹⁰⁵ Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, s. 98.

aktarır.¹⁰⁶ Bunu belirtirken de Hieronymus’u takiben *Saraceni* tabirinin esasında yanlış olduğunu ve bu halkın kendilerini Hâcer’in değil de Sâre’nin soyundan göstermek istedikleri için bu ismi kullandıklarını belirtir.¹⁰⁷

Batı’da Kutsal Topraklar ve Müslümanlar açısından bilgi sahibi olunan bir diğer kaynak, bu bölgelere seyahat eden hacılara dair yazılmış olan eserlerdir. Bunlardan birisi, bugünkü Iona bölgesinde din adamlığı yapmış olan Adamnanus’un (ö. 704) yazmış olduğu *De Locis Sanctis*’tir. 680’li yıllarda Kutsal Topraklar’a gittiği düşünülen ve Frank bir hacı olan Arculfus’un kendisine anlattıklarına dayanarak kaleme aldığı bu eserinde bölgenin *Sarraceni* kavmi, yani Müslümanların fethi ile birlikte girdiği değişim sürecine dair önemli bilgiler sunar.¹⁰⁸

Northumbria’lı olan ve VIII. yüzyılın en önemli din adamlarından birisi sayılan Bede (ö. 735), bahsi geçen *De Locis Sanctis* isimli eserden faydalanarak aynı isimde bir başka eser daha kaleme almıştır.¹⁰⁹ Bu eseri dışında da *Saraceni* kavmi hakkında yorumları mevcuttur. Kendisi, *Sarraceni* kavminin kökenlerine dair evvelki yüzyıllardaki Hıristiyan yazarların yaptığı yorumları takip ederek aktardığı bilgilerin devamında *Saraceni* ulusunun Afrika, Asya ve Avrupa bölgelerindeki yayılımından bahseder¹¹⁰. Bu şekilde *Saraceni* terimi ile genel olarak İslâm dünyasına atıfta bulunur.

¹⁰⁶ Isidorus’taki Hâcer anlatılarına dair ayrıca bkz. Thompson, *Writing the Wrongs*, s. 46-48.

¹⁰⁷ Ayrıca *Saraceni* teriminin onların *Syria* (Suriye) kökenine atıfta bulunduğu ve kelimenin *Syriginae* ile özdeş olabileceğine dair görüşlerin de olduğunu belirtir. Ancak bu tanımdan ziyade bahsi geçen Sâre’nin soyundan geldiklerine atıfta bulunan etimolojik açıklamanın doğru olduğunu düşünür. Isidorus Hispalensis, *Etymologiae*, I, ed. Wallace M. Lindsay, *Etymologiae Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX*, Oxford 1911, IX, ii, 6 ve 57.

¹⁰⁸ İslâmiyet’e dair sunmuş olduğu kısıtlı bilgiler ise eserin dinî anlamda ele alınmasını zorlaştırmaktadır. İslâm dinine yaptığı tek atıf, bölgede dua edilmesi maksadıyla (*orationis domum*) inşa edildiğini söylediği bir yapıdır. Bkz. Adamnanus, *De locis sanctis libri tres*, ed. J. Fraiport, *CCSL*, CLXXV, Turnhout 1965, I, i, 14. Ayrıca *Sarraceni* kavminin *Kralı Mauias* olarak anılan Emevî hilâfetinin kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân’a (661-680) da atıfta bulunulur. Bkz. Adamnanus, *De locis sanctis*, I, ix, 11. John Tolan’a göre eserde caminin içinde gerçekleşen dinî faaliyetler ve ayrıca bu faaliyetlerin kimin adına yapıldığına dair bir bilginin bulunmaması, yazarın İslâmiyet hakkında bir bilgi sahibi olmadığı göstermektedir. Bkz. John Tolan, “Le pèlerin Arculfé et le roi Mauias: La circulation des informations à propos des “Sarrasins” aux VIIe-VIIIe siècle, de Jérusalem à Iona et Yarrow”, *Passages: déplacements des hommes, circulations des textes et des identités dans l’Occident médiéval*, ed. Joëlle Ducos - Patrick Henriët, Toulouse 2013, s. 181. Ayrıca krş. Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It*, s. 219-223; John Wilkinson, *Jerusalem Pilgrims Before the Crusades*, Jerusalem 1977, s. 9-10.

¹⁰⁹ Bede, *De locis sanctis*, J. Fraiport, *CCSL*, CLXXV, Turnhout 1965, s. 249-280.

¹¹⁰ Bede, *Hexaemeron sive libri quatuor in principium Genesis*, ed. J. P. Migne, *PL*, XCI, Paris 1862, col. 158-159. Kendisi bu meseleyi farklı eserlerinde de ele alır ve Müslümanların Akdeniz üzerindeki faaliyetlerini kaydeder. Bkz. Bede, *De temporum ratione (Bedaë chronica maiora)*, ed. T. Mommsen, *MGH*, AA, XIII, Berolini 1898, s. 314-315. Ayrıca krş. Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It*, s. 226-227.

Terimlerin ve genel anlamda Müslümanların Karolenj yazın dünyasındaki algılanış süreçlerine geçmeden evvel sunulan bu bilgilerin yorumlanması gerekmektedir. Görüldüğü üzere Araplar (*Arabes*) ve Berberîler (*Mauri*) antik kaynaklarda yakından takip edilebilmekteydiler. *Ismaelitae*, *Agareni* ve *Saraceni* terimleri ise Sina Yarımadası'ndaki halklar için kullanılırken zamanla Araplar ile özdeşleşmişlerdir. Bu terimlere isimlerini veren ve yukarıda hem dinî hem de terminolojik önemlerinden bahsedilen İsmâil, Sâre ve Hâcer'in Yahudilik ile Hıristiyanlık özelinde ele alınışları, meselenin algısal yönünü tespit etme konusunda yardımcı olmaktadır.

Sunulan verilere göre Eski Ahid'de İsmâil ile Hâcer üzerine göreceli olarak tarafsız bir aktarım yapılmıştır. Zira aktarılanlara göre İsmâil, İbrâhim'in oğluydu ve kendisine büyük bir ulus yaratma gücü bahşedilmişti. Yeni Ahid geleneğini takiben ortaya çıkan Hıristiyan yazınında ise bu isimlere karşı olumsuz bir tavır alındığı görülmektedir. Bu geleneğe göre Hâcer bir câriye idi ve doğurduğu İsmâil tam olarak da bu sebepten ötürü kendisi gibi köleliği simgelemekteydi. Her ne kadar babası İbrâhim olsa da doğumu dünyevi bir ilişkinin sonucu olarak gerçekleştiği için kendisi manevi bir değere sahip değildi. Buna karşın Sâre, İshak'ı Tanrı'nın müjdesi ile doğurmuştu ve buna bağlı olarak da oğlu ile birlikte manevi bir kudrete sahipti.

Sonuç olarak Hıristiyan yazarlar meselenin alegorik altyapısı ile ilgilenmişlerdi: Hâcer ve İsmâil'in Eski Ahid ile Yahudiliği, Sâre ve İshak'ın ise Yeni Ahid'i, Hıristiyanlığı ve kiliseyi temsil ettiği görüşünü benimsemişlerdir. Augustinus'un da belirttiği gibi Hıristiyanlar, İshak'ın temsilcileriydiler. Buna bağlı olarak yine Ambrosius'un ileri sürdüğü gibi İsmail ve onun soyundan gelenler de Hıristiyanlığın düşmanı olarak betimlenmişlerdir. Sunulan bu bilgiler ışığında da *Ismaelitae*, *Agareni* ve *Saraceni* terimleri Hıristiyan yazınında algısal anlamda şekillenmişlerdir.

Buna bağlı olarak karşımıza çıkan bir diğer önemli husus ise zamanla Araplar (ve onlar aracılığıyla da genel olarak Müslümanlar) için kullanılacak olan *Saraceni* tabirinin yanlış olduğuna dair sunulan bilgilerdir. Hieronymus'un ve Isidorus Hispalensis'in de özetlediği gibi bu kavim esasen *Agareni*, yani Hâcer soyluydu. Lakin kendilerini *Saraceni* olarak adlandırmak istiyorlardı. Zira bu yolla soylarını câriye Hâcer'e değil, vaat edilmiş evlat olan İshak'a, yani Sâre'nin oğluna bağlamaya çalışmaktaydılar. Yani Hıristiyan yazınında Arapların İsmâil'in soyundan geldikleri (*Ismaelitae*) ve bu yolla da İbrâhim'e dünyevî yollarla bağlı oldukları vurgulanır. Bu

alegorik anlatım ile de görülüyor ki onların bir köleden geldikleri, Eski Ahid’i simgeledikleri ve Hıristiyanlığın düşmanı oldukları fikri savunulur. Ancak çalışma içerisinde görüleceği üzere *Saraceni* tabiri her ne kadar yanlış bir tabir olarak sunulsa da sıklıkla Müslümanları temsilen kullanılmaya devam edecektir.¹¹¹

Tüm bunlara ilaveten, Eski Ahid geleneği göreceli olarak dengeli fikirler sunarken Yeni Ahid’in ve onu takiben Hıristiyan yazınının İsmâil ve Hâcer üzerine olumsuz fikirler belirtmesi, mesele hakkında İslâm geleneği ile yapılacak bir karşılaştırma için de mühim bir dayanak oluşturur. Kur’an’a göre İbrâhim’in oğlu İsmâil, kendisine vahiy gelen bir peygamberdi¹¹². Kendisi İslâm dininin peygamberi Hz. Muhammed’in atası olarak sayılması ve Arapların nesebinin ona bağlanıyor olmasından mütevellit önemli bir kişilik olarak görülmekteydi¹¹³. Ayrıca İsmâil, Kur’an’da insanlar için yapılmış ilk ev olduğu söylenen ve âlemlere hidâyet ve bereket kaynağı sunduğu belirtilen Kâbe’nin¹¹⁴ yeniden yapımında babası İbrâhim ile birlikte çalışmıştı.¹¹⁵ Bunlara ek olarak Hâcer ve Sâre’nin isimleri Kur’an’da geçmemektedir.¹¹⁶ Yani diğer kutsal metinlerde olduğu gibi bu iki isimden doğan çocuklar değer bakımından karşılaştırılmamaktadır ve Hıristiyan yazınında olumsuz bir çerçevede ele alınan İsmâil’in soyundan olma meselesi İslâmî gelenekte övülen bir durumdur¹¹⁷.

¹¹¹ Krş. s. 104-106.

¹¹² Ömer Faruk Harman, “İsmâil”, *DİA*, XXIII, 77. İlgili ayetler için bkz. el-Bakara 2/136; Âl-i İmrân 3/84; en-Nisâ 4/163. Ayrıca Kur’an’da İbrâhim, İshak ve Yâkub peygamberler ile birlikte İsmâil’in de Yahudi veya Hıristiyan olduğuna dair Eski ve Yeni Ahid üzerinden sürdürülen aktarımlar reddedilmektedir. Bkz. el-Bakara 2/140. Kur’an-ı Kerim’e yapılan atıflarda kullanılan edisyon için bkz. *Kur’an-ı Kerim Meâli*, haz. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin, Ankara 2011.

¹¹³ Mustafa Fayda, “Muhammed”, *DİA*, XXX, 406; Ömer Faruk Harman, “İsmâil”, 77; Emine Demil, *Hazreti Peygamber’in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Rivâyetler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016, s. 38-51; Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi*, I, s. 104-109; Philip K. Hitti, *History of the Arabs: From the Earliest Times to the Present*, London and Basingstoke 1970, s. 100. Bunun dışında Eski Ahid’de ve Kur’an’da spesifik olarak bir bilgi sunulmamasından mütevellit İbrâhim’in Allah’a kurban etmek istediği oğlunun İsmâil mi yoksa İshak mı olduğuna dair İslam dünyasında farklı fikirler ortaya atılmıştır. Bkz. Abdullah Aydemir, “Kurbanlık Hz. İsmâil mi, İshak mı?”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, XIII/5 (1974), s. 259-264; Ömer Pakış, “Kutsal Metinlerde İsmâil ve İshak”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV/3 (2004), s. 76-94.

¹¹⁴ Âl-i İmrân 3/96.

¹¹⁵ Bakara 2/125, 127; Hac 22/26-28. Krş. Sadettin Ünal, “Kâbe” *DİA*, XIV, 15-16; Yılmaz Can, “Kâbe”, *OMÜİFD*, VII/4 (1993), s. 68-71; Muhammed Hamidullah, “İslâm’da Hac”, çev. M. Âkif Aydın, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, VIII/1-4 (1984), s. 129-131.

¹¹⁶ Şaban Kuzgun, “Hâcer”, *DİA*, XIV, 432. Sâre’nin ismi Kur’an’da anılmıyor olsa da İshak’ın müjdelenmesi bahsinde kendisine atıfta bulunulmaktadır. Bkz. Ömer Faruk Harman, “Sâre”, *DİA*, XIV, 469. İlgili ayetler için bkz. Hûd 11/71-73; ez-Zâriyât 51/29-30.

¹¹⁷ Krş. Daniel M. Varisco, “Metaphors and Sacred History: The Genealogy of Muhammad and the Arab Tribes”, *AQ*, LXVIII/3 (1995), s. 145-148.

Bu bilgilerin sonucunda da anlaşılıyor ki Hâcer ile İsmâil hakkında Eski Ahid tutumlu bir aktarım sunmaktayken Yeni Ahid'in temelinde gelişen Hıristiyanlık yazını bu isimleri olumsuz bir çerçevede ele alır. İslâmiyet'te ise bunlardan farklı olarak İsmâil oldukça değerli bir kişilik olarak görülür.¹¹⁸ Görüleceği üzere Karolenj yazın dünyası Yeni Ahid'in ve Hıristiyan yazınının oluşturduğu temelde ilerleyerek Hâcer soyluları (*Agareni*), yani İsmâlioğulları'nı (*Ismaelitae*) Eski Ahid'i, Yahudiliği ve Hıristiyan düşmanlığını temsil eden kişiler olarak aktaracaktır. Buna paralel olarak Augustinus gibi yazarların ortaya koyduğu şekliyle Sâre ve İshak'ın da Yeni Ahid'i ve kiliseyi simgelediğine vurgu yaparak onlara manevî anlamda bağlılık göstereceklerdir.¹¹⁹

II. Frank Yazınındaki Anlatılar

Sunulan bu temeller üzerinden çalışmanın konusunu oluşturan Frank yazın dünyasına giriş yapıldığında ise söz edildiği gibi bir devamlılıkla karşılaşılır. Karolenjler öncesi Frank yazın dünyasına dair önemli eserlerden birisi olan, literatürde Fredegar Kroniği olarak geçen ve 660 yılı dolaylarında yazıldığı düşünülen *Fredegarii Chronicon*, bu devamlılığın takibi açısından önemlidir¹²⁰. Fredegar Kroniği'nin ilk bölümü antik kaynaklar ve Eski Ahid temelinde halkların kökenlerinin anlatılmasına ayrılmıştır. Fredegar, Arapları (*Arabes*) kendi dilleri olan kavimlerden biri olarak sayar¹²¹. Ayrıca *Arabes* ile *Sarracleni* (*Saraceni*) kavimlerini farklı kavimler olarak sunar.¹²² Berberîler için ise *Mauri*'nin dışında *Afri* terimi de kullanılır ve bu ikinci terim ile sunulan kavmin *Barbari*¹²³ olarak da bilindiğini belirtir¹²⁴. 636 yılında Doğu

¹¹⁸ Krş. Firestone, "Hagar and Ishmael in Literature and Tradition as a Foreshadow of Their Islamic Personas", 416-420.

¹¹⁹ Buradaki *manevî* vurgusu önemlidir. Zira erken dönem Ortaçağ yazınında Avrupa halklarının Nuh'un oğlu Yâfes'in soyundan geldiklerine dair olan anlatılar herhangi bir kesintiye uğramadan devam etmekteydi. Bkz. Isidorus Hispalensis, *Etymologiae*, IX, ii, 32; *Fredegar*, I, 5. Burada dile getirilen Sâre ile İshak'a olan bağlılık, çalışmanın en başından beri vurgulandığı üzere dinî ve *manevî* bir anlam taşımaktadır. Krş. dn. 135.

¹²⁰ Erken dönem Frank tarihinin belki de en önemli kaynağı olan ve kökenlerinden VI. yüzyılın sonlarına değin Frankların hem politik hem de sosyal tarihini aktaran Gregorius Turonensis, eserine Eski Ahid'e atıflarda bulunarak dünyanın yaratılışı ile başlasa da İsmailî soyu hakkında yalnızca Hz. Yusuf'un satıldığı topluluktan bahsederken söz eder ve *Saraceni/Agareni* terimlerini eserinde anmaz. Bkz. Gregorius, I, 9.

¹²¹ *Fredegar*, I, 6.

¹²² Ayrıca geçmişteki anlatıları takiben *Saraceni* kavminin Arabia'da ikamet eden bir topluluk olduğunu belirtir ve ayrıca *Saraceni* kavmini genel bir çerçeve içerisinde kullanarak *Saraceni alii* (diğer *Saraceni* kavimleri) gibi bir terim de kullanılır. Bkz. Fred., I, 9.

¹²³ Bugünkü *Berberî* tâbiri de Grekçe'de *βάρβαρος* (Barbaros) ve Latince'de *Barbarus* olarak geçen "Barbar" teriminden türemiştir. Bkz. Charles Pellat, vd., "Berbers", *IEP*, 1173-1187.

¹²⁴ *Fredegar*, I, 6.

Roma İmparatorluğu ile Müslümanlar arasında gerçekleşen Yermük Savaşı'nı¹²⁵ aktaran kaynak, Müslümanları tanımlarken *Agarrini* tâbirini kullanır ve böylelikle onların Hâcer soyuna atıf yapar. Bunu yaparken geçmişteki örneklerde olduğu gibi onların *Saracini* ismiyle de anıldıklarını ancak bunun yanlış olduğunu belirtir¹²⁶. Ayrıca bu nüfusun Kafkas Dağları'nın eteklerinde Hazar'ın yakınlarında bulunan *Ercolia* isimli bir bölgede yaşayan sünnetli bir halk olduğunu aktarır.¹²⁷ Görüldüğü üzere eserde Arapların Hâcer soyuna atıf yapılarak Eski ve Yeni Ahid geleneği sürdürülür ve *Saracini* tabirinin yanlış bir kullanım olduğu vurgulanarak da Sâre soyunun esas olarak İsmâiloğulları ile bağlantısının olmadığına dikkat çekilir. Böylece anlıyoruz Fredegar Kroniği, Araplara atıfta bulunurken hem antik kaynaklara hem de Hıristiyan tarihyazımındaki aktarımlara bağlı kalmıştır.

Karolenj dönemindeki yazarlar tarafından kaleme alınmış eserler incelendiğinde de *Saraceni/Agareni* kavimlerinin soylarına sıklıkla atıflar yapıldığı ve Hieronymus gibi yazarlarda gözlemlenen aktarımların bir nevi devam ettirildiği görülmektedir.¹²⁸ Bu konuda ilk incelenecek yazar Alcuinus'tur (ö. 804). Northumbria'da dünyaya gelen Alcuin, Karolus Magnus'un (768-814) daveti ile *Francia*'ya gelmişti. Burada gerek devlet içinde ifa ettiği görevler gerekse de kaleme aldığı eserleriyle Karolenj dünyasının önde gelen şahsiyetlerinden birisi olmuştur.¹²⁹ Kendisi Eski Ahid'deki *Genesis* (Yaratılış/Tekvîn) bölümü üzerine soru cevap şeklinde yazmış olduğu eserinde İbrâhim, onun eşleri Sâre ile Hâcer ve oğulları İsmâil ile İshak hakkında yorumlarda bulunur.¹³⁰ Ancak bu eserinde İsmailî soyuna bir atıfta bulunmaz. Bunun

¹²⁵ Müslümanların Halife Ömer (634-644) döneminde kazandığı ve bugünkü Suriye topraklarının fethi hususunda önemli bir yere sahip olan Yermük Savaşı hakkında bkz. Mustafa Fayda, "Yermük Savaşı", *DİA*, XLIII, 485-486; Alexander A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire (324-1453)*, Madison 1952, s. 211-212; Walter E. Kaegi, *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge 1992, s. 112-146.

¹²⁶ *Fredegar*, IV, 66.

¹²⁷ *Fredegar*, IV, 66. Krş. Roger Collins, "Fredegar", *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, I, ed. David Thomas - Barbara Roggema, Leiden 2009, s. 137-138; Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It*, s. 216-219.

¹²⁸ Krş. Celia Chazelle – Burton V. N. Edwards, "Introduction: The Study of the Bible and Carolingian Culture", *The Study of the Bible in the Carolingian Era*, ed. Celia Chazelle – Burton Van Name Edwards, Turnhout 2013, s. 1-16; Sumi Shimahara, "L'exégèse biblique et les élites: qui sont les recteurs de l'église à l'époque carolingienne?", *La culture du haut Moyen âge, une question d'élite?*, ed. F. Bougard – R. Le Jan – R. McKitterick, Turnhout 2009, s. 201-217.

¹²⁹ Charles J. B. Gaskoin, *Alcuin: His Life and His Work*, London 1904, s. 41-68.

¹³⁰ Alcuinus, *Interrogationes et Responiones in Genesim*, ed. J. P. Migne, *PL*, C, 1844, s. 544, 550, 554. Diğer atıfları için bkz. Alcuinus, *Adversus Felicem Urgellitanum Episcopum Libri VII*, ed. J. P. Migne, *PL*, CI, 1844, s. 202. Karolenj dönemindeki diğer yazarların *Genesis*'teki İbrâhim ve oğulları İsmâil ile İshak hakkındaki değerlendirmeleri için bkz. Rabanus Maurus, *Commentariorum in Genesim libri quatuor*, ed. J. P. Migne, *PL*, CVII, 1844, 543-553 ve 562-564; Remigius Autissiodorensis, *Commentarius in Genesim*, ed. J. P. Migne, *PL*, CXXXI, 1844, s. 87, 93-94, 100,

dışında yazmış olduğu bir mektupta *Sarraceni* terimini yukarıda Bede'nin yapmış olduğuna benzer şekilde oldukça geniş bir anlamda kullanılmaktadır. Yaklaşık 790 yılında yazıldığı düşünülen bu mektupta Alcuinus'un *Sarraceni* kavmi ile o dönemdeki tüm İslâm dünyasına atıf yaptığı görülmektedir:

“Aynı Hristiyan kralın [Karolus Magnus] *dux*'ları ve *tribunus*'ları *Hispania*'nın¹³¹ çoğunu deniz mesafesinde neredeyse üç yüz mil uzaklıktaki *Saraceni* kavminin elinden aldılar. Ancak ne büyük bir acıdır ki *Aggareni* olarak da bilinen bu aynı lanetli *Saraceni* kavmi, tüm *Affrica*'ya [Afrika] ve *Asia*'nın mühim bir bölümüne hükmediyor.”¹³²

Bunun dışında yine Eski ve Yeni Ahid'deki anlatıların temelinde *Saraceni* kavmini tanımlamak için aynı zamanda *Agareni* adlandırmasının da kullanıldığını aktararak dinsel anlatılardaki geleneği devam ettirmiştir. Hieronymus ve Isidorus'da olduğu gibi *Saraceni* atfının hatalı olduğuna dair direkt bir söylemde bulunmuyorsa da kendisinden önceki anlatıları takiben bu adlandırmaların çeşitliliğine dair bilgi sunmakta olduğu görülür.

Hispania'da doğan ve 816 yılında *Lungdunum*'un (Lyon) başpiskoposluğuna atanmış olan bir diğer din adamı Agobardus'un (ö. 840) eserlerinde de oldukça ilginç bilgilere rastlanılmaktadır¹³³. 826-827 yılına tarihlenen bir yazısında Yahudilerin soy anlamında kendilerini üstün görmesine dair şikayetlerini bildirir ve bu fikrin doğru olmadığına dair yapmış olduğu savunmada *Sarraceni/Agarreni* kavmine atıfta

115; *Enarrationes in Psalmos*, ed. J. P. Migne, *PL*, CXXXI, 1844, 751-752; Angelomus Luxovensius, *Commentarius in Genesim*, ed. J. P. Migne, *PL*, CXV, Paris 1879, 179-180, 205-207, 227.

¹³¹ *Hispania* tabiri Roma döneminde İber Yarımadası (Grekçe *Ἰβηρία/Iberia*) için kullanılmaktaydı. Roma yönetimi altında bölgede *Hispania Ulterior* ve *Hispania Citerior* gibi farklı yönetim birimleri, yani eyaletler kuruldu. Bu adlandırmalar Ortaçağ Avrupası'nda da sürdürülmüşlerdir. Müslümanlar tarafından fetih ile birlikte *Endülüs* (الأندلس) olarak adlandırılan bu bölge, bugünkü İspanya ve Portekiz'in bulunduğu coğrafyayı niteler. İleride görüleceği üzere kaynaklarda Endülüs yöneticilerine *rex Hispaniae/Spaniae* (Hispania/Spaña Kralı) gibi sıfatlarla da atıfta bulunulmuştur. Bu arka plana bağlı kalınarak çalışma boyunca *Hispania/Spaña* terimi ile İber Yarımadası'na atıfta bulunulacaktır. Bkz. Philip Smith, “Hispania”, *Dictionary of Greek and Roman Geography*, ed. William Smith, Boston 1854, 1074-1089; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Siyasî Tarih)*, Ankara 2019, s. 19-33.

¹³² Alcuinus, *Epistolae*, ed. E. Dümmler, *MGH, Epistolae Karolini aevi*, II, Berolini 1895, 7. Alcuinus'un bir yazar olarak Avrupa yazınındaki etkisi önemlidir. Bugünkü İngiltere topraklarında bulunan Wiltshire'de faaliyet gösteren tarihçi ve din adamı Willelmus Malmesbiriensis (ö. y. 1143), 1125 yılında tamamladığı *Gesta Regum Anglorum* isimli eserinde Alcuinus'un bu mektubunu direkt olarak alıntılar. Bu durum da *Saraceni* teriminin ve oluşturduğu algının devamlılığı hususunda önemlidir. Bkz. Willelmus Malmesbiriensis, *Gesta Regum Anglorum*, I, ed. Thomas D. Hardy, Londini 1840, I, 91.

¹³³ Agobardus hakkında bkz. James A. Cabaniss, “Agobard of Lyon”, *Speculum*, XXVI/1 (1951), s. 50-76.

bulunur. Ona göre *yanlış bir tabirle Sarraceni* denilen *Agarreni* ve diğer başka uluslar da İbrâhim'in soyundan gelmekteydi. Ancak bu durum onları soy anlamında Hıristiyanlardan daha saygın bir mertebeye koymuyordu. Ayrıca o, Yahudilerin içlerinde *Sarraceni/Agarreni*'nin de bulunduğu bu kavimlerden bir anlamda daha aşağı olduğunu belirtir. Zira Yahudiler, kendilerine bir peygamber ve kitap gönderilmesine rağmen Tanrı'nın oğlu İsa'yı öldürmüşlerdi¹³⁴. Yani burada *Sarraceni/Agareni* kavminin herhangi bir peygambere sahip olmadığına ve kendilerine bir kitap indirilmediğine atıfta bulunur. Böylelikle onun İslamiyet ve Hz. Muhammed hususunda bir bilgi sahibi olmadığı, varsa bile bunu yeni bir din olarak algılamadığı görülmektedir. Aynı zamanda Yahudilerin dünyevî Kudüs'ü temsil ettiklerini, yani *köleliği simgeleyen Hâcer'in oğulları olarak kaldıklarını* belirtir.¹³⁵ Yani anlaşılıyor ki Agobardus'a göre Yahudiler, vaat yoluyla dünyaya gelen İshak'ın soyundan olmaya layık değillerdi; ona göre Yahudiler İbrâhim'in soyundan geliyor olsalar da manevî anlamda herhangi bir değerleri yoktu. Onlar, *Agarreni* kavmi gibi İbrâhim'e dünyevi yollarla bağlıydılar. Böylece Yahudilerin Hıristiyanlardan üstün olmadığına ve Sâre ile İshak'ın Yahudilikten çok Hıristiyan inancını simgelediğine atıfta bulunur.¹³⁶

Sunulan bu örneklerden anlaşılmaktadır ki Karolenj tarihyazımında Araplar ve genel anlamda Müslümanlar için kullanılan *Ismaelitae/Agareni/Saraceni* terimleri gerek antik kaynaklarda gerekse de dinî metinlerde oluşturulan arka plan ile birlikte anlam itibariyle geniş bir temele sahipti. Hem antik dönem kaynaklarında hem de Hristiyan yazın dünyasında gözlemlenen bu kavramlar, eski dönemlerden itibaren niteledikleri halklar özelinde farklı şekillerde yorumlanmışlardı. Karolenj yazın dünyası açısından

¹³⁴ Agobardus'un ve eserlerinin Yahudilik üzerine değerlendirmesi için bkz. Anna B. Langenwaller, *Agobard of Lyon: An Exploration of Carolingian Jewish-Christian Relations*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Toronto, 2019.

¹³⁵ Agobardus, *De Iudaeorum superstitionibus atque erroribus*, ed. E. Dümmmler - K. Hampe, *MGH, Epistolae Karolini aevi*, III, Berolini 1899, s. 195-196: "... et Agar ancille, que in servitute generat, filii remanserunt.". Krş. Jeremy Cohen, *Living Letters of the Law: Ideas of the Jew in Medieval Christianity*, California 1999, s. 131-132. Sâre'nin Yeni Ahid'i ve Kilise'yi, Hâcer ile onun soyunun ise Eski Ahid'i temsil ettiğine ve Sâre'nin üstünlüğüne dair dönemin diğer yazarlarındaki örnekler için bkz. Claudius Taurinensis, *Quaestiones super Libros Regum*, ed. J. P. Migne, *PL*, CIV, Paris 1864, 637-638; *Ennaratio in Epistolam D. Pauli ad Galatas*, ed. J. P. Migne, *PL*, CIV, Paris 1864, 852, 886-890; Remigius, *En. in Ps.*, s. 166; Dungalus Reclusus, *Contra Perversas Taurinensis Episcopi Sententias*, ed. J. P. Migne, *PL*, CV, Paris 1844, s. 467. İshak'ın küçük kardeş olarak büyük kardeşi İsmâil'den üstün olduğuna dair tarihyazımından bir anlatı örneği için bkz. Theganus Trevirensis, *Gesta Hludowici imperatoris*, Herausgegeben und Übersetzt von Ernst Tremp, *MGH, SRG, LXIV*, Hannover 1995, 3.

¹³⁶ Krş. Agobardus, *Epistolae*, ed. E. Dümmmler - K. Hampe, *MGH, Epistolae Karolini aevi*, III, Berolini 1899, 2, s. 155.

ise Hıristiyan yazınında oluşan etimolojik aktarımlar oldukça önemliydi. Zira görüldüğü üzere *Ismaelitae/Agareni/Saraceni* kavramları için kabul edilen etimolojik köken, Eski ve Yeni Ahid’de temelleri atılmış ve daha sonra Hieronymus gibi önemli Hıristiyan yazarlarca geliştirilmiş olan bir kökendi. Bu durumun önemi ise özellikle Müslümanların Endülüs’ü fetih süreci ile başlayan Avrupa akınları ile kendisini göstermişti. Frank yazar ve din adamları bahsi geçen İsmâiloğullarını, yani *Saraceni/Agareni* kavmini dinî metinler ve bu metinler üzerine Hristiyan yazın dünyasında kaleme alınmış olan eserler aracılığıyla zihinlerinde betimlemekteydiler. VII. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan Fredegar’ın Müslümanları bu tabirler ile anmış olması, meselenin Karolenjler öncesindeki en önemli örneklerindedir.

Bununla beraber VIII. yüzyılın ilk çeyreğiyle birlikte artık Franklar, Müslümanlar ile fiili anlamda karşı karşıya gelmiş oluyorlardı. Bu durum ise evvelden Hıristiyan yazın dünyası ile gelişmiş olan *Ismaelitae/Saraceni/Agareni* terimlerinin Avrupa’daki kullanımını açısından önemliydi. Zira yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere kutsal metinlerin terminolojik yorumlamasına dayanarak Araplara atfedilen *Ismaelitae*, *Saraceni* ve *Agareni* terimleri, aynı şekilde Karolenj yazın dünyasında Alcuinus gibi yazarlarca kullanılır olmuşlardı ve İslâm dünyasının geneline atıfta bulunmak için tercih edilmişlerdi. Ayrıca karşılaştıkları bu halkı İshak’ın değil de İsmâil’in, yani inanışa göre Eski Ahid’i temsil eden câriye Hâcer’in oğlunun soyundan gelenler olarak görmeleri, elbette ki bu halkı yorumlamalarında etkili olacaktı. Bu karşılaşmanın Frank devlet yapısındaki güç dengelerinin bozulmaya başladığı bir döneme denk gelmiş olması da hem Karolenj tarihyazımındaki Müslüman algısının hem de terimlerin kullanım amacının anlaşılmasında yardımcı olacaktır.

III. Modern Literatür

Franklar ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler, erken dönem Avrupa tarihi çalışmaları içerisinde gerek politik gerekse de sosyolojik anlamda kendisine yer edinmiş bir alandır. Araştırmalarını bu yönde ilerleten en önemli araştırmacılardan birisi Philippe Sénac’tır. Çalışmanın siyasî arka planını oluşturan ve yazarın en güncel eserlerinden birisi olan *Charlemagne et Mahomet: En Espagne (VIIIe-IXe siècle)*¹³⁷ isimli eseri,

¹³⁷ Philippe Sénac, *Charlemagne et Mahomet: en Espagne (VIIIe-IXe siècles)*, Paris 2015. Spesifik olarak Franklar ile Endülüs Müslümanlarını konu aldığı diğer eserleri için ayrıca bkz. *Musulmans et*

adından da anlaşılacağı üzere, ünlü Fransız Tarihçi Henri Pirenne'in *Mahomet et Charlemagne* eserine bir atıfta bulunur. Sénac, bu eserinde Franklar ile Endülüs Müslümanları arasındaki siyasî meseleleri hem yazılı kaynakların hem de arkeolojik çalışmaların ışığında kronolojik bir şekilde sunar. Kendisinin Abbâsîler¹³⁸ ve Kuzey Afrika'daki Müslümanlar¹³⁹ özelinde yapmış olduğu çalışmalar da mevcuttur ve bu açıdan Müslüman dünyası ile Franklar arasındaki münasebetlerin incelenmesi hususunda modern literatürde en çok öne çıkan yazarlardan bir tanesidir.

İki topluluk arasındaki ilişkileri kökenlerinden 20. yüzyıla değin genel bir çerçevede inceleyen Hugh Goddard, *A History of Christian-Muslim Relations* adlı eserinin ilk kısımlarını erken dönem Ortaçağ Avrupa'sına ayırmıştır ve bu dönemdeki İslam dünyasının Hıristiyanlarca Tanrı tarafından günahları sebebiyle insanların üzerlerine salınmış bir ceza olduğunu düşündüklerini belirtir.¹⁴⁰ Benzer şekilde çalışmalarını Müslüman toplumlarının Ortaçağ Avrupa'sındaki yansımaları üzerine gerçekleştiren John Tolan, yazmış olduğu *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination* isimli eserinde Ortaçağ Avrupa'sının genelini ele alarak Müslümanların nasıl algılandığına dair geniş çaplı bir araştırma ortaya koymuştur. Eserinin ilk bölümlerini erken dönem Ortaçağ Avrupa'sına ayıran Tolan'a göre bu dönemlerde İslâmiyet'e dair sunulan görüşler, esasen İslâm'ın ayrı bir din olduğu yönünde gelişmemiştir: ona göre bu yazarlar, Müslümanları diğer pagan topluluklar gibi görüyorlardı.¹⁴¹ İki yazar da bu dönemlerde İslâm'ın genel olarak Hıristiyanlık içerisindeki bir heretik inanç olarak görüldüğünü düşünür.

Genel anlamda Müslümanlar ile Hıristiyanların Ortaçağ boyunca birbirleri olan etkileşimlerinin ele alındığı kaynakların toplandığı ve bu kaynaklar hakkında bilgilerin sunulduğu bibliyografik eserler de hem çalışma açısından hem de bahsi

Sarrasins dans le Sud de la Gaule (VIIIe-XIe siècle), Paris 1980; "Islam et chrétienté dans l'Espagne du haut Moyen Age: la naissance d'une frontière", *Studia Islamica*, LXXXIX (1999), s. 91-108.

¹³⁸ Philippe Sénac, "Les carolingiens et le califat abbaside (VIIIe-IXe siècles)", *Studia Islamica*, XCV (2002), s. 37-56.

¹³⁹ Philippe Sénac, "L'Occident chrétien et le Maghreb al-Aqsâ (VIIIe-IXe siècles)", *Studia Islamica*, 98-99 (2004), s. 29-48.

¹⁴⁰ Hugh Goddard, *A History of Christian-Muslim Relations*, Edinburgh 2000.

¹⁴¹ John Tolan, *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New York 2002. Müslümanların Avrupa topraklarındaki algılanış süreçlerine dair diğer eserleri için bkz. "Christian Reactions to Muslim Conquests (1st-3rd Centuries; 7th-9th Centuries AD)", *Dynamics in the History of Religions between Asia and Europe: Encounters, Notions and Comparative Perspectives*, I, ed. Volkhard Krech-Marion Steinicke, Leiden – Boston 2012, s. 191-202; "Le pèlerin Arculf et le roi Mavias: La circulation des informations à propos des "Sarrasins" aux VIIe-VIIIe siècle, de Jérusalem à Iona et Yarrow", *Passages: déplacements des hommes, circulations des textes et des identités dans l'Occident médiéval*, ed. Joëlle Ducos - Patrick Henriët, Toulouse 2013, s. 175-185.

geçen ilişki meselesini geniş çaplı ele almak hususunda önemlidir. David Thomas, Tarif Khalidi, Gerrit Jan Reinink ve Mark Swanson'un editörlüğünde çıkmış olan ve *History of Christian-Muslim Relations* serisinin XI. cildini oluşturan *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*'nin ilk cildi, 600-900 yılları arasındaki kaynaklar hakkında bilgiler sunar.¹⁴² Benzer şekilde Robert G. Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam* adlı eserinde Erken Ortaçağ döneminde İslâm üzerine bilgiler sunan kaynakların genelini yazdıkları dillere ve coğrafyalara göre ayırıp bilgiler sunmaktadır. Ayrıca Avrupa'da kaleme alınmış olan eserler hakkında da değerli yorumlarda bulunur.¹⁴³

Müslüman algısını Anglosaksonlar özelinde inceleyen ve yalnızca tarihyazımını değil, yazılı kaynakların genelini ele alan Katharine S. Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World* adlı eserinde Müslüman dünyasının Anglosaksonlar arasında algılanışını aktarmasının yanında Müslümanlar için kullanılan terimlerin kökenlerine dair geniş çaplı bir değerlendirme de sunar.¹⁴⁴ Bu sebeple çalışmada özellikle terimlerin kökenlerine dair yapılan anlatılarda Beckett'in eserinden sıklıkla faydalanılmıştır. Meselenin farklı coğrafyalarda ele alınması hususunda bir başka örnek, Barbara M. Kreutz'un *Before the Normans: Southern Italy in the Ninth & Tenth Centuries* isimli eseridir¹⁴⁵. Kreutz bu eserde bugünkü Güney İtalya bölgesinin IX. ve X. yüzyıldaki genel durumunu ele alır ve Müslümanların bölgedeki varlıklarına dair önemli bilgiler sunar. Yine bugünkü İtalya coğrafyasındaki Müslüman varlığı üzerine çalışmalar yürüten Luigi A. Berto'nun *Christians and Muslims in Early Medieval Italy* isimli çalışması da Francia üzerine yoğunlaşan bu çalışma için önemli bir mukayese kaynağı olacaktır¹⁴⁶.

Müslümanlar ile Franklar arasındaki ilişkileri Müslümanların gözünden inceleyen David G. König'in de literatürde önemli eserleri mevcuttur. Bu iki topluluk

¹⁴² *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, I, ed. David Thomas – Barbara Roggema with Juan P. M. Sala - Johannes Pahlitzsch - Mark Swanson - Herman Teule - John Tolan, London ve Boston 2009.

¹⁴³ Robert G. Hoyland, *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam*, Princeton 1997.

¹⁴⁴ Katharine S. Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, Cambridge 2003.

¹⁴⁵ Barbara M. Kreutz, *Before the Normans: Southern Italy in the Ninth & Tenth Centuries*, Philadelphia 1996.

¹⁴⁶ Luigi A. Berto, *Christians and Muslims in Early Medieval Italy*, Oxford 2020. Ayrıca bkz. Luigi A. Berto, "The Others and Their Stories: Byzantines, Franks, Lombards, and Saracens in Ninth-century Neapolitan Narrative Texts", *The Medieval History Journal*, XIX/1 (2016), s. 34-56.

arasındaki ilişkileri *ötekileştirme* terimi ile açıklayan König¹⁴⁷, yaptığımız çalışmaya benzer bir şekilde Frankların İslâm kaynaklarında nasıl anıldıklarına dair de çalışmalar yürütmüştür¹⁴⁸. König'in konu hakkındaki bir diğer önemli eseri, onun Yitzhak Hen'in *Charlemagne's Jihad*¹⁴⁹ isimli makalesine karşı yazmış olduğu yazıdır. Hen, makalesinde Karolus Magnus'un Saksonları Hıristiyanlaştırma sürecinde uygulamaya koyduğu metotları Müslümanlardan etkilenerik geliştirdiğini söylemekte ve Müslümanlardaki cihat kavramının Karolenj siyasetini bu konu özelinde etkilediğini belirtmektedir. König ise bu makaleye cevaben yazmış olduğu *Charlemagne's Jihad Revisited* makalesinde böylesi bir durumun kaynaklar bakımından inanılması güç bir durum olduğunu söylemektedir.¹⁵⁰

Türkiye'deki önemli Endülüs tarihçilerinden birisi olan Mehmet Özdemir, kaleme aldığı *Endülüs Müslümanları: Siyasî Tarih* isimli eserinde Müslümanların Endülüs üzerine düzenlenen fetih hareketleri ve Avrupa'da Franklar ile karşılaşmaları hakkında önemli yorumlarda bulunur. Kendisi 733/734 yılında gerçekleşen Poitiers Savaşı hakkında değerlendirmede bulunurken Frankların yaptığı savunmayı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Viyana'da gerçekleştirilen savunmaya benzetir.¹⁵¹ Yine bir diğer önemli Endülüs tarihçisi Lütfi Şeyban da Poitiers Savaşı'nın ehemmiyeti üzerine yorumlarda bulunurken bu savaşın Batı'da oluşan algının aksine Müslümanların Avrupa'daki faaliyetlerini durdurmadığına vurgu yapar.¹⁵²

İslâm dünyası ile Doğu Roma İmparatorluğu arasındaki ilişkileri incelediği *İslâm-Bizans İlişkileri* eserinde Casim Avcı, bu çalışmanın özellikle son bölümüne sunulan terim tartışmalarının benzerini Doğu Roma kaynaklarında incelemiştir ve Arapların Doğu Roma perspektifinde anıldıkları *Sarakenoi/Sarakinoi*, *Arabes*, *Hağarenoi/Agarenoi* gibi terimlere dair bilgiler sunmuştur.¹⁵³

¹⁴⁷ David G. König, "Medieval Western European Perceptions of the Islamic World: From 'Active Othering' to the 'Voices in Between'", *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, IV, ed. David Thomas – Barbara Roggema with Juan P. M. Sala - Johannes Pahlitzsch - Mark Swanson - Herman Teule - Johh Tolan, Leiden ve Boston 2012, s. 17-28.

¹⁴⁸ David G. König, "L'Europe des Francs et l'émergence de la France. Le terme "Franc" et son évolution sémantique dans les sources arabo-musulmanes médiévales", *Rerum gestarum scriptor: Histoire et historiographie au Moyen Âge: Hommage à Michel Sot*, ed. Magali Coumert - Marie-Céline Isaia - Klaus Krönert – Sumi Shimahara, Paris 2012, s. 669-678.

¹⁴⁹ Yitzhak Hen, "Charlemagne's Jihad", *Viator*, XXXVII (2006), s. 33-51.

¹⁵⁰ David G. König, Charlemagne's "Jihād" Revisited: Debating the Islamic Contribution to an Epochal Change in the History of Christianization, *Medieval Worlds*, III (2016), s. 3-40.

¹⁵¹ Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları (Siyasî Tarih)*, Ankara 2019, s. 72-75.

¹⁵² Lütfi Şeyban, *Endülüs*, İstanbul 2014, s. 32.

¹⁵³ Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 13-19.

IV. Çalışmanın Yapısı ve Amacı

Bu çalışma Müslümanların Karolenj tarihyazımında nasıl algılandıklarını aktarmayı ve bununla beraber kaynakların terminolojik altyapısını sunmayı amaçlamaktadır. Bu temelde Karolenj yönetimi altındaki Frank devletinin ve yine aynı dönemde ortaya çıkan tarihyazımı geleneğinin Müslümanlara dair sunduğu bilgiler ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Böylece Müslümanların Karolenj dünyasında nasıl yansıtıldıkları incelenirken bu yansımaların terminolojik arka planına da değinilecektir.

Çalışma, Giriş kısmına ilaveten üç başlıktan oluşmaktadır. Görüldüğü üzere Giriş kısmında Müslümanlar için Frank yazın dünyasında kullanılmış olan terimlerin kökenlerine değinildi. Bu terimlerin hangi temellerde ortaya çıktığına dair Doğu ve Batı Hıristiyan yazını üzerinden örnekler sunuldu. Hemen ardından da bahsi geçen *Ismaelitae*, *Agareni* ve *Saraceni* terimlerinin Frank dünyasındaki kullanımlarına ve nasıl algılandıklarına dair bir giriş yapıldı. Son olarak ise ele alınan konuya dair modern literatürün durumu değerlendirildi.

Karolenj Tarihyazımında Müslümanlara Dair İlk Anlatılar: Propaganda ve Dış Düşman başlığını taşıyan ilk bölümde özellikle VIII. yüzyıl Karolenj tarihyazımında Müslümanlar ile ilgili kaleme alınmış olan ilk anlatılar incelenmiştir. Ancak anlatıların desteklenmesi açısından daha geç dönemdeki kaynaklara da başvurulmuştur. İlk olarak Endülüs Valisi Semh b. Mâlik'in Pirenelere kuzeyine düzenlediği seferlerin iç siyasetteki problemler dolayısıyla Karolenj tarihyazımında büyük oranda anılmıyor oluşu Karolenj propagandası özelinde değerlendirilmiştir. Benzer şekilde hem İslâm hem de Avrupa tarihi açısından oldukça önemli bir yeri olan Poitiers Savaşı'nın Karolenj yazınındaki yansımalarına değinilmiştir. Yine kaynakların bu savaşa ve sonrasındaki sürece dair sundukları anlatılardaki propagandist eğilimler ele alınmıştır. Bu sayede hem Müslümanların ilk dönem Karolenj kaynakları aracılığıyla nasıl iç siyasete dahil edildikleri gösterilmiş hem de anlatıların terminolojik yapıları değerlendirilmiştir. Buna göre de Müslümanların VIII. yüzyıl Karolenj tarihyazımında bir dış düşman olarak ele alındığı gözlemlenmiş ve bunun devletin iç siyaseti ile paralel bir şekilde yürütüldüğü aktarılmıştır. Terminolojik olarak ise Karolenj tarihyazımında Müslümanları tanımlamak için *Ismaelitae* veya *Agareni* terimlerinden çok *Saraceni* tabirinin ön plana çıktığı görülmüştür.

Diplomatik Süreçlerin Başlaması ve Karolenj Tarihyazımı isimli ikinci bölümde ise iki topluluk arasındaki diplomatik süreçlere odaklanılmıştır. İncelenen aktarımlarda görülmüştür ki Endülüs'teki Müslümanlar gerek mahallî yöneticiler gerekse de genel anlamda *Francia*'nın iç siyasetine direkt olarak etki etmeye başlamışlardır. Bu durum Karolenj kaynaklarında kendisine yer bularak dış düşman olan Müslümanların hanedana düşman kişilerle anlaşma sağladıklarına dair vurgular yapılmıştır. Bu durum ilk bölümdeki propagandist aktarımla paralel olarak gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Abbâsîler ile olan diplomatik sürecin başlangıcı da ele alınmıştır ve Abbâsîler için IX. yüzyıldaki aktarımlarda kullanılacak olan *Persae* teriminden ziyade *Saraceni* teriminin tercih edildiği gözlemlenmiştir.

IX. Yüzyıl Kaynaklarında Müslümanlar: Terminoloji ve Algı isimli üçüncü bölümde ise diğer bölümlere kıyasla daha çok kullanılan terimler üzerine yoğunlaşarak IX. yüzyılda kaleme alınmış olan eserlerde Müslümanların nasıl aktarıldığına dair genel bir değerlendirme yapılmıştır. Diğer bölümlerde olduğu gibi bölüm boyunca Müslümanların kaynaklardaki yansıtılışları hem terminolojik hem de algısal anlamda ele alınmıştır. Bu yolla hem terimlerin kullanılma amaçları sorgulanmış hem de yapılan anlatılarda Müslümanlara dair yapılan atıflar incelenerek algı meselesinin ne şekilde devam ettirildiğine değinilmiştir. Bu başlık altında Endülüs Müslümanları, Abbâsîler ve Kuzey Afrika Müslümanları üç ayrı başlık altında ele alınmışlardır. Temelde *Saraceni* teriminin ön plana çıkıp geniş bir anlam kazanması; Araplar için *Arabes* teriminin Karolenj tarihyazımında kullanılmıyor oluşu; *Saraceni* ile *Mauri* terimlerinin Endülüs ve Kuzey Afrika Müslümanları özelinde birbirlerinin yerine kullanılmaya başlanması ve ayrıca Abbâsîler özelinde inşa edilen “Pers” kimliğinin Müslümanların temsilinde nasıl bir rol oynadığı tartışılmıştır.

Ortaya konan bu çalışma ile Müslümanların Karolenj tarihyazımı geleneğinde nasıl ele alındıklarına yoğunlaşmıştır. Müslümanların Avrupa topraklarındaki faaliyetlerinin tarihyazımına yansımalarının Karolenj siyaseti ile nasıl iç içe bir şekilde ilerlediği ve buna bağlı olarak da Müslümanların bir dış düşman olarak betimlenmesinde Karolenj propagandasının ne denli etkili olduğu gözlemlenmiştir. Ancak bundan farklı olarak Abbâsîler ile gelişen ilişkilerin dostane bir temelde yürütülmesi, onları bu dış düşman portresinin dışında tutmuştur. Terminolojik olarak ise *Ismaelitae*, *Agareni* ve *Saraceni* terimlerinin geniş bir çerçevede ele alındığı ve *Arabes* ile *Mauri* tabirlerinin önüne geçerek barındırdıkları öteki imajı ile birlikte

Müslümanların temsilinde önemli bir rol oynadıkları tespit edilmiştir. Sonuç itibariyle Karolenj tarihyazımında Müslümanların temsili meselesi Hıristiyan yazınındaki kökenlerinden IX. yüzyıla kadar ele alınmış ve metin içerisinde ileriki yüzyıllardaki örneklerle de mukayese edilmiştir. Buna bağlı olarak da literatürde ortak bir şekilde ele alınmayan bu gelişmelere dair oluşan boşluk doldurulmaya çalışılmıştır.

1. KAROLENJ TARİHYAZIMINDA MÜSLÜMANLARA DAİR İLK ANLATILAR: PROPAGANDA VE DIŞ DÜŞMAN

VIII. yüzyılın henüz başlarında Müslüman ordularının Endülüs'ü ele geçirip Pirenelerin ötesine değin yayılmaları, Frankların o ana değin sadece geleneksel anlatılardan haberdar oldukları *Ismaelitae/Agareni/Sarraceni* kavmiyle ilk kez fiilen karşı karşıya gelmeleri ile sonuçlanacaktı. Yukarıda bahsedildiği üzere Eski ve Yeni Ahid üzerinden yapılan yorumlar ile oluşturulan *Saraceni* betimlemeleri, artık *Francia*'nın ortalarına değin askerî tehdit oluşturan bir realite hâlini almıştı.

Harita 1: *Hispania*'nın Fetih Süreci

Franklar ile Müslümanlar arasındaki ilk karşılaşma süreci kaçınılmaz olarak savaş yoluyla gerçekleşmiştir ve bu durum Avrupa'daki Müslüman imajı üzerinde oldukça belirleyici olmuştur.¹⁵⁴ Hem doğuda hem de batıda hızla ilerleyen İslâm güçleri, Avrupa sahnesine de bu akınlarla birlikte giriş yapmışlardı. İlerleyişlerinin etkisi Avrupa'nın birçok bölgesinde hissedilmekteydi ve yazın dünyasında da yankı uyandırmıştı. Bugünkü Mainz bölgesinin başpiskoposu olan ve döneminin önemli misyonerlerinden birisi sayılan Bonifatius (ö. 754), 730'lu yıllarda Roma şehrine gitmeye niyetlenen kız kardeşine yazdığı bir mektupta ona *Saraceni kavminin Romalılara karşı gerçekleştirdiği saldırıların ve tehditlerin durulmasına* kadar beklemesi gerektiğini söylüyordu.¹⁵⁵ Yine Bonifatius ve bir grup rahip Mercia Kralı Aethilbaldus'a (716-757) yazmış oldukları bir mektupta evlilik dışı ilişkiye girmek gibi günahların işlenmesi sonucu toplulukların ne denli bozulduğunu anlatılırken *Hispania, Provincia* ve *Burgundia* halklarının bu tarz günahları takip etmeleri sebebiyle Tanrı tarafından *Saraceni* kavminin saldırılarına maruz bırakıldıklarını belirtirler.¹⁵⁶ Müslümanların ilk akınlarına atıfta bulunan Bede de *Gallia*'yı istila eden *Sarraceni* kavminin kısa sürede *hainliklerinin* (*perfidia*)¹⁵⁷ bedelini ödediğini söyler.¹⁵⁸

Benzer şekilde Müslümanların Avrupa topraklarındaki ilerleyişleri ilk dönemlerinden itibaren modern Batı literatüründeki araştırmalar üzerinde de etkiliydi¹⁵⁹. Zira bu mesele, dinî bir çerçevede de ele alınmaya oldukça müsaitti. Bu sebeple de sosyal ve politik bir temelde araştırmacıların ilgi odağı olmuştu¹⁶⁰. Bunun temelleri

¹⁵⁴ Krş. Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 64.

¹⁵⁵ Bonifatius, *Epistolae*, 27, s. 277-278. Benzer şekilde Papa Zacharias (741-752) 745 yılında Bonifatius'a yazdığı mektubunda *Saraceni, Saxones* ve *Fresi* kavimlerinin yarattığı ekonomik sorunlardan dert yamaktaydı. Bkz. Bonifatius, *Epistolae*, 60, s. 323-325.

¹⁵⁶ Bonifatius, *Epistolae*, 73, s. 342-43. Ayrıca krş. dn 96.

¹⁵⁷ *Perfidia* terimi, bu dönemlerde genellikle dinî bir sapkınlığa atıfta bulunulmak için kullanılmaktaydı. Bkz. Tolan, *Saracens*, s. 74-75. Etimolojik olarak bakıldığında ise bu kelime, *perfidus, a, um* (hain, güvenilirmez, sözünde durmayan) sıfatından türemiştir. Bu sıfat da *per* (boyunca, aracılıyla), *fides* (inanç, bağlılık, güven) terimlerinden oluşmaktadır. Yani genel olarak nitelenen kişinin veya şeyin inanç ve itimat edilebilirlik durumuna atıfta bulunulur. Burada *pefidia* için hainlik çevirisi tercih edilmiştir. *Hainlik* terimi de belirtildiği üzere Bede tarafından dinî arka plana sahip bir şekilde, yani sapkınlık vurgusu yapmak adına kullanılmıştır. Zira Bede, aynı terimi Ariusçuluğa veya kişilerin dinî inançlarında zayıflık göstermesine dair sunduğu bilgilerde de sıklıkla kullanır. Bkz. Bede, *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum*, ed. and İng. çev. B. Colgrave - R. A. B. Mynors, Oxford 1969, I, 8 ve III, 7.

¹⁵⁸ Bede, *Historia Ecclesiastica*, V, 23.

¹⁵⁹ Örneğin Edward Gibbon, ünlü eseri *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*'da Müslümanların Pirenelerin kuzeyine doğru yayılmalarından bahsederken "Frank monarşisinin çöküşü, bu tatmin olmaz fanatikleri cezbedi" yorumunu yapmaktaydı. Bkz. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, VI, London 1906, s. 12.

¹⁶⁰ Krş. Şeyban, *Endülüs*, s. 25.

Müslümanların Kuzey Afrika'dan Endülüs'e geçtikleri dönem sonrasında ele alınan eserlerde atılmıştı. VIII. yüzyılda İslâm orduları tarafından Pirenelerin kuzeyine düzenlenen ilk seferlere dair sunulan anlatılar, bu açıdan değerlendirildiğinde daha da anlaşılabilir bir hal alır. Zira Giriş'te bahsedildiği üzere özellikle Araplar için oluşan algı, onların Avrupa'ya gelmesinden çok önce Roma dönemi etnografyası ve dinî temelli anlatılar ile şekillenmişti.¹⁶¹ Bu dönemde ise Hıristiyan yazınına göre câriye Hâcer'in oğlu İsmâil'in soyundan geldiği için aşağı olarak görülen ve *Ismaelitae*, *Agareni* ve *Saraceni* olarak adlandırılan bu kavim, artık fiilî olarak karşılarındaydı.

Spesifik olarak *Francia*'daki Müslüman varlığını önemli kılan husus ise o dönemde Frankları yöneten Merovenj Hanedanı'nın içerisinde bulunduğu politik durumdur. VII. yüzyılın sonlarından itibaren Frank devleti politik ve sosyal anlamda belli başlı problemler yaşamaktaydı¹⁶². Bunlardan en önemlisi ise Einhardus'un *boş bir krallık unvanı dışında herhangi bir şeye sahip olmadıklarını*¹⁶³ belirttiği Merovenj krallarının zamanla iktidar erklerini kaybetmeleriydi. İktidarda oluşan bu problem, paralel olarak aristokrasinin güçlenerek devletin yönetim mekanizmasında etkili olmasını beraberinde getirmişti¹⁶⁴. Tam da bu ortamda güç kazanmaya başlayan ve *maior domus*'luk görevini üstlenen Karolenjler, bahsi geçen aristokratik hareketlenmenin en önemli temsilcileriydiler¹⁶⁵.

Özellikle Karolenjlere ismini veren Karolus Martellus'un *maior domus* olduğu dönemde Merovenj yönetiminin etkisi oldukça azaldı. Devamındaki süreçte Karolenjler 751 yılında devletin yönetimini ele geçirdiler¹⁶⁶ ve gerçekleşen bu değişim, ailenin kendisini yönetim anlamında meşru bir zemine oturtmasını zorunlu

¹⁶¹ Krş. David G. König, "Medieval Western European Perceptions of the Islamic World", s. 18-19.

¹⁶² Wood, *The Merovingian Kingdoms*, s. 221-238; Paul Faurore, "Francia in the Seventh Century", *The New Cambridge Medieval History*, I, ed. Paul Fouracre, Cambridge 2006, s. 371-396.

¹⁶³ Einhardus, *Vita Karoli Magni*, 1. Özellikle Karolenj dönemi anlatılarında ortaya konan bu tür ifadeler neticesinde modern literatürde de Merovenj kralları için *rois fainéants*, yani "yorgun/işlevsiz krallar" ifadesi kullanılır olmuştu. Ancak araştırmacılara göre Merovenjler, bu dönemlerde Karolenj yazınında betimlediği gibi kesin bir şekilde güçten düşmüş değillerdi. Yani bu tür ifadeler Merovenj Hanedanı'nın Karolenjler tarafından yönetimden uzaklaştırılmasını haklı bir zemine oturtma amacı taşımaktaydı. Bkz. Marios Costambeys – Matthew Innes – Simon McLean, *The Carolingian World*, Cambridge 2011, s. 34-35.

¹⁶⁴ Jean-Charles Picard, "L'Austrasie: entité géographique ou politique?", *Évêques, saints et cités en Italie et en Gaule. Études d'archéologie et d'histoire*, ed. Ecole française de Rome, Rome 1998, s. 415-424; Jacques Boussard, "L'Ouest du royaume franc aux VIIIe et VIIIe siècles", *Journal des savants*, I (1973), s. 3-27.

¹⁶⁵ Costambeys – Innes – McLean, *The Carolingian World*, s. 34-44.

¹⁶⁶ Pierre Riché, *Les Carolingiens: une famille qui fit l'Europe*, Paris 2012, s. 23-103; Paul Fouracre, *The Age of Charles Martel*, London 2000, s. 121-154.

kıldı. Bunun için de aileyi temelden destekleyen bir yazın hareketinin oluşturulması ve ayrıca *Francia*'daki diğer aristokrat ailelerin egale edilmesi gerekiyordu¹⁶⁷. Müslümanların *Francia*'daki faaliyetlerinin Karolenj yazın dünyası tarafından aktarılma süreçleri de tam olarak bu iki gaye ile paralel şekilde ele alınmıştı: Diğer ailelerin tarihî anlatılarda yüceltilmemesi ve Karolenjlerin özellikle dış düşmanlara karşı mücadelelerde merkeze koyulması.

Bu başlık altında *Aquitania dux*'u Eudo'nun Müslümanlara karşı gerçekleştirdiği savaşların Karolenj kaynaklarınca belli bir düzende yok sayılmasından bahsedilecektir. Bu durumun özellikle iç siyaset ile paralel bir şekilde gelişiyor olması da bahsi geçen dönemdeki tarihyazımının temelden anlaşılmasına yardımcı olacaktır. Zira VIII. yüzyılın ilk çeyreğinde *Regnum Francorum*'daki *Austrasia* ve *Neustria* bölgeleri¹⁶⁸ arasındaki şiddetli çatışmalar, Karolus Martellus ile Eudo arasındaki anlaşmazlığı arttırmıştı¹⁶⁹. Bu ikili anlaşmazlığın arka planında ise *Austrasia maior*'u olan Karolus Martellus ile *Neustria* tarafı arasında süregelen büyük çatışmalar vardı. Anlatılara göre *Neustria* Kralı II. Chilpericus (718-721) ve aynı bölgenin *maior*'u Ragamfredus, Karolus'un elindeki gücü almak istiyorlardı ve yaşanan bu iç savaş, kaçınılmaz olarak krallığın geneline yayılmış durumdaydı. 717 yılında Karolus'un *Neustria* güçlerini mağlup etmesinin ardından II. Chilpericus ile Ragamfredus, Eudo'dan yardım isteyerek onun desteğini almayı başarmışlardı. Yani Eudo, Karolus'u iktidardan düşürmek için mücadele eden *Neustria* tarafına katılmıştı. 719 yılında gerçekleşen savaşta Karolus, bu koalisyonu mağlup etmişti. Bu olaydan sonra 720 yılında Eudo ile Karolus arasında barış sağlanmıştı.¹⁷⁰ Ancak *Continuationes Fredegarii*'nin de belirttiği gibi 725 yılı civarlarında *Eudo anlaşmayı bozmuş* ve bunu duyan Karolus da *Aquitania*'ya saldırmıştı.¹⁷¹ Yani Eudo, Karolus Martellus ile giriştiği iktidar mücadelesi sebebiyle Karolenj ailesinin düşmanı haline gelmiş ve elbette ki bu süreç onun Karolenj yazınındaki varlığını direkt olarak etkilemişti. Bu durumun en çok hissedildiği alan ise Müslümanların Pirenelerin kuzeyine düzenledikleri akınlara dair yapılan anlatılardı.

¹⁶⁷ Krş. Costambeys – Innes – McLean, *The Carolingian World*, s. 18-19 ve 31-79; McKitterick, *The Carolingians and the Written Word*; 238-241.

¹⁶⁸ Bkz. Harita 2.

¹⁶⁹ Bkz. Fouracre, *The Age of Charles Martel*, s. 57-120; Wood, *The Merovingian Kingdoms*, s. 255-292; Riché, *Les Carolingiens*, s. 47-66; Geary, *Before France and Germany*, s. 194-214.

¹⁷⁰ *LHF*, 51-53; *Fred. Cont.*, 10; *AMP*, a. 717-718.

¹⁷¹ *Fred. Cont.*, 13.

Bu sebeple Müslümanların Endülüs'teki valiler döneminde Pirenelerin kuzeyine gerçekleştirdikleri ilk seferlere dair özellikle Semh b. Mâlik'in (719-721) önderliğindeki kuzey akınları ve Abdurrahman el-Gâfikî'nin¹⁷² (730-732/733) komutasındaki İslâm güçlerinin *Pectavis* şehri civarında mağlup edilmeleri Karolenj tarihyazımındaki verilerle ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Bu yolla da Frank dünyasındaki Müslüman imajının nasıl şekillendirildiği ve Müslümanların Karolenj siyasetine nasıl dâhil edildikleri anlaşılmalı çalışılacaktır. Zira Franklarla Müslümanlar arasındaki ilişkilerin temelini oluşturan bu iki savaş, artık politik bir olay olmaktan çıkmış ve gerek gerçekleştikleri dönemde gerekse de sonraki süreçte birer sosyal tarih konusu hâline gelmişlerdir. Bu nedenledir ki Eski ve Yeni Ahid temelli *Ismaelitae/Saraceni/Agareni* imajını aktardıktan sonra VIII. yüzyıldaki ilk münasebetleri algısal ve terminolojik anlamda incelemek gerek Karolenj yazınındaki yönelimleri anlamak gerekse de sonraki yüzyıllarda kaleme alınan eserleri bu kapsamda daha iyi kavrayabilmek hususunda oldukça önemlidir.

1. 1. Semh b. Mâlik'in Kuzey Akınları Meselesi ve Karolenj Kaynakları

Endülüs Valisi Semh b. Mâlik'in Pirenelerin kuzeyine düzenlemiş olduğu akınlar, Karolenj tarihyazımının genel olarak değerlendirilmesi açısından önemli bir yer tutar. Zira bu akınlar esnasında Semh b. Mâlik, dönemin önemli şahsiyetlerinden *Aquitania dux*'u Eudo ile *Tolosa* (Toulouse) şehrinde karşı karşıya gelmiştir¹⁷³. Bu çatışmalar hakkında Karolenj kaynaklarına bakıldığında bazı yıllıklar dışında ne *Continuationes Fredegarii* ne de *Annales Mettenses Priores* herhangi bir bilgi sunmaktadır ve bu durum yukarıda bahsedildiği üzere Karolenj ailesi ile Eudo arasındaki ilişkiler ile doğrudan alakalıdır. Mesele hakkındaki ayrıntılı bilgiler literatürde *741 Kroniği* olarak geçen *Continuatio Byzantina Arabica*¹⁷⁴ ve yine literatürde *754 Kroniği* veya *Mozarap Kroniği* olarak geçen *Continuatio Hispana*¹⁷⁵ isimli iki kaynaktan öğrenilmektedir. Bu eserler gerek Semh b. Mâlik meselesinde gerekse de ilerleyen bölümlerde değerlendirilecek olan diğer konular açısından önemli birer mukayese kaynağı oluşturacaklardır.

¹⁷² Bkz. Hakkı D. Yıldız, "Abdurrahman el-Gâfikî", *DİA*, I, 162.

¹⁷³ Eudo'nun siyasi faaliyetlerine dair bkz. Wood, *The Merovingian Kingdoms*, s. 281-284; Bernard S. Bachrach, "Military Organization in Aquitaine under the Early Carolingians", *Speculum*, XLIX/1 (1974), s. 7-8.

¹⁷⁴ *Continuatio Byzantina Arabica*, ed. T. Mommsen, *MGH, AA, XI*, Berolini 1894, s. 334-359.

¹⁷⁵ *Continuatio Hispana*, ed. T. Mommsen, *MGH, AA, XI*, Berolini 1894, s. 334-369.

Bu kaynaklardan ilki olan *Continuatio Byzantina Arabica*, son hâlini 743-744 yılından sonra aldığı tahmin edilen önemli bir kroniktir¹⁷⁶. Ele aldığı konulara bakıldığında kaynağın genel olarak Doğu Akdeniz'deki olaylarla ilgilendiği ve Doğu Roma İmparatorluğu ile Müslümanlar arasındaki münasebetlere dair anlatılar barındırdığı görülmektedir. Metin genel olarak incelendiğinde Vizigot tarihine dair pek fazla bilgi bulunmadığı görülür. Bu sebeple de kaynağın esasında doğudaki olayların aktarıldığı bir metin olduğu ve batıdaki meselelere dair olan anlatıların daha sonradan eklendiği fikri ortaya atılmıştır; bu temelde bazı anlatıların şimdi görülecek olan *Continuatio Hispana*'dan alıntılanarak kroniğe dâhil edildiği de öne sürülmüştür.¹⁷⁷

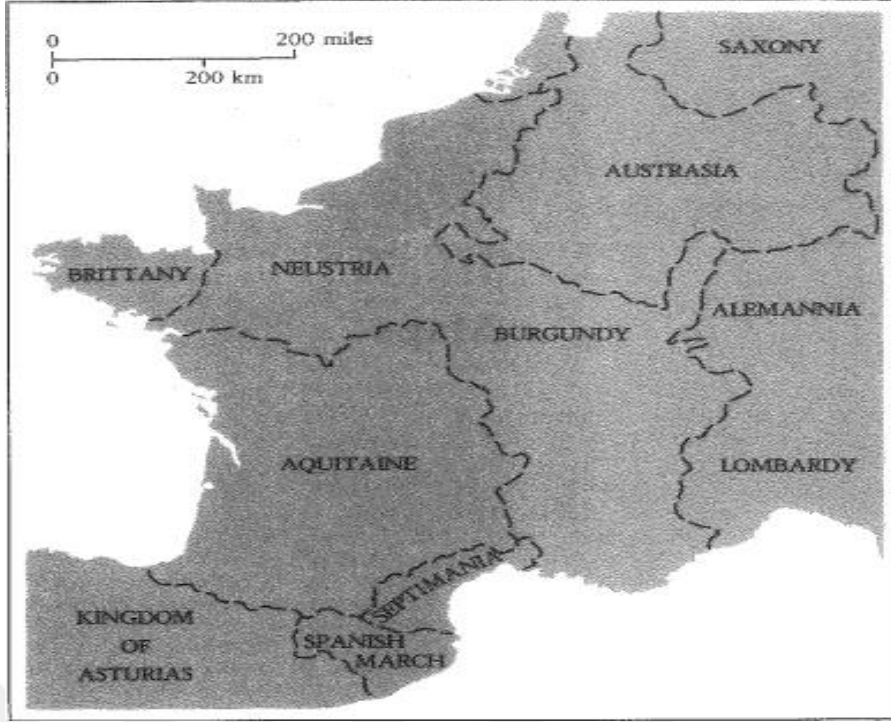
Konu hakkındaki bir diğer kaynak olan ve VIII. yüzyılın ikinci yarısında Endülüs'teki Hıristiyan bir din adamı tarafından kaleme alındığı düşünülen *Continuatio Hispana*, içerik anlamında çok yönlü bir yapıya sahiptir. Roma İmparatorluğu'na, Vizigotlara ve Müslümanlara dair anlatılarında çeşitli detaylara yer verir. Araplara dair yapılan anlatılarda genellikle batıdaki faaliyetlere odaklanılır. Doğudaki meselelere dair yapılan atıfların kapsamı ise genellikle Endülüs ile alakalı olaylar veya halife değişimleri hakkındadır. Eserde tarihler Roma imparatorlarının tahttaki süreleri ve *Arap yılı* (anno arabum) (hicrî takvim) olmak üzere iki farklı şekilde sunulur. Kaynağın kaleme alındığı yer hususunda ise bazı ihtilaflar mevcuttur; *Tuleytula* (Toledo), *Mürsiye* (Murcia), *Bâce* (Beja), *Kurtuba* (Cordoba) ve *Sarakusta* (Zaragoza) şehirlerinden birinde yazıldığına dair farklı tezler ortaya atılmıştır. Bunlar arasında Tuleytula ve Kurtuba şehirleri en çok kabul görenleridir.¹⁷⁸ Bu eser, *Continuatio Byzantina-Arabica* ile birlikte Hz. Muhammed'e atıf yapan ilk Ortaçağ batı kaynağıdır.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Cyrille Aillet, “Chronicle of 741”, *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, I, ed. David Thomas – Barbara Roggema, Leiden 2009, s. 284-288;

¹⁷⁷ Ann Christys, *Christians in Al-Andalus (711-1000)*, Richmond 2002, s. 45-47. Roger Collins ise bu görüşe karşı çıkar. Bkz. *The Arap Conquest of Spain (710-797)*, Oxford 1989, s. 54.

¹⁷⁸ *Continuatio Hispana* hakkında bkz. Carmen Cardella de Hartmann, “The Textual Transmission of the Mozarabic Chronicle of 754”, *EME*, VIII/1 (2003), s. 13-29; Pierre Guichard, “La conquête arabe de l'Espagne au miroir des textes”, *CEHM*, XXVIII (2005), s. 385-386 Metni İngilizceye çeviren Kenneth Baxter Wolf'un çeviri için yazmış olduğu giriş bölümü de önemlidir. Bkz. *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, Liverpool 2011, s. 23-37.

¹⁷⁹ Michelina Di Cesare, *The Pseudo-Historical Image of the Prophet Muhammad in Medieval Latin Literature: A Repertory*, Berlin 2012, s. 12-13.

Harita 2: Frank Yönetimi Altındaki Gallia

Müslümanların Endülüs bölgesinden sonra Pirenelerin kuzeyine, yani *Gallia* topraklarına düzenledikleri ilk akınlara dair İslâm kaynaklarında çeşitli anlatılar mevcuttur; bu anlatılara göre Endülüs'ü fetheden İfrîkiye ve Mağrib valisi Mûsâ b. Nusayr¹⁸⁰ ve onun Berberî kumandanı Târik b. Ziyâd¹⁸¹ komutasındaki ordularca Pireneler aşılmış ve *Gallia*'ya akınlar başlatılmıştı.¹⁸² Ancak *Continuatio Hispana*'ya göre Müslümanların Güney *Gallia* yönündeki ilk akınları, Latince kaynaklarda *Alaor/Alahor* olarak geçen Endülüs Valisi Hür b. Abdurrahman¹⁸³ (716-719)

¹⁸⁰ Bkz. Câsim el-Ubûdî, "Mûsâ b. Nusayr", *DİA*, XXXI, 224-225.

¹⁸¹ Bkz. İsmail H. Atçeken, "Târik b. Ziyâd", *DİA*, XL, 24-25.

¹⁸² Bkz. Zührî, *Kitabü'l-Coğrâfya, Mappemonde du calife al-Ma'mûn reproduite par Fazârî (III/IX s.) rééditée et commentée par Zührî (VI/XII s.)*, nşr. Mahammad Hadj-sadok, *Bulletin d'études orientales*, XXI (1968), s. 230; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, IV-VI, Türk. çev. M. Beşir Eryarsoy – Yunus Apaydın – Abdullah Köşe, *İslâm Tarihi: El-Kâmil Fi't-Târih*, İstanbul 1985, IV, s. 507-508; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, nşr. Reinhart P. A. Dozy, Leiden 1848-1851, 19-20; Fr. çev. E. Fagnan, *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne intitulé Al-Bayano'l-Mogrib*, II, Alger 1904, 25; Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratîb*, II, İng. çev. Pacual de Gayangos, *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain*, New York 1964, s. 288-291. Bu anlatılara dair ayrıca bkz. François Clément, "Le pèlerinage à Lagrasse, d'après une source arabe du XIe siècle", *Annales du Midi*, C/184 (1988), s. 489-495; Sénac, "Présence musulmane en Languedoc Réalités et vestiges", *Islam et Chrétiens du Midi (XIIe-XIVe s)*, *Cahiers de Fanjeaux*, XVIII (1983), s. 43-44; Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 40-43.

¹⁸³ Bkz. Mehmet Özdemir, "Hür b. Abdurrahman", *DİA*, XVIII, 492-493.

tarafından gerçekleştirilmiştir¹⁸⁴. Karolenj kaynaklarında ise Hür b. Abdurrahman'ın bu seferlerine dair herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.

Seferler ilk olarak Hür b. Abdurrahman döneminde başlamış olsa da Semh b. Mâlik dönemine dair anlatılar incelediğinde anlaşılıyor ki artık *Gallia*'nın güneyine yapılan akınlar sistematik bir hâl almaya başlamıştır.¹⁸⁵ Zira *Continuatio Hispana*'da bu seferlerin adım adım ilerlediği görülmektedir:

“Onlar [Müslümanlar] batı topraklarında birçok başarılı savaşla yükselişe geçtiler ve *Spania*'nın idaresini üç yıldan daha az bir süre elinde tutmuş olan *Zama* [Semh b. Mâlik] kendi takdiriyle vergileri belirlemek amacıyla *Iberia Ulterior* ve *Citerior* [Güney ve Doğu *Hispania*] bölgelerini kayıt altına aldı; ganimetleri, *malları* (manualis) ve *Arabes* kavminin *Spania*'da pay etmediği ne varsa müttefikleri arasında rastgele paylaştırdı; taşınır ve taşınmaz malların bir kısmını devlet hazinesine ekledi. Daha sonra *Gallia Narbonensis*'i hâkimiyeti altına aldı ve devamlı saldırılarıyla Franklara zarar verdi; savunmayı düzgün bir şekilde organize edebilmek adına *Saraceni* birliklerini bahsi geçen *oppidum Narbonensis*'e [Narbonne] yerleştirdi. İsmi geçen *dux* [Semh b. Mâlik] güçlü bir şekilde savaşarak *Tolosa*'ya [Toulouse] değin ilerledi ve bu şehri muhasara ederek çeşitli kuşatma silahlarıyla baskı altına almaya çalıştı. Bu meseleden haberdar olan Franklar, kendi kavimlerinden olan *dux* Eudo'nun komutası altında toplandılar; orada [Tolosa] iki ordu arasında çok sert çatışmalar yaşanırken Franklar, *dux Zama*'yı [Semh b. Mâlik] ve beraberindeki ordunun büyük bir kısmını öldürdüler.

¹⁸⁴ *Continuatio Hispana*, s. 356. Hür b. Abdurrahman'ın seferleri konusunda İslâm kaynaklarında bir bilgi mevcut değildir. Örneğin Endülüs Emevî Halifesi III. Abdurrahman (912-961) döneminde kaleme alınan *Ahbâr Mecmuâ*'da veya İbnü'l-Kûtiyye'nin (ö. 367/977) *Târihu iftîtâhi'l-Endelüs* adlı eserinde onun yalnızca Endülüs'e vali olarak atandığına değinilir. Bkz. *Ahbâr Mecmûa*, ed. ve İsp. çev. Emilio Lafuente y Alcántara, *Coleccion de obras arábicas de historia y geografia*, I, Madrid 1867, s. 22; İng. çev. David James A *History of Early al-Andalus: The Akhbar majmu'a*, Liverpool 2012, s. 58; İbnü'l-Kûtiyye, *Târihu iftîtâhi'l-Endelüs*, nşr. İbrâhim el-Ebyârî, Beyrut 1402/1982, s. 37-38; İng. çev. David James, *Early Islamic Spain: The History of Ibn al-Qūṭiyya*, Oxford – New York 2009, 59; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, 54. Ayrıca krş. Guichard, *Al-Andalus*, s. 27; Philippe Sénac, *Musulmans et Sarrasins dans le sud de la Gaule (VIIIe-XIe siècle)*, Paris 1980, s. 15-18.

¹⁸⁵ Krş. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 72.

Kaçmakta olan diğerlerinin ise peşlerine düştüler; *Abdorrahan*¹⁸⁶
[Abdurrahman el-Gāfikī] bir aylığına onların yönetiminde bulundu.”¹⁸⁷

Görüldüğü gibi Semh b. Mâlik, *Gallia*'nın güneyine yapacağı seferlerin öncesinde fethedilmiş topraklarda malî anlamda bazı düzenlemeler gerçekleştirmiştir. Bu durumdan X. yüzyılda kaleme alınmış olan *Ahbâr Mecmûa* isimli kaynakta da bahsedilmektedir¹⁸⁸. Anlatıya göre Semh b. Mâlik, vergi düzenlemeleri için hangi şehirlerin zor kullanılarak, yani anveten, hangi şehirlerin barış yoluyla, yani sulhen fethedildiklerine dair bir kayıt tutturmuştu.¹⁸⁹ Anlaşıyor ki Pirenelerin kuzeyine düzenlenecek olan seferlerden önce belli düzenlemelere gidilerek sefer öncesinde fethedilmiş topraklarda en azından malî anlamda bir düzen oluşturulması planlanmıştır.

Bunun ardından 719 yılında *Narbona* (Narbonne) şehrinin ele geçirilmesi ise Müslümanların batı fetihleri açısından oldukça önemli bir olaydır. Zira bu şehir, bazı Müslümanlar coğrafyacılara tarafından Endülüs'ün kuzeydeki sınırı olarak anılır.¹⁹⁰ Ayrıca Arapça literatürde *Arbûne* olarak geçen bu şehirdeki Müslümanların faaliyetleri arkeolojik veriler ile de takip edilebilmektedir.¹⁹¹ *Arbûne*'nin fethiyle artık Endülüs'ün ötesine geçmiş olan Müslümanlar, o dönemde Merovenj Hanedanı

¹⁸⁶ Abdurrahman el-Gāfikī'nin *Tolosa* yenilgisi sonrasında idareyi ele aldığına dair ayrıca bkz. İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 26; Fr. çev., II, 36; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, s. 33.

¹⁸⁷ *Continuatio Hispana*, s. 358. *Continuatio Byzantina Arabica*'nın bu sefere dair bilgileri *Continuatio Hispana*'dan alıntılanarak aktardığı düşünülmektedir. Bkz. *Continuatio Byzantina Arabica*, s. 358.

¹⁸⁸ Mehmet Özdemir, “Endülüs Tarihinin Mevcut Kaynakları Üzerine (I)”, *İSTEM*, XIV (2009), s. 13; Ahmet Ağırakça, “Ahbâr Mecmûa”, *DİA*, I, 489-490; Mustafa Hizmetli, *İslâm Tarihinin İlk Kaynakları*, Ankara 2018, s. 165-166.

¹⁸⁹ *Ahbâr Mecmûa*, s. 23-24; İng. çev., 58-59.

¹⁹⁰ Örneğin Zührî (ö. 549-557/1154-1161), *Arbûne*'nin Müslümanların *Efrenç ülkesindeki son fetih bölgesi* olduğunu kaydetmektedir. Bkz. *Kitabü'l-Coğrafya*, s. 230. Ebû Ubeyd el-Bekrî (ö. 487/1094) ise *Nerbûne*'nin *Ġālîş* (غاليش) (Gallia) ile Endülüs arasındaki sınırı oluşturduğunu söyler. bkz. *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, II, thk. Cemâl Tulbe, Beyrut 2003, 378; Türk. çev. Mehmet Saltan, *el-Mesâlik ve'l-memâlik'in Tercüme ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2015, s. 344. Ayrıca krş. Clément, “Le pèlerinage à Lagrasse”, s. 489; Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 44; Jacqueline Caille, “Narbonne sous l'occupation musulmane (première moitié du VIIIe siècle): problèmes de topographie”, *Annales du Midi*, LXXXVII/121 (1975), s. 98-99.

¹⁹¹ Örneğin Ruscino'da yapılmış olan kazılar sonucunda üzerinde *Arbûne*'de paylaştırılmıştır (باربونة) yazan bir mühür bulunmuştur. Ruscino'daki kazının detayları için bkz. Rémi Marichal - Philippe Sénac, “Ruscino: un établissement musulman du viii siècle”, *Villa 2: Villes et campagnes de Tarraconaise et d'Al-Andalus (vie-xie siècle): La transition*, ed. Philippe Sénac, Toulouse 2007, s. 67-94.

tarafından idare edilmekte olan Franklar ile tam manasıyla karşı karşıya gelmiş oluyorlardı.¹⁹²

*Gallia Narbonensis*¹⁹³ bölgesinin hakimiyet altına alınmaya başlamasının ardından Semh b. Mâlik'in *Tolosa*'ya doğru ilerlemesi, seferlerin sistematik boyutunu yeniden gözler önüne sermektedir. Kaynaktaki anlatımda görüldüğü gibi Semh b. Mâlik, *Tolosa*'yı ele geçirmek isterken Aquitania *dux*'u Eudo'nun idaresindeki Franklara mağlup olarak savaş esnasında öldürülmüştür¹⁹⁴. 721 yılında gerçekleşen bu savaş, her ne kadar *Pectavis*'teki savaşın gölgesinde kalmış olsa da Müslümanlar ile Franklar arasındaki ilk ciddi karşılaşma olarak bilinir.¹⁹⁵ Zira Eudo, kademeli olarak ilerlemekte olan Müslümanları durdurarak Aquitania bölgesini savunmayı başarmıştır. Savaşın bir diğer önemli yanı ise Papa II. Gregorius'un (715-731) meseleye dâhil olmuş olmasıdır. Yazımına VI. yüzyılda başlanılıp farklı dönemlerde eklemeler yapılarak genişletilen ve papaların biyografilerini içeren *Liber Pontificalis*'e¹⁹⁶ göre Papa II. Gregorius, savaşın öncesinde *Dux* Eudo'ya bir mektup göndermiştir.¹⁹⁷ Savaşa dinî bir boyut kazandıran bu anlatı, söz konusu mücadelelere başka bir perspektiften bakılmasına olanak sağlamaktadır:

“O dönem, *Septem* [Septe] denilen bölgeden geçerek *Spania*'ya giren; bölgedeki insanların büyük bir kısmını kralları ile birlikte öldüren; geriye

¹⁹² Aquitania'nın VIII. yüzyıldaki durumuna genel bir bakış için bkz. Wood, *The Merovingian Kingdoms*, s. 251-258; Bernard S. Bachrach, “Military Organization in Aquitaine under the Early Carolingians”, s. 3-8.

¹⁹³ Bugünkü Fransa'nın güneydoğusunu ihtiva eden Roma eyaletinin ismi. Burada da aynı şekilde bugünkü Provence bölgesine ve batısına atıf yapılmaktadır.

¹⁹⁴ *Ahbâr Mecmûa*'nın sunduğu kayıtlara bakıldığında *Tolosa* Savaşı hakkında bir bilgi aktarılmadığı görülür. Buna ek olarak Semh b. Mâlik'in öldüğü değil, görevden azledildiğini bildirilir. Bkz. *Ahbâr Mecmûa*, 23-24; İng. çev., s. 59. İbnü'l-Kütiyye de benzer şekilde *Tolosa* Savaşı ve Semh'in ölümü hakkında bir anlatıda bulunmaz. Bkz. *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, s. 38; İng. çev., s. 59-60. İbn İzârî (ö. 712/1312?) ise Semh b. Mâlik'in kuzeye gerçekleştirdiği sefer sırasında *Tarasûne*'de (طرسونة), yani *Tolosa*'da şehit olduğu aktarır. Bkz. *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 25; Fr. çev., II, 34-36. Eserini XVII. yüzyılda kaleme almış olan Makkarî, eserlerinin ilgili kısımları günümüze ulaşmayan İbn Hayyân (ö. 469/1076) ve İbn Beşkûvâl'dan (ö. 578/1183) alıntı yapar ve Semh'in *Efrenç* topraklarında savaşırken 102/720-721 yılında şehit olduğunu aktarır. Buna ek olarak Poitiers'de gerçekleşen savaş ile özdeşleşmiş olan *Balâtü's-şühedâ* terimini de bu savaşın gerçekleştiği bölge için kullanır. Bkz. Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, s. 33. *Balâtü's-şühedâ* için bkz. Abdülkerim Özaydın, “Belâtüşşühedâ”, *DİA*, V, 391-392; H. Pérès, “Balât al-Şühadâ”, *EF*, I, 998-999.

¹⁹⁵ Michel Rouche, *Tolosa Savaşı'nı Müslümanların batıdaki ilk ciddi yenilgileri olarak yorumlamaktadır*. Bkz. *L'Aquitaine des Wisigoths aux Arabes 418-781: naissance d'une région*, Paris 1979, s. 112.

¹⁹⁶ Bkz. Rosamond McKitterick, *Rome and the Invention of Papacy: The Liber Pontificalis*, Cambridge 2020, s. 7-16.

¹⁹⁷ Krş. Michel Rouche, “Le pape face à l'Islam au VIII siècle”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XXXII/1 (1996), s. 206-207; Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s.49-50; Riché, *Les Carolingiens*, s. 59; Wood, *The Merovingian Kingdoms*, s. 282-283.

kalanları da mülkleri ile birlikte kontrolleri altına alan *değersiz/dinsiz*¹⁹⁸ *Agareni* kavmi, o eyaleti [*Hispania*] on yıldır işgal ediyordu. On birinci yıllarında [721] -Eudo'nun önderlik ettiği *Francia*'yı işgal etme amacıyla *Rodanum*'u [Rhône] geçmeye kalkıştılar-; Frankların *-dux*'u Eudo'nun- *pontifex*'e göndermiş olduğu mektuptaki bilgilere göre bir günde 375.000 [*Agareni*] öldürülmüştü. Buna karşın Franklardan sadece 1.500 kişi hayatını kaybetmişti, zira evvelki sene bahsi geçen kişi [II. Gregorius], *pontifex* sunağı için kullanmış olan üç adet *sünger*i (spongia)¹⁹⁹ kutsama amacıyla onlara göndermişti; *Aquitania dux*'u Eudo, savaşın başlayacağı sırada, yemeleri için halkına [bu süngerlerden] küçük parçalar dağıttı ve bunu paylaşanlar arasında ne yaralanan oldu ne de ölen.”²⁰⁰

Görüldüğü üzere Papa Gregorius'un Eudo'yu ve ordusunu kutsama amacıyla savaş öncesinde bazı girişimleri olmuştur. Ancak anlatıdaki betimlemelerin yorumlanması sırasında dikkatli olunması gerekmektedir. Zira tarafların kaybettiği asker sayısı ve dinî müdahalenin savaşa olan etkisi, elbette ki Papa II. Gregorius'un sağladığı desteği vurgulama amacı taşımaktadır. Ancak her şekilde savaşa manevî bir anlam yüklenmiş olduğu açıktır ve bu durum *Tolosa*'da gerçekleşen bu savaşın öneminin anlaşılması konusunda son derece önemli katkılar sağlamaktadır. Bu durum da şimdi görüleceği üzere Karolenj yazınında bu savaşın ele alınışını etkileyen yegâne unsurlardan bir tanesi olacaktır.²⁰¹

¹⁹⁸ *Agareni* kavmi, yani Müslümanlar için metnin en erken edisyonunda “nec dicenda”, daha geç döneme ait olan versiyonun da ise “nefanda” sıfatı kullanılmıştır. “nec dicenda” sıfatı Türkçeye “ağza alınmaz, anmaya değmez” olarak da çevrilebilir. Zira etimolojik olarak bakıldığında olumsuzluk anlamı katan *nec*'in yanında kullanılan *dicenda*, *dicere* (söylemek, konuşmak, anlatmak) fiilinin Gerundivum halidir. Yani *ağza alınmaması gereken* gibi bir anlam çıkmaktadır. Aynı şekilde “nefanda” sıfatı da benzer bir anlam taşımaktadır: *ne* olumsuzluk eki ile birlikte “söylemek, dile getirmek” anlamına gelen *fari* fiilinin Gerundivum hali kullanılmıştır. Sözlüklere bakıldığında “nefanda” için “ağza alınmaz” gibi manaların dışında “dinsiz, çirkin, berbat, tiksindirici” gibi karşılıklar da verilmektedir. Bkz. Francis E. J. Valpy, *An Etymological Dictionary of the Latin Language*, London 1828, s. 283; Charlton T. Lewis, *An Elementary Latin Dictionary*, New York 1894, s. 532.

¹⁹⁹ *Spongia*, Klasik Latince'de “örme zincir zırh” anlamına da gelmektedir. Ancak kelimenin buradaki bağlamına bakıldığında *spongia*'nın kutsal sunakların temizlenmesi için kullanılan süngere atıfta bulunduğu anlaşılır. Bkz. Du Cange, *et al.*, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VII, ed. nova a Léopold Favre, Niort 1883-1887, col. 562a.

²⁰⁰ *Liber Pontificalis*, I, ed. L. Duchesne, Paris 1886-1892, s. 401. L. Duchesne, yapmış olduğu edisyonda II. Gregorius'un hayatının aktarıldığı bölüm için iki farklı el yazmasını paralel olarak sunmuştur. Sunulan bu çeviride kısa çizgiler arasında verilen cümleler, 750'lerde kaleme alındığı düşünülen ikinci edisyondaki eklemeleri içermektedir.

²⁰¹ Bunun yanı sıra Michel Rouche ve Philippe Sénac'a göre II. Gregorius'un Eudo ile savaştan bir sene evvel iletişime geçmiş olması, bu hareketin önceden planlanmış bir durum olduğunu da göstermektedir. Bkz. Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 50; Rouche, “Le pape face à l'Islam au VIII

Semh b. Mâlik tarafından yönetilen kuzey akınlarını Frank dünyası açısından ele alındığında ise belirtildiği gibi olayın özellikle bazı kaynaklar tarafından detaylı bir şekilde aktarılmadığı fark edilmektedir. Savaşta bahseden yıllıklar arasında *Annales Laureshamenses*, *Annales Alamannici*, *Annales Nazariani* ve *Annales Petaviani* sayılabilir. Her yıl için kısa kısa bilgiler sunan bu yıllıklar, 721 yılı kayıtlarında Eudo'nun *Saraceni* kavmini mağlup ettiğini kaydetmişlerdir.²⁰² *Chronicon Moissiacense*'de ise Müslümanların *Spania*'ya girme süreçlerine ve *Gothi Krallığı'nı ortadan kaldırmalarına* dair kısa bir anlatım sunulduktan sonra 715 yılına dair sunulan kayıt şöyledir:

“*Sarraceni kralı* [rex] *Sema* [Semh b. Mâlik], *Sarraceni* kavminin *Hispania*'ya girişinin dokuzuncu yılında [720/21] *Narbona*'ya saldırıp ele geçirdi ve şehirdeki erkeklerin kılıçtan geçirilmesini emretti; kadınları ve çocukları ise esir alarak *Spania*'ya götürdü. Ayrıca [*Sarraceni* kavmi] aynı yılın üçüncü ayında *Tolosa*'yı kuşattı. Kuşatma devam ederken *Aquitania dux*'u Eudo, Aquitanialılardan veya Franklardan oluşan ordusuyla birlikte onlara karşı harekete geçti ve savaşa girişti; savaş sırasında *Sarraceni* ordusu kaçtı ve büyük bölümü de kılıçtan geçirildi.”²⁰³

Şu ana kadar incelenen kaynaklarda Eudo'nun Semh b. Mâlik'i durduğuna yönelik değerli bilgilerin aktarıldığı görülmüştür. Hem diğer coğrafyalarda kaleme alınmış eserlerde hem de bazı Karolenj dönemi kaynaklarındaki anlatılara göre Eudo,

siècle”, s. 206-207. Bu çıkarım, Semh b. Mâlik'in Gallia Narbonensis bölgesine gerçekleştirdiği seferler göz önüne alındığında, oldukça muhtemel görülmektedir. Ian Wood'a göre ise Papa II. Gregorius'un yazmış olduğu bu mektubun arkasında başka bir motivasyon daha vardı; VIII. yüzyılın ilk yarısında Langobardlar (*Langobardi*) tarafından baskı gören ve III. Leo (717-741) yönetimindeki Doğu Roma İmparatorluğu'ndan askerî anlamda destek alamayan Papa II. Gregorius, siyasi bir koruma arayışı içerisinde Eudo ile iletişime geçmiş olabilir. Zira kendisi biraz sonrasında aynı amaçla 739 yılında Frank Krallığı'nın önde gelen *maior domus*'u Karolus Martellus'a da başvuracaktı. Yani haklı olarak Wood, Gregorius'un Eudo'ya yaklaşması durumunun tamamen siyasi açıdan ele alınabileceğini vurgular. Wood, *The Merovingian Kingdoms*, s. 291. Papa'nın Karolus Martellus'a göndermiş olduğu elçiler hakkında bkz. *Fred. Cont.*, 22. II. Gregorius ile İmparator III. Leo arasındaki anlaşmazlıklar hakkında genel bir değerlendirme için bkz. David H. Miller, “The Roman Revolution of the Eighth Century: A Study of the Ideological Background of the Papal Separation from Byzantium and Alliance with the Franks”, *Medieval Studies*, XXXVI (1974), s. 79-133. Langobardların VIII. yüzyılın ilk yarısındaki faaliyetleri hakkında bkz. Neil Christy, *The Lombards: The Ancient Longobards*, Oxford 1998, s. 102-105; Thomas F. X. Noble, *The Republic of St. Peter: The Birth of Papal State 680-825*, Philadelphia 1991, s. 23-57.

²⁰² *Annales Petaviani*, a. 721: “expugnavit Eodo Saracenos de terra sua.”; *Annales Laureshamenses*, a. 721: “eiecit Heudo Saracinos de Aquitania.”; *Annales Alamannici*, a. 721: “eiecit Theudo Saracenos de Equitania.”; *Annales Nazariani*, a. 721: “eiecit Heudo Sarcinos de Equitania.”

²⁰³ *Chron. Moissiac.*, s. 290.

Narbona'yı alıp *Tolosa*'ya değin ilerlemiş olan İslâm güçlerini durdurmuştu. Şimdi ise konu hakkında önde gelen Karolenj tarihyazımı örnekleri incelenecek ve bu kaynaklarda meselenin nasıl ele alındığına bakılacaktır.

Tolosa Savaşı hakkında bilgi veren bir diğer kaynak Paulus Diaconus'un (ö. y. 799) *Historia Langobardorum* isimli eseridir. Savaş hakkında aktarılan ve Eudo'nun yaptığı savunmaya dair belli açılardan standart anlatıların dışına çıkan Paulus, Karolus Martellus'un da savaşta bulunduğunu ve Eudo ile birlikte hareket ettiğini aktarır:

“O dönem *Sarraceni* kavmi *Africa*'daki *Septem* [Septe] isimli bölgeden geçerek *Spania*'yı işgal etti. Daha sonra, [gelişlerinin] onuncu yılında, eşleri ve çocuklarıyla birlikte *Gallia* eyaleti olan *Aquitania*'ya yerleşecekmişçesine giriş yaptılar. O sırada Carlus [Karolus], *Aquitania princeps*'i Eudo ile bir anlaşmazlık içerisindeydi. Lakin ikisi bir araya gelerek ortak bir kararla *Sarraceni* kavmine karşı harekete geçtiler. Franklar, saldırıya geçerek, *Sarraceni* ordusundan 375.000 kişiyi öldürdüler; Franklardan ise savaş alanında yalnızca 1.500 kişi öldü. Eudo beraberindekilerle birlikte onların karargâhına saldırdı ve aynı şekilde birçok kişiyi öldürerek tüm [*Sarraceni*] ordusunu mahvetti.”²⁰⁴

Bu paragrafın daha iyi yorumlanabilmesi için öncelikle Paulus'un Karolenj Hanedanı ile yakın ilişkide bulunan bir din adamı ve yazar olduğunun bilinmesi gerekmektedir. Gerek *Mettis* (Metz) Piskoposu Angilramus'un (ö. 791) isteği üzerine yazmış olduğu *Gesta episcoporum Mettensium* isimli eserinde Karolenj yönetiminin meşruluğu üzerine bilgiler sunması, gerekse Karolenj sarayında faaliyet göstermiş yazarlardan birisi olması onun bu aile ile önemli ilişkilerde bulunduğunu göstermektedir.²⁰⁵ Sunulan paragraf bu perspektiften incelendiğinde birkaç ayrıntı kendisini ön plana çıkarmaktadır. Öncelikle belirtildiği gibi diğer kaynaklardan farklı olarak Karolus Martellus'u da savaşa dâhil etmiştir. Bu şekilde Karolenjlerin en önde gelen siyasî figürlerinden birisini *Sarraceni* ataklarına karşı gerçekleştirilen saldırılarda başrole

²⁰⁴ Paulus, *Historia Langobardorum*, V, 46.

²⁰⁵ Krş. Heath, *The Narrative Worlds of Paul the Deacon*, s. 15, 35-36 ve 106-107; McKitterick, *History and Memory in the Carolingian World*, s. 67-68; Walter Goffart, *The Narrators of Barbarian History*, s. 329 ve 370-378. Ayrıca Paulus, Frank Kralı ve ilk Kutsal Roma İmparatoru Karolus Magnus'un (768-814) isteği üzerine bir *Homiliarum* hazırlamıştı; bu eserin devlet içerisindeki kullanımını tasdik eden bir mektubunda Karolus, Paulus'un yapmış olduğu bu çalışmayı öven söylemlerde bulunur. Bkz. *Karoli Magni Capitularia*, ed. Alfredus Boretius, *MGH, Capit.*, I, Hannoverae 1883, s. 81.

koymuş olur. Bir diğer önemli ayrıntı ise savaş hakkında sunulan ölüm sayılarıdır. Paulus'un *Historia Langobardorum*'u yazarken *Liber Pontificalis*'ten yararlanmış olduğu bilinmektedir²⁰⁶. Belli ki bu meselenin aktarımında da *Liber Pontificalis*'ten alıntı yapılmıştır²⁰⁷. Zira vermiş olduğu ölüm sayıları bu kaynak ile aynıdır.²⁰⁸ Ancak savaşın genel hatları hakkında *Liber Pontificalis*'e bağlı kalan Paulus, Papa II. Gregorius'un Eudo'ya savaşın öncesinde yollamış olduğu mektup ve *süngerler* hakkındaki bilgiyi atlamıştır. Öyle görülüyor ki Paulus, bu bilgiyi bilerek vermemiş olmalıdır. Karolus'u savaşa dâhil edip Eudo'nun Papa tarafından ayrıcalıklı bir konuma koyulması meselesini de atlayarak Tolosa Savaşı'ndaki başarı payını Eudo ile Karolenjler arasında paylaşdırmak istemiş gibi gözükmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki Paulus burada *Tolosa* ile *Pectavis*'te gerçekleşen savaşlara dair yapılan anlatıları birbirine karıştırmıştır²⁰⁹. Ancak bu durum, Paulus'un *Liber Pontificalis*'ten atıf yaparken Papa ile Eudo arasındaki ilişkiyi atlamış olduğu gerçeğini etkilememektedir.

Karolus Martellus'un *Tolosa Savaşı*'na katıldığına dair diğer kaynaklarda herhangi bir bilginin bulunmaması, meselenin gerçekliğini oldukça şüpheli kılmaktadır. Bu konuda *Continuatio Hispana* bizler için önemli bir mukayese kaynağı olabilir. İlerleyen sayfalarda ayrıntı olarak ele alacağımız Poitiers Savaşı'na dair *Continuatio Hispana*'nın verdiği bilgilere baktığımızda Karolus ile Eudo'nun Müslümanlara karşı iş birliği yaptığı aktarılmaktadır²¹⁰. Eğer *Tolosa*'da da aynı şekilde bir birliktelik mevcut olsaydı bu kaynak böylesi bir ayrıntıyı da sunabilirdi. Zira *Continuatio Hispana*, Müslümanların Pirenelerin kuzeyindeki akınlardan bahsederken Frank siyasetine dair herhangi bir yanlı ifadede bulunmamaktadır. Görüldüğü üzere bu kaynak, *Tolosa*'da *Sarraceni* kavmi ile savaşan kişinin sadece *Aquitania dux*'u Eudo olduğunu aktarmıştır. Bunun dışında örneklerini sunmuş olduğumuz Karolenj dönemi yıllıklarının da bu savaşa Karolus'u dâhil etmiyor oluşları, savaşı yöneten kişinin Eudo olduğunu açıkça göstermektedir.

²⁰⁶ Christopher Heath'ın Paulus'un *Historia Langobardorum* eseri için kullanmış olduğu kaynakların tamamına dair sunduğu tablo için bkz. Heath, *The Narrative World of Paul the Deacon*, s. 128-129.

²⁰⁷ Krş. Fouracre, *The Age of Charles Martel*, s. 85.

²⁰⁸ Krş. *Liber Pontificalis*, s. 401.

²⁰⁹ Paulus'un anlatıları birleştirdiğine dair bkz. Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 72-73; Fouracre, *The Age of Charles Martel*, s. 85; Michel Rouche, "Les Aquitains ont-ils trahi avant la bataille de Poitiers?", *Le Moyen Age*, LVVIV/1 (1968), s. 7.

²¹⁰ Krş. s. 50-52.

Konu hakkında incelenecek diğer iki kaynak da Paulus ile aynı yönelimleri taşımaktadır: *Continuationes Fredegarii* ve *Annales Mettenses Priores*. Söz konusu her iki kaynak da Karolenj merkezli anlatımlarıyla ön plana çıkmaktadır.²¹¹ Bu sebeplerdir ki Semh b. Mâlik'in ilk kuzey seferleri ve *Tolosa* Savaşı hakkında herhangi bir bilgi sunmamaktadırlar. Yukarıda değinildiği gibi bunun en büyük sebebi, ileride Karolenjler olarak anılacak olan Pippinus ailesinin en önemli *maior domus*'larından sayılan ve yine "Karolenj" teriminin isim babası olan Karolus Martellus'un dönemin *Aquitania dux*'u Eudo ile siyasî rakip olmasıdır.²¹²

Eudo ile Karolus Martellus arasındaki münasebetlerin oluşturduğu siyasî arka plan, *Historia Langobardorum*, *Continuationes Fredegarii* ve *Annales Mettenses Priores*'deki propagandist eğilimlerin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. *Continuationes Fredegarii* ve *Annales Mettenses Priores*'in kayıtları incelendiği zaman bahsi geçen bu olaylardan sonra, yani 718 yılının ardından sunulan kayıtlarda Müslümanların Pirenelerin kuzeyine düzenlediği akınlardan söz etmedikleri görülmektedir. *Continuationes Fredegarii*, 718 yılı ile Poitiers Savaşı arasındaki dönemde Karolus Martellus'un *Saxones*, *Alamanni*, *Suavi/Suevi* kavimlerine; Bavaria bölgesine [fines Baguarinsis] ve *Aquitania*'da Eudo'ya karşı gerçekleştirdiği seferlerden söz eder. *Annales Mettenses Priores* de yine aynı olayları tekrarlarken, bunlara ek olarak 725 yılı kaydında Ragamfredus tarafından *Andegavis*'te (Angers) bir ayaklanma girişiminin gerçekleştirildiğini kaydeder.²¹³ Yani bu iki kaynak Semh b. Mâlik'in kuzeye yaptığı seferlere ve *Tolosa* Savaşı'na dair herhangi bir atıfta bulunmamaktadırlar. Hatta Paulus'un yapmış olduğu gibi *Tolosa* Savaşı'nı aktarırken Karolus Martellus'u dâhil etme girişiminde bile bulunmadıkları görülür.

Sonuç olarak bu arka planın ışığında belirtebilir ki *Continuationes Fredegarii* ve *Annales Mettenses Priores*, Karolenj ailesinin siyasî çıkarları ile çatışmış olan Eudo'nun bir dış düşmana karşı kazandığı başarıları bilinçli bir şekilde aktarmamayı tercih etmişlerdir. Bu yolla da 751 yılında Merovenj Hanedanı'na son vererek tahta geçen Karolenj ailesi hakkında aktardıkları ve bu ailenin iktidar erkinin meşruluğu üzerine kurguladıkları anlatılarını propagandist bir temelde sunmuşlardır.

²¹¹ Krş. s. xxiii-xxv.

²¹² Bkz. s. 30.

²¹³ *Fred. Cont.*, 11-13; *AMP*, a. 718, 719, 725, 731.

Yukarıda görüldüğü üzere II. Gregorius aracılığıyla papalığın da dâhil olduğu ve manevî anlamda yücelttiği bu savaş, sonuçları itibariyle Eudo'yu Frank devleti içerisinde Karolenjlerin aleyhine olacak şekilde güçlü bir konuma koymaktaydı. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Eudo tarafından durdurulmuş olan Müslüman ordularına dair Karolenj kaynaklarında *Continuatio Hispana* ve *Liber Pontificalis*'de olduğu gibi net bilgiler verilmemiş olması oldukça anlaşılır bir durumdur. Özellikle Karolus Magnus'un 800 yılında *imperator* ilan edilmesinden²¹⁴ sonra kaleme alınmış olan *Annales Mettenses Priores*'in Karolenj hanedanı dışındaki bir kişinin Papa tarafından desteklenen²¹⁵ siyasî faaliyetlerini aktarması, Karolenj yazın dünyasında Karolus Magnus ve Karolenjler ile özdeşleşen dinî anlatılarla çelişmesine yol açardı²¹⁶. Çünkü Karolenj yazın dünyasına bakıldığında Karolus, *imperator* unvanı ile hem *Roma İmparatorları'nın kendisini hor görmesine* sebep olacak bir siyasî güce hem de *en Hıristiyan imparator* olarak anılacak kadar dinî bir statüye sahip oluyordu.²¹⁷

Yani anlaşılıyor ki Müslümanların Pirenelerin kuzeyine düzenledikleri ilk akınlar Karolenj propagandasının tarihyazımındaki etkisi sebebiyle bazı kaynaklara dâhil edilmemiştir. Bahsedildiği üzere bir dış düşmana karşı farklı bir aristokrat aileyi temsil eden Eudo'nun aldığı başarılar bilinçli bir şekilde kayıt altına alınmamıştır. Bunlara ek olarak akınların gidişatına dair papalık belgelerinin de bilgi aktarıyor oluşu, Müslümanların erken Ortaçağ Avrupa yazın dünyasındaki etkisini göstermektedir. Mesele bu açıdan ele alındığında özellikle diğer coğrafyalardaki kaynaklar ile yapmış olduğumuz mukayeseler sayesinde Franklar ve Müslümanların arasında uzun asırlar devam edecek olan ilişkilerinin ilk safhası, yani temelleri

²¹⁴ Einhardus, *Vita Karoli Magni*, 28: “Quo tempore imperatoris et augusti nomen accepit.”; *ARF*, a. 801.

²¹⁵ Karolenjlerin Müslümanlarla olan mücadelelerinin Papalık tarafından takdir edilmesi hakkında Papa I. Hadrianus'un (792-795) Karolus Magnus'a 776 yılında yazdığı mektup örnek olarak gösterilebilir. Bkz. *Codex Carolinus*, ed. Wilhelmus Gundlach, *MGH, Epp.*, III, Berolini 1892, 59, s. 584-585.

²¹⁶ Karolus Magnus'un devlet yönetiminin dinî anlamda betimlenmesine dair en iyi örneklerden biri, 796 yılında Alcuinus'un kendisine yazmış olduğu mektuptur: Bu mektupta Alcuinus, *Saxones* kavmi üzerine gerçekleştirilen seferler aracılığıyla Karolus'u Hıristiyanlık için savaşan ve İsa'nın inancını yaymak için uğraşan birisi olarak betimleyerek onun siyasî kimliğini dinî bir amaç içerisinde değerlendirir. Bkz. Alcuinus, *Epistolae*, 110.

²¹⁷ Einhardus, *Vita Karoli Magni*, 28: “Romanis imperatoribus super hoc indignantibus, magna tulit patientia.”; Karolus'un *imperator christianissimus*, yani *en Hıristiyan imparator* olarak anıldığı pek çok belge mevcuttur. Örneğin bkz. Alcuinus, *Epistolae*, 257; *Karoli Magni Capitularia*, 33. Karolus Magnus'un imparatorluk sürecine dair bkz. Riché, *Les Carolingiens*, s. 138-145; Rosamond McKitterick, *The Frankish Kingdoms under the Carolingians (751-987)*, London 1983, 70-72; Roger Collins, *Charlemagne*, London 1998, s. 141-159.

yansıtılmış oldu. *Tolosa*'da Semh b. Mâlik ile Eudo arasında gerçekleşmiş olan savaşın bu çok yönlü yansımaları (veya Karolenjler özelinde “yansıtılmamaya çalışılması”) yalnızca Poitiers Savaşı'nı anlamak hususunda değil, ayrıca artık birbirine komşu olan bu iki gücün gelişim safhalarını belli bir şemaya oturtmak adına da çalışma boyunca kendisini hissettirecektir.

Politik anlamda ele alındığında ise 721 yılındaki *Tolosa* mağlubiyetinden sonraki süreçte Müslümanlar, *Aquitania* yönündeki akınlarını devam ettirmişlerdi. Lakin bazı araştırmacılar *Tolosa*'daki bu savaşın önemli etkilere sahip olduğunu düşünmektedirler. Örneğin Philippe Sénac'a göre *Tolosa* mağlubiyeti, Müslümanların batıdaki fetih süreçlerinin düşüşe geçtiğinin işareti olan olaylardan bir tanesiydi.²¹⁸ Ancak Müslüman ordularının genel olarak VIII. ve IX. yüzyıllarda Akdeniz bölgesinde aktif askerî faaliyetler yürütüyor olduklarını düşünürsek, bu iki olayı genel olarak batı coğrafyasındaki *düşüşün başlangıcı* olarak yorumlamak kesinlikten uzak gibidir.²¹⁹ Şimdi incelenecek olan Poitiers Savaşı ve devamındaki sürece dair anlatılar da bu durumun bir göstergesidir.

1. 2. Poitiers (*Pectavis*) Savaşı ve Karolenj Kaynakları

Endülüs Valisi Abdurrahman el-Gâfîkî komutasındaki İslâm ordusunun 733/734²²⁰ yılında *Pectavis* şehri yakınlarında Franklara karşı almış olduğu mağlubiyet, Avrupa'daki Müslüman portresinin gelişimini anlama hususunda önemli sonuçlar doğurmuştur. Etkisi Avrupa yazın dünyasında yüzyıllar boyunca müşahede edilecek olan bu savaş, Karolenj siyaseti ve Karolenjler nezdindeki Müslüman imajı açısından son derece mühimdir.

²¹⁸ Bkz. Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 49 ve dn. 29.

²¹⁹ Krş. Şeyban, *Endülüs*, s. 32.

²²⁰ Uzun yıllar boyunca 25 Ekim 732 yılı savaşın gerçekleştiği yıl olarak kabul görmekteydi. Ancak, özellikle *Continuatio Hispana*'nın 731 kaydında Abdurrahman el-Gâfîkî'nin üç yıl yönetimde kaldığının belirtilmesi ve *Continuatioes Fredegarii*'de savaşa dair yapılan anlatıların Eudo'nun ölümünden hemen önce yapılması (735), savaşın gerçekleştiği yılın 733/734 olabileceğine dair bir fikrin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bkz. Roger Collins, *The Arap Conquest of Spain*, Oxford 1989, s. 90-91; Wood, *The Merovingian Kingdoms*, s. 281-284; Fouracre, *The Age of Charles Martel*, 81-89; François Micheau – Philippe Sénac, “La bataille Poitiers, de la realite au mythe”, *Histoire de l'Islam et des musulmans en France du Moyen Age à nos jours*, ed. Mohammed Arkoun, Paris 2006, s. 9.

Resim: Poitiers (*Pectavis*) Savaşı (*Les Grandes Chroniques de France*, XIV. Yüzyıl)

Semh b. Mâlik'in ölümü ile *Pectavis* yenilgisi arasındaki süreçte Endülüs Valisi Anbese b. Sühaym (720/721-726) tarafından kuzeye yapılan seferlere devam edilmiştir²²¹; Anbese b. Sühaym, 725 yılında *Carcassona* (Carcassone) ve *Nemausus* (Nîmes) şehirlerini ele geçirmiş, *Augustodunum*'u (Autun) yağmalamış ve ardından *Barcinona*'ya (Barcelona) geri dönmüştür.²²² Karolenj yıllıklarının 725 yılı kayıtlarına bakıldığında ise tıpkı Semh b. Mâlik'e dair aktarılan anlatılarda olduğu gibi kaynakların hepsinin bilgi sunmadığı görülür. Meseleyi ele alan yıllıklardan bazıları ise 725 yılındaki bu seferden bahsederken Müslümanların *ilk kez (primitus)* bölgeye girdiklerini belirtmektedirler.²²³ Bu şekilde de anlaşılıyor ki yukarıda aktarıldığı üzere Semh b. Mâlik tarafından 719-721 yılları arasında yürütülen seferleri ve Eudo'nun Tolosa'da almış olduğu galibiyeti tamamen yok saymışlardır.

Karolenj kaynakları Poitiers Savaşı özelinde incelendiğinde ise daha ayrıntılı bilgiler sunulduğunu görülmektedir. Zira bu savaş, Karolenj yazın dünyasında Karolus Martellus'un ordusuyla harekete geçip Avrupa'yı ve Hıristiyanlığı kurtardığı savaş

²²¹ Anbese b. Sühaym'in vali olarak atanmasına dair bkz. *Continuatio Hispana*, s. 358; *Ahbâr Mecmûa*, 24; İng. çev., s. 59; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu ifitâhi'l-Endelüs*, s. 38; İng. çev., s. 59. Ayrıca bkz. Abdülkerim Özaydın, "Anbese b. Sühaym", *DİA*, III, 194-195.

²²² *Chron. Moissiac.*, s. 290-291.

²²³ Bazı yıllıklar 725 yılı kaydı için yalnızca Karolus Martellus'un Bavaria bölgesinde bulunduğunu aktarırlar. Müslümanların o yıl Gallia'ya girdiğine dair bilgi veren yıllıklar ise şunlardır; *Annales Petaviani*, a. 725: "... et Saraceni venerunt."; *Annales Laureshamenses*, a. 725: "... Saraceni venerunt primitus."; *Annales Alamannici*, a. 725: "Saraceni venerunt primitus."; *Annales Nazariani*, a. 725: "... Sarcini venerunt primitus."

olarak algılanmaktaydı.²²⁴ Ancak Müslümanların ilk akınlarına dair verilmiş olan kayıtlarda olduğu gibi bu savaşa dair sunulan bilgiler de çeşitlilik göstermektedir. Özellikle Müslüman ordusunun 733/734 yılında *Francia*'ya gerçekleştirdiği akınların arka planı hakkında kaynakların sunduğu bilgiler birbirinden farklıdır.²²⁵ Bazı kaynaklar Eudo'nun Müslümanlara karşı Karolus Martellus'u yardıma çağırdığından bahsederken özellikle Karolenj kaynaklarında Eudo'nun bizzat Müslümanları *Francia*'ya davet ettiğinden söz edilir. Bu durum Müslümanların tarihyazımı propagandasına nasıl dâhil edildiklerine dair mühim bir örnek sunar.

İslâm kaynaklarına baktığımızda ise Arapça literatürde *Balâtü's-şühedâ*, yani "şehitler düzlüğü" olarak anılan bu savaş hakkında İbn Abdülhakem (ö. 257/870)²²⁶, İbnü'l-Esir (ö. 630/1233)²²⁷ ve İbn İzârî²²⁸ gibi yazarlardan bilgi edinilmektedir. Sunulan bilgiler ise Latince kaynaklara kıyasla oldukça azdır. Bu kaynaklarda savaş hakkında kısa bilgiler verilir ve yalnızca Abdurrahman el-Gâfikî'nin beraberindekilerle birlikte şehit olduğuna dair anekdotlar sunulur.²²⁹ Mehmet Özdemir'e göre bunun sebebi, alınan bu mağlubiyet hakkında gelecek nesillere bilgi aktarılmak istenmemesi olabilir.²³⁰ İsmail Hakkı Atçeken ise bu görüşe ek olarak mağlubiyetle sonuçlanmış olması nedeniyle Müslüman tarihçilerin bu savaşı önemsemediklerini belirtir²³¹. İslâm kaynakları özelinde bakıldığında sunulan bu görüşler kabul edilebilir durmaktadırlar. Çalışmanın konusu itibariyle incelenecek olan Latince kaynaklarda ise durum böyle değildir ve konu hakkında oldukça geniş çaplı bilgiler edinilebilmektedir. Bunun ana sebebi ise yukarıda belirtildiği gibi bu savaşın çağdaş yazarlar tarafından Avrupa'nın ve Hıristiyanlığın dış düşmana karşı korunmasını simgeleyen bir arka planda ele alınmış olmasıdır. İleride görüleceği

²²⁴ Stephane Lebecq, *Les origines franques (V^e-IXe siècle)*, Paris 1990, s. 202; Fouracre, *The Age of Charles Martel*, s. 1-6.

²²⁵ Krş. Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 70-80.

²²⁶ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 47; Nadir Özkuyumcu, "İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım", *DİA*, XIX, 278-279.

²²⁷ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 137-139; Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Esir", *DİA*, XXI, 26-27.

²²⁸ Mehmet Özdemir, "İbn İzârî", *DİA*, XX, 98-99.

²²⁹ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr*, nşr. Charles C. Torrey, New Haven 1922, s. 216-217; Fr. çev. Albert Gateau, *Conquête de l'Afrique du Nord et de l'Espagne*, Alger 1942, s. 117. *Ahbâr Mecmûa*, 24-25; İng. çev., s. 59; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, V, s. 146; İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 28; Fr. çev., II, 39. Poitiers Savaşı'na dair Arapça kaynakların genel bir değerlendirmesi için bkz. Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 67-70. Ayrıca bkz. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 72-75; Özeydin, "Belâtü'sşühedâ", 391-392; Pérés, "Balât al-Şuhadâ", 998-999.

²³⁰ Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 73.

²³¹ İsmail H. Atçeken, "Puvatya (*Balâtü's-şühedâ*) Savaşı ve Etkileri Üzerine Bir Araştırma", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/8 (1998), s. 256.

üzere modern Batı literatüründe de etkisinin hissedileceği bu anlatım tarzı, Poitiers Savaşı'nı genel anlamda Avrupa yazını için önemli bir tema haline getirecekti.

Savaşa dair sunulan anlatılardaki farklılıkların daha net anlaşılması için Karolenj kaynaklarından önce değerlendirilmesi gereken bazı eserler mevcuttur. Özellikle yukarıda değinildiği üzere savaşın gerçekleştiği tarihe yakın bir dönemde kaleme alınmış olan *Continuatio Hispana*²³² bunlardan bir tanesidir. Semh b. Mâlik meselesinde olduğu gibi bu savaş hakkında da çok önemli bir mukayese imkânı sunan *Continuatio Hispana*, Poitiers Savaşı hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler verir:

“... Savaşçı *Abdirrama* [Abdurrahman el-Gâfikî] kalabalık ordusunun bölgeyi kapladığını görünce, *Bask dağlarını* (*Vacceorum montana*) aştı ve dağ geçitlerini birer düzlükmüşçesine geçerek Frank topraklarının iç bölgelerini istilaya girişti; bölgede öylesine ilerledi ki, *Garonna* veya *Dorronia* olarak adlandırılan nehrin ötesinde savaş hazırlığında bulunan Eudo ile çarpıştı ve Eudo kaçtı; oradaki ölümlerin ve yaralıların sayısını yalnızca Tanrı bilir. Bundan sonra *Abdirrahaman* [Abdurrahman el-Gâfikî], Eudo'nun peşine düştü ve bölgedeki sarayları yıkıp kiliseleri de yakmak suretiyle *Turniensis*'i [Tours] talan etmeye karar verdi. Bu sırada *İç Francia*'daki (*Francia interior*) *Austria* bölgesinin *consul*'u, erken yaşlarından itibaren savaşçılık konusunda becerikli ve askerî meselelerde uzman olan *Carrulus* [Karolus Martellus], Eudo tarafından olup bitenler hakkında önceden haberdar edildikten sonra, onun [Abdurrahman el-Gâfikî] karşısına çıktı. Orada iki taraf da yedi gün boyunca birbirini akınlarla tahrip ederken, sonunda savaş hattını oluşturdular ve şiddetli bir biçimde çarpıştılar. *Gentes septentrionales* [Kuzeyliler] göz açıp kapayıncaya kadar tıpkı buzdan, sert bir zemin gibi bir duvarmışçasına sağlamca birbirlerine kenetlenerek durdular ve *Arabes* kavmini kılıçtan geçirdiler. Sayıca üstünlükleri ve demirden elleriyle *Austria* halkı, yüreklilikle savaş alanına hücum etti ve kralı [Abdurrahman] bularak öldürdüler. Gece olunca savaş durdu ve [Franklar] küçümseyici bir şekilde kılıçlarını havaya kaldırdı. Franklar bir sonraki gün *Arabes* kavminin geniş ordugâhını görünce yeniden savaşa hazırlandılar ve kılıçlarını kınlarından çektiler; şafak vakti *Europenses* [Avrupalılar],

²³² Bkz. s. 45-46.

Arabes kavminin çadırlarının ve barınaklarının tıpkı kurulmuş olan ordugâh gibi konuşlanmış olduğunu gördüler. Esasında tüm bu çadırların boş olduğunu bilmeden, içlerinde savaşmaya hazır *Saraceni* mızraklılarının bulunduğunu düşünerek bölgeye gözcülerini gönderdiler ve tüm *Hismahelitae* güruhunun kaçmış olduğunu öğrendiler; hepsi gece olduğunda sıkı bir tertiple sessizce vatanlarına gitmişlerdi. Ancak tedirgin olan *Europenses*, onların patika boyunca saklanarak kendilerine pusu kurmuş olmalarından endişe ederek, afallamış bir vaziyette ordugahın etrafını beyhude arayıp durdular; hiçbir şekilde bahsi geçen halkın peşine düşme niyetinde olmadıkları için, yağmaları ve savaş ganimetlerini uygun şekilde aralarında paylaştıktan sonra sevinçle vatanlarına döndüler.”²³³

Kaynağın sunmuş olduğu bilgiler ışığında Eudo'nun Müslümanlara karşı Karolus Martellus'dan yardım istediği görülür. Buna ek olarak *Continuatio Hispana* kaydında en çok dikkat çeken husus, kaynağın tarafları sunarken kullanmış olduğu terimlerdir. *Europenses*, yani Avrupalılar tanımı, Müslümanlara karşı savaşan bu ordunun genel bir çatı altında toplanması açısından son derece önemlidir. Bunun dışında yine Frank güçleri için coğrafi bir tanımlamaya gidilerek *gentes septentrionales*, yani “Kuzeyliler” terimi de kullanılmıştır²³⁴. Müslüman tarafı için ise tek bir paragrafta üç terimin aynı anda kullandığını görüyoruz: *Arabes*, *Saraceni*, *Hismahelitae*. Buradan da anlaşılıyor ki *Continuatio Hispana*, terimleri olabildiğince genel bir çerçevede ele almaktadır. Yazar, Arapları (*Arabes*) direkt olarak *Saraceni* ve *Hismahelitae/Ismaelitae* tabirleri ile nitelemekte ve bu tabirleri birbirlerinin yerine kullanmaktadır. Ayrıca Hıristiyan yazınında geçtiği üzere *Saraceni* tabirinin yanlış bir kullanım olduğuna dair herhangi bir tanımlama da sunulmamıştır. Yani görülüyor ki kaynak tarafından Araplar hem temel anlamda *Arabes*, hem de geleneksel anlatılara atıfta bulunularak *Saraceni* ve *Ismaelitae* terimleri ile anılmaktadırlar. İslâm ordusuna karşı savaşmakta olan ordunun da “Avrupalı” ve “Kuzeyli” tabirleri ile nitelendiği bu anlatıda taraflar terminolojik anlamda oldukça keskin farklarla sunulmuştur. Yani anlatının şekillendirdiği temele göre “Avrupalılar”, dış düşman

²³³ *Continuatio Hispana*, s. 361-362.

²³⁴ *Vita Eucherii*'ye göre Pectavis'teki savaşta “Kuzeyli” güçler arasında Austrasia ve Aquitania askerlerinin yanı sıra Burgundia askerleri de mevcuttu. Bkz. *Vita Eucherii*, ed. W. Levison, *MGH, SRM.*, VII, Hannoverae et Lipsiae 1920, 8. Ayrıca krş. s. 49-50.

olan İsmâiloğullarını toplu bir şekilde mağlup etmişlerdi.²³⁵ Bu durum da terminolojik olarak yaratılmak istenen öteki imajının önemli bir göstergesidir.

VIII. yüzyılın ortalarında veya sonunda kaleme alınan, Karolenj dönemindeki eserlerin aksine Eudo hakkında olumlu bilgiler sunan²³⁶ ve bugünkü Guéret bölgesindeki manastırın başrahibi Pardulfus'un (ö. y. 737) hayatını konu alan *Vita Pardulfi*'ye bakıldığında da özellikle savaşın sonrası için önemli ayrıntıların sunulduğu görülür:

“Bir sonraki yıl [733/734], *Ismahelitae* kavmi *Pectavis* şehrine girince, büyük *maior domus* Carolus [Karolus Martellus], Frank ordusuyla birlikte savaşmak için onlara karşı harekete geçti; savaşta düşmanı yerle bir ettikten sonra ganimeti ele geçirdi ve esirler aldı. Böylece *Ismahelitae* kavminden pek çok kişi kaçmaya koyuldu; geçtikleri yollar boyunca buldukları her Hıristiyanı öldürdüler ve yine karşılıklarına çıkan manastırları ve kutsal mekânları ateşe vermeye çalıştılar. Ardından bu güruhun hızlıca Tanrı'nın adamı Pardulfus'un manastırına doğru ilerlemekte olduğu bilgisi yayıldı. Bunu duyan Tanrı'nın hizmetkârı [Pardulfus] keşişlere: “Evlatlarım, eğer onlar manastırın eşiğine gelirlerse, onlara yiyecek ve içecek verin, zira yolculukları sırasında yorgun düşmüşlerdir” dedi. Hayırseverlik aşkıyla tutuşan, pagan savaşçılara dahî yemek hazırlamaya niyetlenen bu adam hakkında ne düşünürsün? Sonrasında bahsi geçen manastırı koruyan ve çekip çeviren keşişler, bu basık burunlu değersiz halk bir girişimde bulunmasın diye onu uzak bir bölgeye taşımak amacıyla üzeri örtülü bir vagon hazırladılar; lakin, kutsal ruhla kutsanmış olan bu Tanrı'nın adamı, onların [*Ismahelitae*] niyetlerinden habersiz bir şekilde, ölene değin manastırdan çıkmayacağını söyledi. Bunun ardından orada bulunan tüm keşişler kaçtılar ... [Pardulfus] durmadan dizlerinin üzerinde dua ederek Efendi'ye yalvardı: ‘Yerle bir et onları, ey Efendimiz, bu savaşçı halkı

²³⁵ Pierre Riché'ye göre *Continuatio Hispana*'nın yazarı, iki medeniyet arasındaki farkı göz önünde bulundurduğu için bu şekilde bir ayrıma gitmiştir. Bkz. *Les Carolingiens*, s. 59-60. Pierre Guichard da benzer şekilde kaynağın yazarının savaşın jeopolitik önemini farkında olduğunu belirtir. Bkz. *Al-Andalus*, s. 34.

²³⁶ Örneğin anlatıya göre Aziz Pardulfus, ölürken *Şanlı* (vir inluster) Eudo'nun savaş trompetlerini duymuştur. Bkz. *Vita Pardulfi*, ed. W. Levison, *MGH, SRM.*, VII, Hannoverae et Lipsiae 1920, 21. Krş. Fouracre, *The Age of Charles Martel*, s. 85.

*perişan et*²³⁷; *bugün bu manastırın eşiğinden geçmelerini nasip etme*'. Birden hepsi tek bir yerde toplandılar ve olağanüstü bir korkuyla sarsıldılar; kendi dillerinde bir şeyler konuşarak uzun süre orada durdular ve gidecekleri yola doğru harekete geçtiler. Tanrı'nın hizmetkarı ise övünçle ve korkusuzca bekledi."²³⁸

Bu kaynakta Müslüman ordusu *pagani bellatores/pagan savaşçılar* olarak betimlenmiştir²³⁹. Bu “pagan savaşçılar”, Pardulfus'un duaları neticesinde saldırmaktan vazgeçmişler ve yollarına devam etmişlerdir. Dinî motiflerle süslü bu anlatım, Poitiers Savaşı'nın *Aquitania* ve Eudo perspektifinden ele alınması açısından önemlidir²⁴⁰. Görüldüğü üzere savaş hakkında Eudo'ya veya onun Müslümanlarla iş birliği yaptığına dair herhangi bir bilgi sunmayan kaynak, Karolus Martellus'un *Ismahelitae*'ı mağlup edip geri döndüğünü belirtmiştir.

Savaş hakkında bilgi veren bir diğer hagiografik eser, VIII. yüzyılın ortalarında kaleme alınan ve *Aurelianus* (Orléans) piskoposu Eucherius'un (ö. 738) hayatını anlatan *Vita Eucherii*'dir:

“O dönemde *değersiz* (nefanda) *Ismahelitae* kavmi vatanlarından çıkararak, talan etme amacıyla *Aquitania* eyaletine girdiler; ordularıyla tehlike saçarak her şeyi yağma ettiler; şehirlere ve kalelere saldırmaya koyuldular. Bunu duyan *Princeps Carolus* [Karolus Martellus], *Burgundiones* [Burgundlar] ve Frank halklarını toplayıp birleştirerek büyük bir ordu eşliğinde onlara karşı harekete geçti. Ordusuyla onların ordusunu alaşağı edip galip çıkınca, büyük bir ganimetle bölgesine döndü.”²⁴¹

Vita Pardulfi'de olduğu gibi burada da *Ismahelitae* kavminin Karolus Martellus tarafından mağlup edildiği belirtilirken Eudo'ya veya onun Müslümanlarla ilişki kurduğuna dair bir atıfta bulunulmamıştır. Ayrıca Müslümanlar için bazı kaynaklarda

²³⁷ “dissipa gentem belligerantem” cümlesini krş. Psalmi 67:31: “Dissipa gentes quae bella volunt (Savaşa niyetli halkları perişan et)”.

²³⁸ *Vita Pardulfi*, 15.

²³⁹ Krş. Richard M. Pollard, “One Other on Another: Petrus Monachus' Revelationes and Islam”, *Difference and Identity in Francia and Medieval France*, ed. Meredith Cohen – Justine Firmhaber-Baker, Farnham 2010, s. 31-32. Krş. s. 73.

²⁴⁰ Wood, *The Merovingian Kingdoms*, s. 284,

²⁴¹ *Vita Eucherii*, 8.

kullanılan *nefanda* sıfatı burada da tekrarlanmaktadır.²⁴² Buna ek olarak Frank ordusunda *Burgundiones*, yani Burgundların bulunduğu dair de bir bilgi sunulmuştur.²⁴³ Yani bu anlatıya göre *Continuatio Hispana*'da bahsi geçen *Avrupalı* (*Europenses*) orduya Burgundlar da dahil idi. Bu durum *Ismaelitae*, yani Müslümanlara karşı koyan ordunun çeşitliliğini ortaya koymaktadır. Buna bağlı olarak da eğer *Vita Eucherii*'deki bu bilgi doğru ise *Continuatio Hispana*'da kullanılan *Europenses* tabirinin yazar tarafından oldukça bilinçli bir şekilde kullanıldığı anlaşılır.

Bu kaynaklarda aktarılan bilgiler ile Karolenj kaynakları arasındaki en büyük fark, Müslümanların *Aquitania*'ya girme sebepleri üzerine sunulmuş olan anlatılardır. Bazı Karolenj kaynaklarına göre Müslümanlar, *Francia*'ya Eudo tarafından davet edilmişlerdi. Özellikle *Continuationes Fredegarii* ve *Annales Mettenses Priores*'te Eudo'nun Karolus Martellus'a karşı Müslüman güçlerini Pirenelerin kuzeyine davet etmesine dair verilen bilgiler, bu karşıtlığı net bir şekilde gösterir. *Continuationes Fredegarii*'deki anlatı şu şekildedir:

“Aynı yıl içinde Eudo, [Karolus Martellus ile] yapılan anlaşmadan caydı. Bu konu hakkında haberciler aracılığıyla bilgi sahibi olan Carlus [Karolus Martellus], ordusunu topladıktan sonra *Liger* [Loire] nehrini geçti ve Eudo kaçtı. [Karolus Martellus] o yıl için ikinci defa düşmanlarından büyük ganimetler elde etmiş olarak yeniden bölgesine döndü. Bunun üzerine Eudo, zayıf düştüğünü ve aşağılandığını görerek, *Hain* (perfida)²⁴⁴ *Sarraceni* kavmini Carlus ve Franklara karşı kendisine yardım etmesi için davet etti. Onlar da *Abdirama* [Abdurrahman el-Gāfikī] isimdeki kralları ile birlikte *Geronna*'yı [Geronne] geçip *Burdigala* [Bordeaux] şehrine değin ulaştılar; kiliseleri yakıp halkı katlettikten sonra *Pectavis*'e [Poitiers] değin ulaştılar; söylemesi çok acı, lakin Aziz Hilarius Bazilikası'nı ateşe verdiler ve Kutsal Martinus'un evini yerle bir etmek için yola koyuldular. *Princeps* Carlus cesurca onlara karşı savaş hattını oluşturdu ve savaşçı karakteriyle üzerlerine saldırdı. İsa'nın yardımıyla çadırlarını yerle bir etti ve bir kıyım gerçekleştirmek adına savaş alanına daldı; kralları *Abdirama*'yı [Abdurrahman el-Gafiki]

²⁴² Örneğin bkz. *Liber Pontificalis*, s. 401. Krş. s. 36-37.

²⁴³ Krş. Fouracre, *The Age of Charles Martel*, s. 87.

²⁴⁴ Krş. dn. 157.

öldürdükten sonra ordularını savaşıarak mağlup ve perişan etti. Böylece düşmanlarına karşı galip geldi.”²⁴⁵

Görüldüğü gibi bu anlatıda okuyuculara sunulan ana mesaj, Eudo'nun Karolus Martellus'a karşı Müslümanları yardıma çağırmasıdır. Bu temelde Eudo, *Pectavis*'teki savaşta *kiliseleri yakan* ve geçtiği bölgelerde *Hıristiyanları öldüren* bir kavimle, yani *Hain Sarraceni* kavmi ile ortaklaşa hareket etmekten çekinmemiştir. Bunun yanında Karolus bu birleşmiş topluluğa *İsa'nın yardımıyla* müdahalede bulunmuş ve onları mağlup etmeyi başarmıştır. Bu tarz bir anlatım ile ulaşılmak istenen temel sonuç, kaynaklarda *Tolosa* zaferinin yok sayılması gibi iç düşman olarak görülen Eudo'nun bir dış düşmanla, yani *Sarraceni* kavmiyle birlikte hareket etmiş olduğunu vurgulayarak eserin okuyucu kitlesine *Tanrı'nın adını şereflendirme* dürtüsüyle hareket eden Karolus Martellus'un başarısını aşılmasıdır. Ayrıca bu anlatılar diğer bazı Karolenj kaynakların da benzer şekilde sunulmuştur ve bu durum Poitiers Savaşı'nın yazın dünyasındaki etkisini arttırmış olmalıdır.²⁴⁶

Minör yıllıklara bakıldığında ise yalnızca Karolus'un *Saraceni* kavmine karşı savaştığına dair bilgiler verilmektedir.²⁴⁷ Eserinde *Tolosa* ve *Pectavis*'teki savaşları aynı anlatıda birleştiren (veya karıştıran) Paulus Diaconus ise Karolenj ailesinin lehine bir anlatı sunulmuş olsa bile Eudo'nun Müslümanları bölgeye çağırdığına dair bir bilgi aktarmaz.²⁴⁸ Ayrıca Karolenj dönemi kaynaklarından olan *Chronicon Moissiancense*, *Continuatio Hispana*'daki anlatı da olduğu gibi Eudo'nun Müslümanlara karşı koymaya çalıştığını, ancak bunu başaramayınca Karolus'tan yardım istediğini belirtir²⁴⁹. Yani kaynak, Karolenj tarihyazını üzerinden sunulan örneklerin dışına çıkar.

²⁴⁵ *Fred. Cont.*, 13.

²⁴⁶ Benzer bir anlatı *Annales Mettenses Priores*'te de sunulur. Bkz. *AMP*, a. 732. Aynı şekilde *Annales Fuldenses* ve *Annales Laurissenses Minores*'i incelediğimizde de birbirlerine benzer anlatılarla 725 ve 726 yılı kayıtlarında Eudo'nun bu girişimine dair anlatılar mevcuttur. *Annales Fuldenses*, a. 725-726; *Annales Laurissenses Min.*, a. 725-726. 823-845 yılları arasında bugünkü Normandiya bölgesindeki Fontanelle Manastırı'nın başrahiplerinin hayatlarının ve icraatlarının anlatıldığı *Gesta Abbatum Fontanellensium*'a baktığımızda da *Fred. Cont.* ve *AMP*'deki bilgilerin aynen aktarıldığı görülmektedir. *Gesta Abbatum Fontanellensium*, ed. Samuel Loewenfeld, *MGH, SRG, XXVIII*, Hannoverae 1886. s. 29. Kaynak hakkında bkz. Régis Rech, “Gesta Abbatum Fontanellensium”, *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010, s. 693-694. Krş. Riché, *Les Carolingiens*, s. 59; Micheau – Sénac, “La bataille Poitiers”, s. 8.

²⁴⁷ Örneğin bkz. *Annales Laubacenses*, a. 732; *Annales Petaviani*, a. 732; *Annales Laureshamenses*, a. 732; *Annales Alamannici*, a. 732.

²⁴⁸ Krş. s. 39-40.

²⁴⁹ *Chron. Moissiac.*, s. 291.

Görüldüğü üzere Karolenj kaynaklarında mesele hakkında sunulan bilgiler farklılık göstermektedir. Ancak *Continuationes Fredegarii* ve *Annales Mettenses Priores* gibi kaynakların özelinde Müslümanların gerçekleştirdikleri bu akın, Eudo ile Abdurrahman el-Gāfikī arasındaki iş birliğinin bir sonucuydu. Sunulan bu arka plan Eudo'nun o dönemde Pirenelerin güneyindeki faaliyetleri ile karşılaştırmalı olarak ele alınmalıdır. Bunun için de yeniden *Continuatio Hispana*'ya dönülmesi gerekmektedir.

Abdurrahman el-Gāfikī ile Karolus Martellus'un savaşına dair verilen bilgilerden evvel *Continuatio Hispana*, Eudo ile Endülüs yönetimine karşı ayaklanan *Mauri* kökenli *Munnuz* (*unus ex Maurorum gente nomine Munnuz*) arasında gerçekleşen bir anlaşmadan bahseder.²⁵⁰ İslâm kaynaklarında da rastladığımız bu olay²⁵¹, Eudo'nun içerisinde bulunduğu siyasi durumu göz önünde bulundurduğumuzda oldukça anlaşılır bir hal almaktadır: Kuzey bölgesinde Karolus Martellus tarafından sıkıştırılmakta olan Eudo, güney sınırlarının güvenliği ve Müslüman akınlarının kontrol altına alınması adına bugünkü Puigcerdà bölgesinde faal olduğu düşünülen *Munnuz* ile anlaşma yoluna gitmiştir.²⁵² Görünüşe göre Eudo'nun Poitiers Savaşı öncesinde Müslümanları *Aquitania*'ya davet ettiğine dair sunulan anlatı, *Munnuz* meselesine dayandırılmaktadır. Ancak görüldüğü üzere *Munnuz*, Endülüs'teki Emevî idaresine karşı ayaklanan bir Berberî idi. Yani Eudo'nun genel olarak Endülüs Valisi Abdurrahman el-Gāfikī ile anlaşma yaptığını söylemek pek mümkün gözükmemektedir.²⁵³

Kaynakların sunduğu farklı anlatılar bizleri *Munnuz* meselesinde olduğu gibi Eudo'yu ve genel olarak VIII. yüzyılın ilk yarısındaki Frank siyasetini gözden geçirmeye itmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi Eudo ile Karolus Martellus arasındaki siyasî çekişme, esasında Karolus'un *Aquitania*'da söz sahibi olamaması

²⁵⁰ *Continuatio Hispana*, s. 361.

²⁵¹ Örneğin İbn İzârî, Vali Heysem b. Ubeyd el-Kenânî/el-Kelânî (729-730) dönemini anlatırken *Munûse*'ye (منوسة) karşı bir sefer düzenlediğini aktarır. Bkz. İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, II, 27; Fr. çev., II, 38. Ayrıca bkz. Makkarî, *Nefhu't-tîb*, II, 36. Ayrıca krş. Yaşar Emre Koşdaş – İhsan Arslan, “Endülüs Valiler Döneminde Berberî İsyanları”, *GİFAD*, XX/2 (2021), s. 192-199.

²⁵² Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 63.

²⁵³ Krş. Rouche, “Les Aquitains ont-ils trahi avant la bataille de Poitiers”, s. 11-17; Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 62-63; Wood, *The Merovingian Kingdoms*, s. 283-284; Fouracre, *The Age of Charles Martel*, s. 87.

ile alakalıydı.²⁵⁴ Zira Eudo, Karolus'un karşısındaki siyasî koalisyona katılmış ve genel olarak *Aquitania*'da güçlü bir konuma gelmişti²⁵⁵. Karolus'un Eudo'nun ölümünden hemen sonra *Aquitania* üzerine sefere çıkması da onun bu bölgeyi tam manası ile elinde tutmak istediğini göstermektedir.²⁵⁶ Yani *Aquitania* ile Karolus arasındaki ilişki ve bu ilişkilerden doğan düşmanlık, kendisini tarihyazımında da göstermektedir²⁵⁷.

Kaynakların tahlili sonucunda varılabilecek en önemli sonuç, Poitiers Savaşı'nın dönemin Batı kaynaklarında ne denli önemli bir yere sahip olduğudur. Zira Karolus Martellus, Einhardus'un deyimiyle *tüm Francia'ya kendi yönetimini kurmaya niyetli olan tyrannus'ları bastırılmış ve Gallia'yı işgal etmek isteyen Sarraceni kavmini Hispania'ya çekilmeye zorlamıştı*.²⁵⁸ Savaşa atfedilen bu önem, özellikle Frankların iç siyaseti ile birlikte değerlendirilince araştırmacıların son derece dikkatli bir şekilde hareket etmesi gereken anlatıları ortaya çıkarmıştır. Bilhassa mesele Eudo açısından ele alındığında onun Müslüman akınlarına karşı verdiği reaksiyonların sistematik olarak görmezden gelindiği anlaşılmaktadır. Poitiers Savaşı özelinde onun Müslümanlar ile iş birliği yapmış olduğuna dair bir betimleme yapılması da Karolenj kaynaklarının propagandist eğilimlerle sunmak istedikleri tarihî manzaranın bir ürünüydü. Yani bu kaynaklar, Eudo'nun Müslümanlara karşı gerçekleştirdiği savunma hareketlerini yok saymışlar ve ayrıca onun Müslümanlarla birlikte hareket ettiğini ön plana çıkartarak Karolus Martellus'un kurtarıcı rolünü olabildiğince vurgulamayı hedeflemişlerdir. Bu durum da Hıristiyan karşıtı olarak betimlenen Müslümanların ilk dönem Karolenj tarihyazımında bir dış düşman olarak nasıl temsil edildiklerini göstermektedir.

Bu anlatıların etkisine dair geç dönemlerden birkaç örnek sunulması meselenin etkisini anlama konusunda yardımcı olacaktır. 1274'te tamamlanıp XV. yüzyıla kadar üzerine eklemeler yapılmış olan ve geçmiş kroniklerin Eski Fransızca'ya

²⁵⁴ Karolenjlerin erken dönem Aquitania politikasına dair genel bir değerlendirme için bkz. Archibald R. Lewis, *The Development of Southern French and Catalan Society (718-1050)*, Austin 1965, s. 20-33.

²⁵⁵ Eudo'nun 730'lara değin bölgedeki gücü hakkında bkz. James, *The Origins of France*, s. 151.

²⁵⁶ *Fred. Cont.*, 15. *Vita Pardulfi*'ye göre Eudo'nun oğlu Hunaldus'un (ö. 774) Karolus Martellus'un izniyle (per permissum Karoli) Aquitania'yı yönetmekteydi. Bkz. *Vita Pardulfi*, 21. *Annales Mettenses Priores* ise Karolus'un Aquitania üzerine gerçekleştirdiği sefer sonrasında Hunaldus'un sadakat sözü verdiğini belirtir. Bkz. *AMP*, a. 735.

²⁵⁷ Krş. Rouche, "Les Aquitains ont-ils trahi avant la bataille de Poitiers", s. 5-26.

²⁵⁸ Einhardus, *Vita Karoli Magni*, 2.

çevrilmesiyle oluşturulan *Grandes chroniques de France*'a²⁵⁹ bakıldığında Karolus Martellus, *Pectavis*'te Hıristiyan inancının düşmanı olan bir halk ile İsa'nın erdemi adına savaşmıştı ve onları kralları *Abdirames* (Abdurrahman el-Gāfikī) ile birlikte öldürmüştü. Ayrıca Eudo'nun Müslümanlarla iş birliği yaptığına dair bilgiler de bu eserde aynen aktarılmıştır.²⁶⁰ Benzer şekilde 1519 yılında Paolo Emili (ö. 1529) tarafından kaleme alınmış olan *De rebus gestis Francorum*'da²⁶¹ da Karolus'un Eudo tarafından çağırılmış olan Barbar ve *tanrı tanımaz (impietas) Saraceni* kavmine karşı vatanını nasıl savunduğuna dair destansı bir anlatı sunar.²⁶² Bunun yanı sıra Karolenj tarihyazımı ile gelişen ve Eudo'nun Müslümanlarla ortak hareket ettiğine vurgu yapan anlatılara devam edildiği görülür. Yani savaşa dair sunulan bilgilerde Karolenj perspektifinin esas alındığı anlaşılmaktadır. Buna ilaveten anlaşılıyor ki Poitiers Savaşı'na atfedilen değer, modern araştırmaların öncesinde de kendisini hissettirmişti. Özellikle savaşa dair yapılan bu geç dönem anlatılarındaki dinî vurgular, Poitiers Savaşı'nın yalnızca politik bir mesele olmadığını gösterir. Yani Ortaçağ Avrupası'ndaki tarihyazımında bu savaş, özellikle *Continuatio Hispana*'da Frank ordusu için kullanılan *Europenses* atfında vurgulanmak istediği gibi Hıristiyanlığın ve Avrupa'nın müdafaasını temsil ediyordu.

Modern literatürde de önemli bir yere sahip olan Poitiers Savaşı, esasında karşı karşıya gelen bu iki farklı medeniyetin birbirlerini ile olan çatışmalarını dinî, politik ve sosyal anlamda farklı temellerde ele alınmasını sağlıyordu. Bu durum da modern araştırmacılar tarafından savaşa atfedilen değer zamanla nasıl şekillendiğinin anlaşılması bakımından önemlidir. Örneğin Edward Gibbon, Poitiers Savaşı'nın Avrupa tarihi için son derece önemli olduğunu düşünür. Ona göre Germanler, "güçleri ve heybetleri ile Doğuluları püskürtmüşlerdi ve gelecek kuşakların sivil ve dinî özgürlüklerini savunmuşlardı"²⁶³. Yine Rus tarihçi Alexander A. Vasiliev'e göre

²⁵⁹ Daniel E. O'Sullivan, "Grandes Chroniques de France", *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010, 728-729.

²⁶⁰ Bu kaynakta Poitiers Savaşı üzerine sunulan bilgiler *Continuationes Fredegarii*'den alınmıştır. *Grandes chroniques de France*, éd. Jules Viard, X, Paris 1922, II, 223-226.

²⁶¹ Auguste Molinier, *Les Sources de l'histoire de France: Des origines aux guerres d'Italie (1494)*, V, Paris 1904, s. 151-152.

²⁶² Paolo, *De rebus gestis Francorum*, Paris 1550, 26-32. Ayrıca krş. Micheau –Sénac, "La bataille Poitiers, de la realite au mythe", s. 12-13

²⁶³ Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, VI, 16-17. Yine Gibbon, Poitiers Savaşı'na dair yaptığı bir başka değerlendirmede şu meşhur sözlerini aktarır: "Belki de bugün Oxford okullarında Kur'an tefsiri öğretiliyor olurdu ve vaizler, sünnetli halka Muhammed'in vahyinin kutsallığını ve hakikatini gösterirlerdi. Hıristiyanlığı böylesi belalardan bir adamın [Karolus Martellus] dehası ve talihi kurtardı". Bkz. *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, VI, 15.

de Poitiers Savaşı, 718'deki başarısız Constantinopolis Kuşatması'ndan sonra Müslümanların Avrupa'daki ilerleyişlerini durduran değerli bir savaşı.²⁶⁴ Ancak bugün, *Pectavis*'teki savaşa gereğinden fazla bir değer yüklendiği görüşü hakimdir.²⁶⁵ Zira görüleceği üzere oldukça açıktır ki bu savaş ile Müslümanların Avrupa'ya akınları durmamış, yalnızca *Provincia* bölgesine yönelmiştir.

1. 2. 1. Poitiers Savaşı sonrasındaki durum: *Byrra* (Berre Nehri) Savaşı ve *Narbona*

İslâm ordularının Pirenelerin kuzeyine gerçekleştirdiği seferler, yukarıda görüşlerini vermiş olduğumuz tarihçilerin büyük bir kısmının hemfikir olduğu üzere Poitiers Savaşı sonrasında kesintiye uğramamıştır. Aslında bu durum Karolenj kaynaklarına dahi net bir şekilde yansımıştır. *Continuationes Fredegarii*, Müslümanların 737 yılında kuzeye gerçekleştirdikleri akını şu şekilde aktarmaktadır:

“Güçlü bir halk olan ve hatalı bir ifadeyle *Sarraceni* olarak da adlandırılan *Ishmahelitae* kavmi yeniden isyan etti ve *Rodanum* [Rhône] nehrine doğru istilaya girişti ...”²⁶⁶

Benzer şekilde *Annales Mettenses Priores* de 737 yılında *Vahşi Sarraceni kavminin* (*seva gens Sarracenorum*) bugünkü Fransa'nın güneydoğusunu ihtiva eden *Provincia* ve *Septimania* üzerinden ilerlediğini kaydetmektedir.²⁶⁷ *Chronicon Moissiacense*'ye göre *Narbona*'yı yöneten *Iusseph Ibin Abderaman*, Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri²⁶⁸, *Arelatum* (Arles) şehri yöneticileri ile anlaşıp bu şehri işgal etmişti²⁶⁹.

²⁶⁴ Alexander A. Vasiliev, *Byzance et Arabes: La dynastie d'Amorium (820-867)*, I, édition française par Henri Grégoire – Marius Canard, Bruxelles 1935, s. 1; Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, s. 237. Ayrıca Vasiliev, *History of the Byzantine Empire* eserinde Poitiers Savaşı'na dair yapmış olduğu çıkarıma bir dipnot ekleyerek eserin Rusça ve ilk İngilizce baskılarında bu savaşa gereğinden fazla değer yüklediğini belirtmiştir.

²⁶⁵ Krş. Henri Bigot, *Des Traces Laissées en Provence par les Sarrasins*, Paris 1908, s. 8; Peter Brown, *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A. D. 200–1000*, Oxford 2013, s. 319; Goddard, *A History of Christian-Muslim Relations*, s. 80; Sénac, *Al-Andalus*, s. 64-65; Fouracre, *The Age of Charles Martel*, s. 5-6 ve 88; Guichard, *Al-Andalus*, s. 33-34; Riché, *Les Carolingiens*, s. 59-60; Richard Hitchcock, *Muslim Spain Reconsidered*, Edinburgh 2014, s. 32; Geary, *Before France and Germany*, s. 204.

²⁶⁶ *Cont. Fred.*, 20.

²⁶⁷ *AMP*, a. 737.

²⁶⁸ Endülüs'ün son valisidir (746-756). İlk Endülüs Emevî hükümdarı olan I. Abdurrahman (756-788) Endülüs'e gelip yönetimi ele geçirmek isteyince Yûsuf b. Abdurrahman ile anlaşmazlığa düştü ve iki taraf arasında çatışmalar yaşandı. Bkz. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 87-88; Sénac, *Al-Andalus*, s. 70-72.

²⁶⁹ *Chron. Moissiac.* s. 291.

Continuationes Fredegarii ve *Annales Mettenses Priores*'deki anlatıların devamında Müslümanlar, *Provincia* bölgesinin *dux*'u olarak anılan Maurontus ve adamları ile anlaşma yaparak *Avennio*'ya (Avignon) girmişlerdi²⁷⁰. Bunu duyan Karolus Martellus, kardeşi Childebradus'un emrindeki bir orduyu *Avennio*'ya göndermişti. Franklar şehrin savunmasını düşürdükten sonra *Gallia Narbonensis*'e değin akınlarını sürdürerek Müslümanları takip etmiş ve *onların (Müslümanların) merkezi olan o ünlü şehri, yani Narbona'yı muhasara etmişlerdi*. Daha sonra bölgeye Endülüs Valisi Ukbe b. Haccâc es-Selûlî (*Ocuba/Ocupa*) (734-741) tarafından destek gönderilmişti. *Chronicon Moissiacense*'ye göre Endülüs'ten gönderilen bu ordunun başında *Amor Ibin Calet* isimli birisi bulunuyordu²⁷¹. Neticede bu iki ordu Byrra Nehri yakınlarında karşı karşıya gelmiştir ve Franklar bu savaştan galip ayrılmışlardır.²⁷²

Bu bilgiler incelendiğinde özellikle *Continuationes Fredegarii*'nin sunduğu tema oldukça önemlidir. Müslümanların elinde bulunan *Avennio*'nun Franklar tarafından kuşatılmasına dair sunulan anlatıda şunlar kaydedilmektedir:

“[Childebrandus ve beraberindeki diğer *dux*'lar], Savaşçı Carlus [Karolus Martellus] bahsi geçen şehrin [*Avennio*] üzerine atağa geçip ve surlarını çevreleyip ordugahını kurarak muhasaraya destek sağlayana değin hızla bölgeye doğru ilerlediler ve çadırlarını kurdular; şehri ve banliyölerini çevrelediler. Bu oldukça tahkimatlı şehri muhasaraya başlayarak savaş hattını oluşturdular. [Karolus], tıpkı *Hiericho*'daki [Erîhâ] gibi orduların gürültüsü ve trompetlerin seslerinin arasında, savaş makineleri ve halat merdivenlerle şehrin surlarına saldırdı ...”²⁷³

Görüldüğü üzere *Avennio* kuşatılmasına dair sunulan bu anlatıda Eski Ahid'deki *Liber Iosue*'de (Yeşu/Yûşa') geçen ve *Hiericho*'nun İsrâiloğulları'nın önderi Iosue

²⁷⁰ *Fred. Cont.*, 20; *AMP*, a. 737. Bu anlaşma hakkında bkz. s. 64-65.

²⁷¹ *Chron. Moissiac.* s. 292.

²⁷² *Fred. Cont.*, 20; *AMP*, a. 737; *Chron. Moissiac.* s. 291-292; *Annales Fuldenses*, a. 738. Paulus Diaconus'a göre Karolus Martellus, Langobard Kralı Liutprandus'tan (712-744) yardım istemişti ve bunu duyan *Sarraceni* kavmi de kaçmıştır. Bkz. Paulus, *Historia Langobardorum*, VI, 54. Din adamı ve yazar Regino Prumiensis (ö. 915) yazmış olduğu kronikte Byrra Savaşı'nı Müslümanların *Provincia*'ya saldırılarından öncesine kaydetmiştir. Bkz. Regino Prumiensis, *Chronicon*, ed. G. Pertz, *MGH, SS*, I, Hannoverae 1826, s. 554. Byrra Savaşı hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Fouracre, *The Age of Charles Martel*, s. 96-97; Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 80-86.

²⁷³ *Fred. Cont.*, 20.

tarafından kuşatılmasının betimlendiği bölüme bir atıf yapılmıştır²⁷⁴. Ayrıca *Byrra*'daki karşılaşma sonrasında galibiyet alıp yurduna dönen Karolus Martellus'a bu savaşlarında İsa'nın önderlik ettiği belirtilir²⁷⁵. Böylece *Avennio*'da Müslümanlara karşı gerçekleştirilen muhasara ve *Byrra* galibiyeti, dinî motiflerle sunulmuş ve güçlendirilmiştir. Buradan anlaşılıyor ki Poitiers Savaşı'nda olduğu gibi *Byrra*'daki galibiyet de özellikle yapılan benzetmelerin ışığında manevî anlamda değer yüklenen bir savaştır.

Frankların *Byrra*'da aldığı galibiyet modern tarihyazımında Poitiers Savaşı'nın gölgesinde kalmıştır.²⁷⁶ Ancak kaynaklardaki anlatılar incelendiğinde *Pectavis*'te olduğu gibi önemli bir mevkide gerçekleşen bu savaş, Müslümanların *Provincia* üzerindeki hakimiyetini arttırabilecek bir potansiyele sahipti. Lakin Müslümanlar özelinde düşünüldüğünde alınan bu yenilgi, Frankların güneye düzenleyecekleri seferlerin habercisiydi.

Özellikle *Narbona*'nın 759 yılında ilk Karolenj kralı olan III. Pippinus (751-768) tarafından uzun süren bir mücadele sonunda Müslümanların elinden alınması (752-759), babası Karolus Martellus'un yürüttüğü *Aquitania* politikasını ileri bir noktaya taşımıştır.²⁷⁷ Olayı yanlış bir şekilde 752 yılına kaydeden *Annales Mettenses Priores*, *Narbona*'nın ele geçirilmesine dair şunları kaydeder:

“(752) Pippinus o yıl orduyu *Gothia*'ya [Hispania] yolladı; *Sarraceni* kavminin saklandığı *Narbona* şehrini kuşattı. Pek çok girişimin ardından bu oldukça tahkimatlı şehri ele geçiremedi ... üç kez atağa geçerek *Narbona*'yı almayı başardı. Onları [*Sarraceni*] tüm *Gothia* bölgesinden kovdu ve Hıristiyanları *Sarraceni* boyunduruğundan kurtardı.”²⁷⁸

Böylelikle Müslümanların *Gallia* yönüne düzenledikleri seferlerin merkezi olan *Narbona*, Frankların eline geçmiş oluyordu²⁷⁹. Bu olay, metinde betimlendiği üzere

²⁷⁴ *Liber Iosue*, 6:1-27. Yapılan atıf için bkz. *Liber Iosue*, 6:9: “... bucinis omnia concrepabant (devamlı boruları çalıyorlardı)”

²⁷⁵ *Fred. Cont.*, 20. Poitiers Savaşı bahsinde olduğu gibi burada da *Continuationes Fredegarii*'nin anlatılarını devam ettiren *Grandes Chroniques de France*, bahsi geçen dinî betimlemeleri aynen aktarmaktadır. Bkz. *Grandes chroniques de France*, II, 229-233.

²⁷⁶ Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 91-92.

²⁷⁷ Lewis, *The Development of Southern French and Catalan Society*, s. 24-26; Lebecq, *Les origines franques*, s. 220.

²⁷⁸ AMP, a. 752.

²⁷⁹ Müslümanların *Narbona/Arbûne* ve civarına gerçekleştirdikleri seferler ilerleyen dönemlerde de sürmüştür. Özellikle Endülüs Emevî Emiri I. Hişam (788-796) döneminde başlatılan kuzey akınlarında *Narbona/Arbûne* şehri üzerine saldırılar düzenlenmiştir. İslâm kaynaklarına göre şehir

şehrin ve Hıristiyan halkının *Sarraceni* kavminin boyunduruğu altından kurtarılması olarak yorumlanmaktadır²⁸⁰. Yani Frankların geçmişteki anlatıları takiben kurtarıcı bir rolde sunulmaya devam edildiği görülmektedir.

1.3. VIII. Yüzyıl Frank Dünyası ve Müslümanlar: Genel Değerlendirme

Burada sunulan veriler genel olarak ele alındığında VIII. yüzyılın ilk üç çeyreğinde Endülüs'ün fethini müteakip gerçekleşen savaşlar, yukarıda belirtildiği üzere Frank dünyası ile Müslümanları ilk kez karşı karşıya getirmişti. Bu durum gelecekteki diplomatik ve politik meselelerin yanı sıra İslâm ve Avrupa medeniyetlerinin birbirini algılama süreci için de oldukça önem taşımaktadır.

Özellikle *Tolosa* ve *Pectavis*'teki savaşların Franklar açısından politik bir mesele olmaktan çıktığı görülmektedir; Karolenj tarihyazımı Frank iç siyaseti ile paralel bir gelişim göstererek Müslümanların dâhil olduğu meseleleri bir propaganda aracı olarak kullanmış ve Karolus Martellus'un siyasî anlamda sorun yaşadığı Eudo'nun Müslümanlarla olan çatışmaları yok sayılmıştır. Ayrıca genel olarak iki taraf arasındaki çatışmalara dair yapılan anlatılardaki dinî atıflardan da anlaşılıyor ki Karolus Martellus ve III. Pippinus'un Müslümanlara karşı yönetmiş oldukları savaşlar, kaynaklarda ailenin devleti korumasına ve bunu manevî bir destekle gerçekleştirmesine vurgu yapmaktadır. Bu sayede de görülüyor ki İslâm güçleri, Endülüs'ün fethini izleyen çeyrek asır içerisinde gerek politik gerekse de sosyal anlamda Avrupa'yı şekillendiren güçlerin dünyasına dâhil olmuştur²⁸¹.

Savaşlara dair sunulan anlatılardaki betimlemeler de bir yönetici güç olarak Karolenjlere atfedilen rolün önemini göstermektedir. Özellikle Poitiers Savaşı'ndaki anlatılarda Müslümanları durduran Karolus Martellus'un *Gallia*'yı kurtardığına vurgu yapılması bunlardan bir tanesidir. Ayrıca Müslümanların yönetimi altında bulunan Hıristiyan nüfusun *boyunduruk altında* olduğuna dikkat çekilmesi ve *Narbona*'nın III. Pippinus tarafından ele geçirilmesinin ardından bu nüfusun

Abdülmelik b. Abdülvâhid b. Mugîs tarafından tekrar fethedilmiştir. Bkz. *R-ARF*, a. 793; İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu ifitâhi'l-Endelüs*, 62; İng. çev., 83; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, s. 124. Krş. Şeyban, *Endülüs*, s. 36.

²⁸⁰ *Chronicon Moissiacense*'ye göre Gotlar, şehirde ikamet eden *Sarraceni* nüfusunu öldürmüştür. *Chron. Moissiac.*, s. 294. Narbona'nın ele geçirilme sürecinden bahsetmeyen *Continuationes Fredegarii* ise 762 yılında III. Pippinus'un *Saraceni* kavmine karşı *Narbona*'yı koruması için kuzeni Mantio'yu gönderdiğini aktarır. Bkz. *Fred. Cont.*, 44.

²⁸¹ Krş. Jean Flori, "La caricature de l'Islam dans l'Occident médiéval: origine et signification de quelques stéréotypes concernant l'Islam", *Aevum*, LXVI/2 (1992), s. 248.

kurtarıldığının söylenmesi de bu duruma dair bir örnek olarak sunulabilir. Yani Karolenjler Avrupa topraklarının ve orada yaşayan Hıristiyan nüfusun koruyucusu olarak sunulmuşlardır.

İncelenen kaynaklardaki terminolojiye bakıldığında ise Giriş bölümünde aktarılan sürecin büyük oranda devam ettirildiği görülür. Aktarılan olayların Frank dünyasındaki algılanışlarını daha iyi anlayabilmek için karşılaştırma amacıyla başvurulan *Continuatio Hispana*'da Arapları nitelemek için *Arabes*, *Saraceni* ve *Hismahlitae/Ismaelitae* terimleri tercih edilmektedir. Öyle ki bu üç terim eser boyunca birbirlerinin yerine kullanılmışlardır. *Saraceni* ile *Ismaelitae/Agareni* terimlerinin temelde birbirinden farklı soylara atıfta bulunuyor oluşuna dair herhangi bir aktarım da sunulmamıştır. Berberilere dair yapılan atıflarda da yazarın onları Araplardan kesin şekilde ayırdığı görülür. Bu sayede kaynak, savaşlara dair yapılan aktarımlarda Arapları nitelemek için kullandığı terimleri genel olarak Endülüs'teki İslâm güçlerine atıfta bulunmak adına kullanıyor olsa da Berberileri ayrı olarak sunmayı da ihmal etmemekteydi.²⁸²

Genel itibariyle bu başlık altında ele alınan Karolenj eserlerine bakıldığında ise özellikle *Saraceni* tabirinin ön plana çıktığı görülür. Paulus Diaconus'un *Historia Langobardorum*'u ile minör ve majör yıllıklardaki anlatılarda Endülüs'teki İslâm güçleri için genel olarak *Saraceni* tabiri kullanılmaktadır. *Continuationes Fredegarii*'de ise Endülüs güçlerine dair yapılan atıflarda *Ismaelitae* terimi ön plana çıkartılırken aynı zamanda *Sarraceni* tabirinin yanlış bir kullanım olduğuna da dikkat çekilir.²⁸³ Böylece Hıristiyan yazınındaki söylem devam ettirilir. Ancak buna rağmen kaynak tarafından *Saraceni* teriminin kullanılmaya devam ettiği görülmektedir. Buradan da anlaşılıyor ki *Saraceni*, yani "Sâre soylu" tabiri, Araplar için kullanımının yanlışlığı ilk dönem Hıristiyan yazarlarından itibaren vurgulanmış olsa da Frank tarihyazımında zamanla artık *Ismaelitae* ve *Agareni* tabirlerinin önüne geçmiş ve Endülüs'teki İslâm güçlerini niteler hale gelmiştir. Berberi (*Mauri*) nüfusu için ise herhangi bir vurgu yapılmamaktadır. Yani *Continuatio Hispana*'da

²⁸² Özellikle Endülüs'ü fetheden güçlere dair yapılan anlatıda Araplar ile Berberiler kesin biçimde birbirlerinden ayrı olarak sunulur ve ortak bir terim altında nitelenmezler. Bkz. *Continuatio Hispana*, s. 352. Krş. Ann Christys, "The History of Ibn Habib and Ethogenesis in al-Andalus", *The Construction of Communities in the Early Middle Ages: Texts, Resources and Artefacts*, ed. R. Corradini – M. Diesenberger – H. Reimitz, Leiden 2003, s. 325-326.

²⁸³ *Fred. Cont.*, 20.

gözlemlenen Arap-Berberî ayrımı, VIII. yüzyıl Karolenj kaynaklarında yaygın değildi.²⁸⁴

Bunlara ek olarak çıkarılan sonuçlar üzerine de birkaç söz söylenmelidir. Eserini 1881 yılında kaleme almış olan Amerikalı yazar ve tarihçi Henry Coppée'nin Müslümanlar ile Frankların (veya en geniş anlamda Germenlerin) Avrupa'daki karşılaşmalarına dair söylemiş oldukları, bölüm boyunca aktarılmış olan sosyo-politik meselelere ve bunun paralelinde Müslümanların Germenlere karşı "istilacı" bir portrede sunulması geleneğine dair oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ona göre Kuzeyli "barbarlar", yani Germenler ile İslâm'ın etkisi altında batıda ve kuzeyde fetihler gerçekleştirmeye çalışan "bedevîler", yani Müslümanlar, Roma topraklarında hak iddia etme konusunda eşit haklara sahiptiler. Yani Coppée, Roma topraklarını ele geçiren Germen topluluklarına karşı aynı bölgeleri fethetmeye çalışan İslâm güçlerinin "işgalci" terimi altında incelenmesinin doğru olmadığını vurgular ve iki tarafın da buldukları Avrupa topraklarını sonradan ele geçirdiklerini belirtir.²⁸⁵ Meseleye bu objektif temelde baktığımızda en genel manada iki farklı medeniyetin veya topluluğun karşı karşıya geldiği meselelerde tarihçilerin incelemekte oldukları olayları doğru perspektiflerden ele almalarının ne kadar önemli olduğu görülür. Bu şekilde de yapılan araştırmalar sonucunda öne sürülen çıkarımlar hem terminoloji hem de objektiflik açısından değer kazanır.

²⁸⁴ Paulus Diaconus'un *Historia Langobardorum* eserinde Berberîlere yapılan tek atıf, VI. yüzyıla dair sunulan bir anlatıda geçmektedir. Bkz. Paulus, *Historia Langobardorum*, I, 25.

²⁸⁵ Henry Coppée, *History of the Conquest of Spain by the Arab-Moors*, I, Boston 1881, s. 441.

2. DİPLOMATİK İLİŞKİLERİN BAŞLAMASI VE KAROLENJ TARİHYAZIMI

Müslümanlar ile Franklar arasında yaşanmış olan politik sorunlar, dönemin bu iki gücü arasındaki siyasî çekişmelerin VIII. yüzyılın henüz ilk çeyreğinde bile ne denli önemli bir noktaya geldiğini gösterir. Endülüs'ün fethi ile birlikte Avrupa'nın siyasî ve sosyal dünyasına dâhil olan Müslümanlar, fethettikleri bölgelerdeki topluluklar ile kaçınılmaz olarak diplomatik münasebetler geliştirip bunların sonunda da bazılarıyla anlaşmalar yapmışlardır. İlk etapta mahallî yöneticiler arasında yapılan bu anlaşmalar, fetih sonrasındaki Endülüs tarihi için oldukça önemlidir. Ayrıca diplomatik münasebetler yalnızca Endülüs Müslümanları ve Franklar arasında sınırlı kalmamış, doğudaki Abbâsîlere ve onların bağlıları konumundaki yönetimlere değin genişletilmiştir.

IX. yüzyılın henüz başlarında kaleme alındığı düşünülen *Annales Mettenses Priores*'in²⁸⁶ 692 yılı kaydına baktığımızda Karolus Martellus'un babası II. Pippinus'un (687-714) *maior domus* olarak gücünü pekiştirmesinden sonra Greklerden (*Greci*), Romalılarından (*Romani*), Langobardlardan (*Langobardi*), Hunlardan (*Huni*), Slavlardan (*Sclavi*) ve *Sarraceni* kavminden elçilerin onun yanına geldiğine dair bir anlatı bulunmaktadır.²⁸⁷ Ancak II. Pippinus ile Müslümanlar arasındaki bu diplomatik faaliyete dair sunulan bilgi diğer kaynaklarca desteklenememektedir. Öyle görülüyor ki burada kaynağın yazarı tarafından II. Pippinus'un üstlendiği siyasî rol olduğundan daha önemli gösterilmeye çalışılmıştır. Bir diğer deyişle Karolenjlerin henüz Merovenj yönetiminde dahî üst düzey bir güce sahip oldukları fikrini pekiştirmek için kendisine farklı milletlerden elçilerin geldiği algısı yaratılmış gibidir. Bu sebeple söz konusu diplomatik faaliyet Frank-Müslüman diplomatik münasebetlerinin başlangıcı şeklinde yorumlanamamaktadır. Franklar ile Müslümanlar arasındaki diplomatik ilişkilerin başlangıcı Müslümanların Endülüs'ü fethini takip eden süreçte gerçekleşecektir.

²⁸⁶ Bkz. s. xxiv-xxv.

²⁸⁷ AMP, a. 692.

2. 1. Endülüs Müslümanları

Franklar ile Endülüs Müslümanları VIII. yüzyılının ikinci yarısında artık askerî faaliyetlerin ötesinde belli başlı diplomatik emellerle etkileşim haline geçmişlerdi. Bu dönem aynı zamanda Endülüs'te Berberîlerin 740-741 yıllarındaki isyan hareketleri²⁸⁸ ile yine aynı dönemlerde başlayıp yaklaşık on yıl boyunca devam eden Kaysî-Yemenî/Kelbî (Kuzeyli Araplar-Güneyli Araplar) ve Belediyyûn-Şâmiyyûn (Endülüslü Araplar – Şam bölgesinden gelmiş olan Emevî askerleri) çekişmelerine denk gelmektedir.²⁸⁹

Endülüs Müslümanları ile Franklar arasındaki ilk diplomatik ilişki, yukarıda kısaca bahsedilmiş olduğu üzere bugünkü Puigcerdà mevkiini idare eden Berberî *Munnuz/Munûse* ile *Aquitania Dux*'u Eudo arasındaki anlaşmadır²⁹⁰. *Munnuz* ismine X. yüzyılda kaleme alınan ve literatürde *III. Alfonso Kroniği* olarak geçen *Chronica Adefonsi tertii regis*'te de rastlamaktayız²⁹¹. Kaynağın aktardıklarına göre “*Munnuz*”, *Yspania* 'yı [*Hispania*] *ele geçiren dört dux'tan bir tanesiydi*²⁹². Ortaçağ ve Modern dönem İslam devletleri üzerine çalışan Tarihçi Syed M. Imamuddin'e göre aslında bunlar aynı kişilerdi. Philippe S n c ise bu iki ismin aynı kişiyi işaret ettiğine dair kesin bir şey söylenemeyeceğini belirtir.²⁹³

Pirenelerin iki farklı yakasını da ilgilendiren bu olay *Munnuz*'un merkezî yönetime karşı ayaklanmasına ve Eudo'nun kuzeyde Pippinus ailesi tarafından baskı görmesine paralel olarak gelişmiş olması sebebiyle hem Endülüs'ün hem de *Francia*'nın iç siyasetine ışık tutmaktadır. Bu diplomatik münasebet hakkındaki ayrıntılı bilgiler *Continuatio Hispana* aracılığıyla öğrenilmektedir:

²⁸⁸ Genel bir değerlendirme için bkz. Koşdaş – Arslan, “Endülüs Valiler Döneminde Berberî İsyamları”, s. 198-217; S n c, *Al-Andalus*, s. 66-67.

²⁸⁹ S n c, *Al-Andalus*, s. 67-70; Nurşen Altundağ, *Endülüs Emevî Döneminde Birinci Büyük Fitne Dönemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020, s. 14-15; Nadir Özkuyumcu, “Kelb (Benî Kelb)”, *DİA*, XV, 203-204. Ahmet Önk l, “Kays Ayl n (Beni Kays Ayl n)”, *DİA*, XV, 91-92.

²⁹⁰ Krş. s. 52-53.

²⁹¹ John Wreglesworth, “Cr nica de Alfonso III de Le n”, *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010, s. 289.

²⁹² *Chronica Adefonsi tertii regis*, ed. Zachar as G. Villada, *Cr nica de Alfonso III*, Madrid 1918, 11.

²⁹³ Syed M. Imamuddin, *A Political History of Muslim Spain*, New Delhi 1960, s. 41. Ayrıca Imamuddin, *Munnuz* ile 729 yılında Endülüs valiliği yapmış olan Osman b. Eb  Nis 'nin aynı kişiyi olduğunu belirtmektedir. *Munnuz*'un kimliği hakkında ayrıca krş. Koşdaş – Arslan, “Endülüs Valiler Döneminde Berberî İsyamları”, s. 193-196. Philippe S n c'ın görüşü için bkz. *Charlemagne et Mahomet*, s. 63.

“[Doğu Roma İmparatoru III. Leo’nun] on iki buçuğuncu, Arapların 113. [hicrî 731/732] ve *Isca*’nın [Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik (724-743)] dokuzuncu yılı olan 768’de [731]²⁹⁴ Savaşçı *Abdirraman* [Abdurrahman el-Gâfikî] yönetimi devraldı ve üç yıl boyunca diğerlerini yönetti. Kendisi büyük bir özveri ve şan sahibiyken, [onun yönetiminde] *Mauri* kökenli olan *Munnuz* ismindeki birisi, *Libia* sınırlarındaki halkının *iudex*’lerin acımasızlığıyla baskılandığını duyunca, Franklar ile ivedilikle barış yaptı ve *Spania*’daki *Sarraceni* kavmine karşı tiranlığa girişti. Bunu duyan saraydakiler endişelendiler, zira [Munnuz] savaşa güçlü bir şekilde hazırды. Lâkin bahsi geçen *Abdirrama* sefere hazırlıklarına koyuldu ve kafası karışık bir şekilde acımasızca o isyancının peşine düştü. Onun *Cerritania*’da [Cerdanya] olduğu öğrenilince kuşatma ile baskı altına alındı; surların arkasında biraz zaman geçirdikten sonra Tanrı’nın yargısıyla kaçmaya koyuldu ve gücünü yitirdi. Zira o, aynı bölgede dökmüş olduğu masum Hıristiyanların kanıyla sarhoşa dönmüştü ve Yüce Piskopos Anambadus’u [Nambaudus (ö. 731)] henüz genç yaşında yakarak öldürmüştü. Oldukça yorgun düşmüş ve yapmış olduklarından dolayı lanetlenmişti; bir zamanlar bol bulunan suyun şehirdeki eksikliği sebebiyle susuzlukla boğuşan [Munnuz], nereye kaçacağını bilmiyordu. Ordu peşindeyken, ölümün eşiğinde bir vaziyette, farklı bölgelerde kaçışını sürdürüyordu. Frankların *dux*’u Eudo, bir ittifak kurulması, Arapların zulümlerinin durması ve ayrıca onun [Munnuz] arzularını tatmin edebilmek adına kızını ona evlilik yoluyla verdi; ancak [Munnuz], onu [Eudo’nun kızını] peşindeki ordunun elinden kurtaramadı ve kendisi de ölüme mahkûm olan ruhunu hazırladı. Devletin ordusu onu kovaladığı sırada, yaralı bir hâlde, canlı yakalanmamak adına, kendisini yüksek bir tepeden sivri kayalıklara attı ve ruhunu teslim etti. Ölü bedenini buldukları yerde kafasını kestiler ve bahsi geçen *dux* Eudo’nun kızı ile birlikte krala [Abdurrahman el-Gâfikî’ye] sundular. O da kızı aldı ve

²⁹⁴ *Continuatio Hispana*’da *Aera Hispanica* olarak bilinen ve İber Yarımadası’nda uzun yıllar kullanılmış olan takvim esas alınmaktadır. Bu takvimin başlangıç tarihi 1 Ocak 38’dir. Bkz. Christys, *Christians in Al-Andalus*, s. 33.

deniz yolu aracılığıyla hürmetle *büyük princeps*'e (sublimus princeps)
[Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik] yolladı.²⁹⁵

Bu olaydan bahseden bir diğer kaynak ise IX. yüzyılda kaleme alınmış olan ve bugünkü Auxerre bölgesindeki manastırın piskoposlarını konu edinen *Gesta Episcoporum Autisiodorensium*'dur. Kaynakta ayrıca Eudo'nun Munnuz'a gönderdiği kızının isminin Lampagia olduğu kaydedilmiştir.²⁹⁶

Munnuz ile Eudo arasındaki bu münasebet, iki tarafın da mahallî yöneticiler olması hasebiyle oldukça dikkat çekicidir. Tarafların paralel olarak merkezî yönetimleri ile anlaşmazlığa düşmesi, bölgedeki siyasî gelişmelerin ilerleyişi hakkında bilgiler sunmasının yanı sıra gelecekte yaşanacak olan benzer nitelikteki diplomatik girişimler için de adeta bir şablon oluşturacaktır. Ayrıca bu anlaşmanın Abdurrahman el-Gâfikî'nin 733/734 seferine zemin oluşturduğuna dair görüşler de mevcuttur.²⁹⁷ Ancak Müslümanların Semh b. Mâlik ile birlikte Pirenelerin kuzeyine düzenli olarak seferler gerçekleştirmeye başladıkları düşünüldüğünde Abdurrahman el-Gâfikî'nin düzenlediği bu seferin muhtemelen geçmişten beri süregelen akınların bir devamı olduğu düşünülebilir.

Yukarıda *Byrra* Savaşı bahsinde değinildiği üzere kaynaklarda *Munnuz* ve Eudo arasındaki ilişkiye benzer bir başka ittifaka daha rastlanılmaktadır. *Provincia* bölgesinin *dux*'u olan Maurontus'un Karolus Martellus'a karşı bir ayaklanma başlatmasına dair sunulan anlatılarda bu *dux*'un, *hatalı bir şekilde Sarracini olarak anılan Ismahelitae kavmiyle*²⁹⁸, yani Müslümanlarla anlaşma yaptığından söz edilmektedir. Anlatılara göre Maurontus ve adamları Müslümanlar ile anlaşarak onların *Avennio*'ya (Avignon) girmelerine yardımcı olmuşlardı. Bu mesele, tıpkı kuzeydeki *Austrasia* baskısına karşı direnmekte zorlanan Eudo gibi Frank bir aristokratın kuzeydeki Pippinus ailesine karşı kendini sağlama alma çabası olarak

²⁹⁵ *Continuatio Hispana*, s. 361.

²⁹⁶ *Gesta Episcoporum Autisiodorensium*, ed. G. Waitz, *MGH, SS, XIII*, Hannoverae 1881, s. 394. Lampagia ayrıca için bkz. Simon Barter, *Conquerors, Brides, and Concubines: Interfaith Relations and Social Power in Medieval Iberia*, Pennsylvania 2015, s. 25.

²⁹⁷ Bkz. Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 65.

²⁹⁸ *Fred. Cont.*, 20. Yukarıda gördüğümüz üzere Fredegar Kroniği'nde *Saraceni* isminin kullanılmasının hatalı olduğu belirtilirken doğru kullanım olarak *Agarrini* terimi sunulmaktaydı. Karolenj dönemine ait olan ve Fredegar Kroniği'nin zeyli olarak anılan bu metinde ise doğru terim olarak *Ismahelitae* terimi sunulmuştur. İki kullanımda da Hristiyan yazın dünyasına atıf yapılırken, *Saraceni* teriminin düzeltilmesi adına iki farklı tercihe başvurulmuştur. Zira *Agareni/Agarrini* ve *Ismaelitae/Ismahelitae* terimler soy bakımından aynı manaya geliyorlardı. Krş. s. 16-17.

görülebilmek.²⁹⁹ Buradan çıkartılabilecek en önemli sonuçlardan birisi şudur ki Müslümanlar, VIII. yüzyılın ilk yarısında Frank aristokrasisi arasındaki çekişmelere doğrudan müdâhil olmuşlardır. Bu da onların erken Ortaçağ Avrupası'nın gelişiminde ne denli önemli bir role sahip olduklarını gösterir.

Diplomatik girişimlere dair bir başka kayıt 751 yılından sonrasına, yani Karolenj Hanedanı'nın *Regnum Francorum*'u yönettiği döneme denk gelmektedir:

“*Barchilona* [Barcelona] ve *Gerunda* [Gerona] şehirlerini yöneten *Sarraceni dux*'u *Solinoan* [Süleyman b. Yakzân (ö. 780)], sahip olduğu her şeyle birlikte Pippinus'a bağlandı.”³⁰⁰

Bu kayıt, *Narbona*'nın ele geçirilmesi bahsinden hemen sonra aktarılmaktadır. Yani 759 sonrasına ait olmalıdır. Bu mesele hakkında tarihçiler bazı fikirler ortaya sunmuşlardır. Philippe Sénac'a göre burada bahsi geçen *Solinoan*'ın kimliği kesin değildir ve ona göre mesele hakkında üç farklı ihtimal mevcuttur: Bunlardan ilki, bahsi geçen *Solinoan*'ın Frankların *Narbona*'nın fethi ile güneye doğru yayılmalarından çekinerek Pippinus ile bir anlaşma yapmak istemiş olmasıdır; ikincisi, onun Endülüs Emevî Emirliği'nin kurucusu I. Abdurrahman'a (756-788) karşı bir ayaklanma planlayarak kuzey sınırlarını korumak amacıyla Pippinus ile iletişime geçmiş olma ihtimalidir; üçüncü ihtimal, 763 yılında bugünkü Beja (Ar. Bâce) bölgesinde Abbâsîler adına I. Abdurrahman'a karşı ayaklanmış olan Alâ b. Mugîs el-Yahsubî (ö. 763) gibi onun da Abbâsîler lehine Endülüs yönetimine karşı ayaklanmayı planlayan birisi olduğudur.³⁰¹ Ayrıca Sénac, onun son Endülüs Valisi Yûsuf b. Abdurrahman el-Fihri'nin³⁰² destekçilerinden birisi olabilme olasılığının da altını çizer.³⁰³ Ancak burada *Annales Mettenses Priores*'in bilgileri karıştırdığı bir durum söz konusudur. *Annales Mettenses Priores*, *Annales Regni Francorum*'da da geçen ve ileride üzerine durulacak olan 777 yılındaki elçilik meselesine bir atıfta bulunuyor veya kayıtları yanlış sunuyor olmalıdır.³⁰⁴ Zira burada *Barcinona* ve *Gerunda* şehirlerinin yöneticisi olarak sunulan *Solinoan*, büyük ihtimalle Süleyman b. Yakzân'dır. Onun Karolus Magnus ile I. Abdurrahman'a karşı anlaşmaya

²⁹⁹ Krş. Lewis, *The Development of Southern French and Catalan Society*, s. 10.

³⁰⁰ AMP, a. 752.

³⁰¹ Krş. s. 67-68

³⁰² Krş. dn. 268.

³⁰³ Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 101-102.

³⁰⁴ Krş. s. 74-75.

çalışmasına dair girişimleri ise 777 yılındaki elçilik faaliyetleri ile başlamıştır.³⁰⁵ Bu durumda 752 kaydında aktarılan bu bilgi, esasen 777 yılındaki meseleye atıfta bulunmaktadır.

2. 2. Abbâsîler ile İlk Temaslar: *Amormuni rex Saracenorum*

Franklar ile Abbâsîler arasındaki diplomatik görüşmeler III. Pippinus ve Ebû Ca'fer el-Mansûr (754-775) dönemlerinde başlamıştır. Batıda Merovenjleri devirip Frankları yönetmeye başlayan Karolenjler ile doğuda Emevî yönetimine son veren Abbâsîler, diplomatik anlamda ileriye dönük önemli ilişkiler kuracaklardı.³⁰⁶ Özellikle Karolus Magnus döneminde hız kazanacak olan bu girişim, Franklar tarafından başlatılmıştır. Bu durum yalnızca iki hanedanın yakınlaşması açısından değil, aynı zamanda batıdaki doğu imajı hususunda da oldukça önemlidir. Bu ilk elçilik faaliyeti hakkındaki bilgiler *Continuationes Fredegarii*'den alınmaktadır:

“... Bunların ardından krala [III. Pippinus], üç yıl evvel *Saracini/Saraceni* Kralı *Amormuni*'ye [Emîrû'l-mü'minîn] göndermiş olduğu elçilik heyetinin *Marsilia*'ya [Marsilya] geldiği haberi verildi. Bahsi geçen *Saracini* Kralı *Amormuni*'nin elçileri beraberlerinde Kral Pippinus için çok sayıda hediye getirmişlerdi. Bunu duyan kral, gelen elçileri hürmetle karşılattıktan sonra kışı geçirmeleri adına *Mettis*'e [Metz] götürülmeleri için görevliler gönderdi ... [Kral Pippinus] *Sellus*'a [Chantoceaux] kraliçesinin yanına geldikten sonra, kışı geçirsinler diye *Mettis*'e yollamış olduğu *Sarraceni* elçilerinin yanına getirilmelerini emretti ve elçiler de ona *Amormuni*'nin göndermiş olduğu hediyeleri takdim ettiler. Kral, kendisine gönderilmiş olan elçilere hediyeler verdi ve onların büyük bir hürmetle *Marsilia*'ya değin götürülmelerini buyurdu. *Sarracini* [elçileri] de oradan denize açılarak yurtlarına döndüler.”³⁰⁷

768 yılı için kaydedilen bu anlatıdan anlaşılıyor ki III. Pippinus, 765 yılında Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'a ilk defa elçi göndererek ilişkileri başlatmıştır.

³⁰⁵ *Annales Mettenses Priores*'in bilgiyi yanlış yorumlamasına dair ayrıca bkz. Ramon d'Abadal I de Vinyals, *Catalunya Carolingia*, I, Barcelona 1986, s. 39-40. Metni kullanmamda yardımcı olan Isobel Cree'ye teşekkür ediyorum.

³⁰⁶ Krş. Philippe S nac, “Les Carolingiens et le califat abbasside (VIIIe-IXe si cles)”, *Stud. Islam.*, XCV (2002), s. 37; Bozkurt, *Abb siler*, s. 133.

³⁰⁷ *Fred. Cont.*, 51.

Görüldüğü üzere kayıтта Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan ismiyle değil, unvanı ile bahsedilmektedir: *Amormuni* (Emîrû'l-mü'minîn)³⁰⁸. Esasında sunulan bilgilerde bir bölge ismine veya spesifik olarak bir yönetici adına rastlamamaktayız. Zira ileride görüleceği üzere Karolenj kaynakları Abbâsîlerden bahsederken genellikle *Persae*, yani Persliler tabirini tercih etmektedirler. Burada ise *Saraceni* tabirinin kullanıldığı görülür. Ancak kullanılan *Emîrû'l-mü'minîn* unvanı ve yolculuğun üç yıl sürmüş olması göz önünde bulundurulunca elçilerin Abbâsîlere gönderildiği fikri temel kazanmaktadır.³⁰⁹

Resim 1: III. Pippinus (XII. Yüzyıl)

Bu elçilik faaliyetinin amacı üzerine bazı düşünceler ortaya atılmıştır. Margaret Deanesly'e göre siyasî anlamda gücünü toparlayan Pippinus, ortak düşman olan

³⁰⁸ Benzer kullanımlar için bkz. Hygeburg, *Vita Willibaldi episcopi Eichstetensis*, ed. O. Holder-Egger, *MGH, SS, XV*, Hannoverae 1887, s. 95; Ayrıca bkz. Beckett, *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, s. 50-51. Krş. dn. 402.

³⁰⁹ Krş. Sénac, "Les Carolingiens et le califat abbasside", s. 38-39.

Endülüs Emevîlerine karşı Abbâsîler ile iletişime geçmişti.³¹⁰ Philippe S nac ise bu g r r ye yakın bir çıkarım sunar ve Pippinus'un Eb  Ca'fer el-Mans r'dan Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı, el-Mans r'un da Pippinus'tan Emev lere karşı harekete geçmesini istemiş olabileceğini bildirir ancak kesin bir ifade de bulunmaz. Ayrıca o dönemde Doğu Roma İmparatoru V. Constantinus (741-775) ile Langobard Kralı Ahistulfus (749-756) arasındaki yakınlaşmanın Franklar ve Papalık açısından bu girişimi hızlandırmış olma ihtimaline de değinir.³¹¹ Mesele hakkında İsl m kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız i in³¹² yapılan çıkarımlar genel itibariyle hipotez olarak kalmaktadırlar. Yine de öyle görülüyor ki Endülüs Müslümanlarının *Francia* için önemli bir tehdit olduğu göz önünde bulundurulduğunda Pippinus'un Endülüs Emev lerine karşı Abb s lerle bir ittifak kurmak istemiş olması oldukça muhtemeldir. Eğer bu ihtimal söz konusu ise anlaşılmaktadır ki Pippinus ve onun aracılığıyla da Frank yönetimi, İsl m dünyasındaki i  çatışmalardan haberdarlardı. Eb  Ca'fer el-Mans r açısından baktığımızda ise kendisinin bu elçilik faaliyetlerinin gerçekleştiği dönemde (765-768) Al  b. Mug s el-Yahsub  aracılığıyla Endülüs Emev lerine karşı faaliyetlerde bulunduğu görülür (763)³¹³. Buna bağlı olarak da Eb  Ca'fer el-Mans r'un I. Abdurrahman'a karşı Franklarla iletişime geçmiş olması muhtemeldir. Yani karşılıklı siyasi çıkarlar göz önünde bulundurulduğunda Pippinus ile Eb  Ca'fer el-Mans r arasındaki bu elçilik faaliyetlerinin özellikle Endülüs Emev lerine karşı y r t ld ğu söylenebilir.

Resim 2: Frank Kralı III. Pippinus Döneminde Bugünkü Lyon'da Basılmış Bir Para (751-768)

³¹⁰ Margeret Deanesly, *A History of early Medieval Europe*, London – New York 1960, s. 240.

³¹¹ S nac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 102-104.

³¹² Krş. el-Hibri, *The Abbasid Caliphate*, s. 96-99.

³¹³ Al  b. Mug s el-Yahsub , Eb  C fer el-Mans r'un desteğiyle Endülüs Emev  Emiri I. Abdurrahman'a karşı 763 yılında ayaklanmıştır. Bkz. *Ahb r Mecm a*, 101-105; İng.  ev., s. 102-103; İbnü'l-K tiyye, *T rihu İftit hi'l-Endelüs*, 54-55; İng.  ev., s. 73-74. Ayrıca krş.  zdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 89.

Resim 3: Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr Döneminde Basılmış Bir Dirhem (754-775)

Çalışma açısından bu elçilik meselesinin en önemli yanı, belirtildiği üzere Abbâsîler için kullanılmış olan *Saraceni* tabiridir. Esas olarak bu durum oldukça normal gözükse de kaynakların daha sonrasında, yani IX. yüzyıl itibarıyla doğudaki Müslümanları genellikle *Persae* terimi ile betimlediği gerçeği burada kullanılan tabiri dikkat çekici hale getirmektedir. Yani 768 yılında tamamlandığını düşünülen *Continuationes Fredegarii*, Abbâsîler özelinde terminolojik anlamda coğrafi veya yönetsel bir ayrıma gitmeyi gerek görmemiş ve *Saraceni* terimini kapsayıcı bir anlamda kullanmıştır. Bu durum yukarıda bahsedildiği üzere Frankların İslâm dünyası hakkında elde etmiş oldukları bilgilerle ilişkili olabilir. Zira eğer Pippinus, Ebû Ca'fer el-Mansûr ile Endülüs Emevîlerine karşı ittifak kurma amacı ile iletişime geçtiyse, anlaşılıyor ki kendisi Emevî-Abbâsî çatışmasından en azından sonuçları bakımından haberdar idi. Bu da gösteriyor ki Karolenj yönetimi tıpkı Merovenj-Karolenj ayrımı gibi Emevî ve Abbâsî taraflarının da aynı etnik kimliğe sahip iki farklı aileyi temsil ettikleri bilgisine sahiplerdi. Buna bağlı olarak da bizzat Karolenjler tarafından kaleme aldırılmış *Cotinuationes Fredegarii*'de³¹⁴ Endülüs Emevîleri ile Abbâsîlerin herhangi bir farklı yönetime başvurulmaksızın *Saraceni* ortak tabiri altında nitelenmeleri anlaşılır bir hal alır.

Sonuç olarak bu mesele, özellikle Karolus Magnus dönemi ve sonrasında kaleme alınmış olan biyografiler, kronikler ve yıllıklar açısından önemli bir mukayese kaynağı oluşturacaktır. Zira hem Abbâsîler özelinde hem de diğer Müslüman toplulukları üzerine IX. yüzyıl kaynaklarında kullanılan terimleri incelerken bizleri yönlendiren yegâne unsurlardan bir tanesi de terminolojik tercihlerin değişimini gözlemlemek olacaktır. Abbâsîlerin bu ilk diplomatik ilişkilere dair verilen kayıta genel bir çerçeve içinde *Saraceni* olarak anılması ve daha sonraki yüzyıllarda antik

³¹⁴ Krş. s. xxiii.

bir devlete atf yapmak amacıyla farklı coğrafi kimliğin altında *Persae* terimi ile anılmaları, bu değişimin en önemli örneklerindedir.

Diplomatik sürecin buradaki en büyük katkısı ise bu tür bilgiler sayesinde halkların birbirleri ile yakınlaşmaları ve birbirlerini politik ve kültürel anlamda tanımanın dışında terminolojik olarak da algılayabilmelerine yol açmasıdır. Zira çalışmanın başından beri sürekli tekrar edildiği üzere Müslümanlar hakkında geleneksel anlatılar üzerinden fikir sahibi olan Frank toplumu, bu tür etkileşimler sayesinde İslam toplumunu bizzat kurulan ilişkiler üzerinden de tanıma şansına sahip oluyordu. Bu tanışma sürecinin kaynaklardaki gelişimi ise kendisini betimlemeler ve terminolojik değişimler üzerinden gösterebilmektedir. Özellikle Abbâsîler özelinde incelediğinde mesele daha da açık bir şekilde kendisini gösterir. Zira görüldüğü gibi VIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde başlayan Frank-Abbâsî ilişkileri IX. yüzyılda özellikle Karolus Magnus döneminde daha da ilerletilecekti ve bu durum Frank dünyasındaki doğu algısını şekillendirecekti. Özellikle Abbâsîlerin Karolenj tarihyazımında temsil edecekleri güçlü ve nüfuslu devlet yapısı hem onların bu kaynaklardaki temsilini önemli kılmakta hem de onlarla münasebette bulunan Karolenjleri değerli bir konuma oturtmaktaydı. Bu durum tam da Karolenj döneminde gelişen tarihyazımının hanedanı ön plana çıkarmak adına sunmak istediği bir çerçeveydi: Dış düşmanlara karşı devleti ve Hıristiyanlığı korurken aynı zamanda dışarıda da tanınan nüfuslu bir yönetim portresi.

3. IX. YÜZYIL KAYNAKLARINDA MÜSLÜMANLAR: ALGI VE TERMİNOLOJİ

Karolus Magnus dönemi ve sonrasında Franklar ile Müslümanlar arasındaki ilişkiler, politik ve diplomatik anlamda oldukça farklı bir boyut kazanmıştır. Endülüs topraklarının kuzeyine düzenlenen seferler; Endülüs Müslümanları arasındaki iç çekişmelere bağlı olarak gelişen diplomatik görüşmeler; Abbâsîler ile III. Pippinus döneminde başlamış olan münasebetlerin devam ettirilmesi ve Kuzey Afrika'daki Müslümanlarla ilişkiler nihayetinde Franklar ile Müslümanlar arasında gelişmekte olan çok yönlü münasebetleri ileri bir safhaya taşımıştır.

Resim 4: Karolus Magnus Döneminde Basılmış Bir Para (812-814): *KAROLVS IMP(erator) AVGV(ustus)*

Endülüs Müslümanları açısından baktığımızda Frank siyasetinin Pirenelerin güneyindeki toprakları ele geçirme üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Bu temelde 778 yılında *Caesaragusta/Sarakusta* üzerine düzenlenen başarısız bir seferle belli bir düzene oturtulup 801 yılında *Barcinona/Berşelûne*'nin ele geçirilmesine kadar ilerleyen ve IX. yüzyıl boyunca devam eden çatışmalarla karşılaşmaktadır.³¹⁵

³¹⁵ Bu seferler için bkz. Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 114-143; Bernard S. Bachrach, "Charlemagne's Invasion of Spain in 778: The Anatomy of a Strategic Failure and its Impact", *Military Cultures and Martial Enterprises in the Middle Ages*, ed. John D. Hosler - Steven Isaac, Woodbridge 2020, s. 14-40; Léonce Auzias, "Les sièges de Barcelone, de Tortose et d'Huesca (801-811): Essai chronologique", *Annales du Midi*, LXVIII/189 (1936), s. 5-28; Samuel Ottewill-Soulsby,

Ayrıca VIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan ve *Septimania*'nın güneyi ile *Hispania*'nın kuzey batısındaki toprakları ihtiva eden *Marca Hispanica* bölgesi, gerek Frank sınırlarının savunulması gerekse de Pirenelerin güneyine düzenlenecek olan seferler açısından önemli bir sınır hattı oluşturuyordu.³¹⁶ *Barcinona* merkezli bir yönetimin oluşturulduğu bu bölge, iki devlet arasındaki politik çatışmaların en çok hissedildiği ve bugün Katalonya olarak bilinen bölgedeki kontlukların şekilleneceği yerd. Yani Pirenelerin güneyinde ve kuzeyinde Karolus Magnus dönemi ve sonrasında gerek *Francia*'nın gerekse de Endülüs'ün gelecek yüzyıllarını etkileyecek coğrafi ve siyasi temeller atılmış bulunmaktaydı.³¹⁷

Harita 3: Marca Hispanica ve Çevresi (806)

“Those same cursed Saracens’: Charlemagne’s campaigns in the Iberian Peninsula as religious warfare”, *Journal of Medieval History*, XLII/4 (2016), s. 405-428.

³¹⁶ Krş. Cullen J. Chandler, *Carolingian Catalonia: Politics, Culture, and Identity in an Imperial Province (788-987)*, Cambridge 2019, s. 60-110.

³¹⁷ *Marca Hispanica* ve Katalonya bölgesi üzerine genel bir değerlendirme için bkz. Cullen J. Chandler, “Carolingian Catalonia: The Spanish March and the Franks, c.750 – c.1050”, *History Compass*, XI/9 (2013), s. 739-750; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 81-82; Roger Collins, *Early Medieval Spain 400-1000*, London 1995, s. 250-265. Ramon D’Abadal, “La domination carolingienne en Catalogne”, *Revue Historique*, CCXV/2 (1961), s. 319-340.

Frankların Endülüs coğrafyasına düzenledikleri akınlar, Poitiers Savaşı meselesinde olduğu gibi Avrupa yazın dünyası için tematik anlamda önemli bir yere sahipti. Özellikle dinî ve epik anlatımların şekillenmesi için mühim bir kaynak oluşturan bu çatışmalar, Batı edebiyatının önemli metinlerinde kendisine yer bulmuştur. Bu konuda sunulacak en önemli örneklerden birisi, XI. yüzyılda Eski Fransızca kaleme alınan ve Karolus Magnus'un Endülüs seferlerine katıldıktan sonra dönüş yolundayken pusuya düşürülerek öldürülenden birisi olan Roland'ın ve beraberindekilerin yaşadıklarını anlatan *Chanson de Roland*, yani Roland'ın Şarkısı'dır. Eser, Karolus'un yedi yıl boyunca *Espaigne*'de [*Hispania*] savaştığını ve *Zaragoza hariç* (fors Sarraguce) tüm bölgeyi ele geçirdiğini belirtir. Bu eserdeki bir diğer önemli unsur ise Roland'ın ve beraberindekilerin öldürülmeleri ile son bulan bu pusunun Müslümanlar tarafından kurulmuş olduğunun belirtilmesidir³¹⁸. Ancak dönem kaynaklarından edinilen bilgilere göre 778 yılında meydana gelen bu saldırı Basklar tarafından gerçekleştirilmişti.³¹⁹ Eserdeki bir diğer önemli husus ise *Sarraceni* olarak anılan Müslümanların *pagan* (paien)³²⁰ ve *heretik* (herite) olarak nitelenmeleridir.³²¹ Yapılan bu atıf İslâmiyet'in heretik bir inanç olarak görülmesinin yanı sıra İslâm güçlerinin elinde bulunan topraklara yapılan saldırıların dinî anlamda meşru hale getirilmesi hususunda da önemlidir³²². Bu açıdan bakıldığında Endülüs'ün Müslüman hakimiyetinde olması ve Frankların Endülüs ile siyasî ve diplomatik anlamda ciddi ilişkiler yürütmeleri, ilerleyen yüzyıllardaki Frank yazın dünyasında da önemli ölçüde yankı uyandırmıştır.

Abbâsîlerle olan ilişkiler ise diplomatik temelde gelişmekteydi. III. Pippinus ile Ebû Ca'fer el-Mansûr arasında başlayan bu münasebet, Karolus Magnus ile Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd (786-809) dönemlerinde önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Gerçekleşen bu diplomatik münasebetler hususunda İslâm kaynaklarında herhangi bir bilgiye rastlanamıyor oluşu meselenin sebep-sonuç ilişkisi açısından ele

³¹⁸ *Chanson de Roland*, ed. ve Fr. çev. Ian Short, Paris 1990. 2115-2524.

³¹⁹ Einhardus, *Vita Karoli Magni*, 9; *R-ARF*, a. 778. Müslümanların Endülüs ve kuzey bölgelerine akınları süresince Baskların durumu hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Roger Collins, *The Basques*, Oxford – Cambridge 1990, s. 112-123. Basklar İslâm kaynaklarında *Başkuniş* (البشكنش) olarak geçerlerdi ve yaşadıkları bölge de *Bilâdu Başkuniş* (بلاد البشكنش) olarak adlandırılmaktaydı. Krş. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 27; D. M. Dunlop, “al-Bashkunish”, *EP*, I, 1079.

³²⁰ *Chanson de Roland*, 23.

³²¹ *Chanson de Roland*, 1645-1646.

³²² Krş. John Tolan, *L'Europe latine et le monde arabe au Moyen Âge: Cultures en conflit et en convergence*, Rennes 2019, s. 173. Ioannes Damaskenos bahsinde söz edildiği üzere Ortaçağ Hıristiyan yazınında İslâm'ın genel olarak ayrı bir din olarak değil, Hıristiyanlığın içinden çıkan heretik bir sapkınlık olarak görüldüğü düşünülmektedir. Krş s. 8-10.

alınmasını zora sokmaktadır.³²³ Lakin Frank kaynaklarının sunmuş olduğu bilgiler meseleye Karolenj perspektifinden bakma ve oluşun algıyı yorumlama açısından oldukça değerlidirler. Özellikle Frank kaynaklarının Abbâsîler için kullandığı terminoloji ve bu perspektiften yola çıkarak oluşturdukları doğu kimliği, erken Ortaçağ Avrupa'sındaki doğu imajının gelişim sürecini anlama hususunda çok önemli bir yere sahiptir.

Müslümanları tanımlamak için kullanılan terimler hakkında çıkarımda bulunan Pierre Guichard, Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerine dair yapılan anlatılarda Frank kaynaklarının doğudan gelmiş olan Müslümanlar için *Sarraceni*, Roma döneminde *Mauretania* olarak adlandırılan bölgeden gelen Berberîler için ise *Mauri* teriminin kullanıldığını belirtir.³²⁴ Bu çıkarım temelde doğrudur. Ancak buna ek olarak ilerleyen süreçte bu iki terimin kaynaklarda birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülecektir. Bu terminolojik tercihlerin nasıl kullanıldıklarının inceleneceği müteakip kısımda Endülüs Müslümanları, Abbâsîler ve Kuzey Afrika Müslümanları farklı başlıklar altında ele alınarak kaynakların terminolojik anlamda hangi tercihlerde buldukları ve Müslüman algısının ne yönde geliştiği anlaşılmasına çalışılacaktır.

3. 1. Endülüs Müslümanları: *Saraceni et Mauri*

Endülüs Müslümanları Frank kaynaklarında genel itibariyle *Saraceni* ve *Mauri* terimleri ile anılmaktaydılar. Bu terimler ile yukarıda bahsi geçen Pierre Guichard'ın öne sürdüğü gibi, gerçekten de doğudan gelen Araplar ile Berberîler arasında bir ayırım yapıyor gibi görülmektedir.

Gerek Endülüs'den gelen muhtelif bireyler gerekse de genel anlamda yapılan aktarımlar, bu terimler üzerinden sunulmaktaydı. Örneğin 777 yılında Karolus Magnus'un *Patrebrunna/Paderbrunnen*'de (Paderbron) topladığı genel toplantıya katılan bir Müslüman heyeti şu şekilde aktarılmıştır:

³²³ Krş. Abdülaziz ed-Dürî, *Abbâsîler Tarihi: Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Açından*, Türk. çev. Kasım Koç, İstanbul 2020, s. 142.

³²⁴ Pierre Guichard, "Les débuts de la piraterie andalouse en Méditerranée occidentale (798-813)", *Revue de l'Occident musulman et de la Méditerranée*, 35 (1988), s. 61-62. Philippe Sénac da bu fikre katılmaktadır. Bkz. *Charlemagne et Mahomet*, s. 169-170.

“O toplantıya *Hispania* bölgesinden *Sarraceni* kavmine mensup kişiler de katıldı. Bunlar *Ibin al Arabi* [Süleyman b. Yakzân] ile ismi Latince *Ioseph* olarak geçen *Deizuefi* idi.”³²⁵

Annales Regni Francorum'un revize edilmiş metninde ise bu bilgiye ek olarak Süleyman b. Yakzân'ın Karolus'a, kendisine *Sarraceni kralı tarafından verilmiş olan toprakları sunduğuna* dair bir bilgi de aktarılır.³²⁶ Bu teklifle birlikte *Caesaraugusta* üzerine gerçekleştirilen sefere dair sunulan kayıtlarda ise Karolus'un *Sarraceni kavminin vahşi boyunduruğu altındaki Hıristiyanların şikayetleri* üzerine harekete geçtiği belirtilir.³²⁷ Yukarıda bahsi geçtiği üzere III. Pippinus'un *Narbona*'yı ele geçirdiğine dair verilen kayıttta da aynı tarzda bir betimleme yapılmaktaydı.³²⁸ Yani mesele *Annales Mettenses Priores* özelinde incelendiğinde görülüyor ki Frankların Müslümanların elindeki toprakları ele geçirmek adına gerçekleştirdikleri seferlerin bu bölgeleri kurtarmayı amaçlayan akınlar olduklarına dair bir imaj oluşturulmaya çalışılmaktadır.

Sarraceni terimi, ilk bölümdeki VIII. yüzyıl kaynaklarında görüldüğü gibi Endülüs toplumunun geneline atıfta bulunmak için de kullanılmaktaydı. Örneğin Einhardus, Endülüs'ten *Gallia* üzerine seferler düzenleyen Müslümanları *Sarraceni* terimi altında toplamıştır³²⁹. Benzer şekilde kaynaklarda Endülüs yönetimine atıf yapılırken de her zaman için *rex Sarracenorum* veya *rex Hispaniae* terimleri kullanılmaktadır³³⁰. Valiler ve diğer yöneticiler için ise *princeps*, *dux* ve *praefectus* gibi terimlerin kullanıldığı görülür.³³¹

³²⁵ ARF, a. 777.

³²⁶ R-ARF, a. 777. Süleyman b. Yakzân'ın dönemin *Sarakusta/Caesaraugusta* valisi Hüseyin b. Yahya el-Ensârî ile birlikte Endülüs Emevî Emiri I. Abdurrahman'a karşı giriştikleri isyan hareketine dair ayrıca bkz. Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 93-94; Abdurrahman A. el-Hajji, “Andalusian Diplomatic Relations with the Franks during the Umayyad Period”, *Islamic Studies*, XXX/1-2 (1991), s. 251-252. Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 100-101 ve 114-121; Ramazan Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2012, s. 304.

³²⁷ AMP, a. 778; ARF, a. 778. Ayrıca krş. Chandler, *Carolingian Catalonia*, s. 53-58; Xavier Ballestin, *Centralization and Consolidation: The Cordoban Umayyads and the Amirids*, *Routledge Handbook of Muslim Iberia*, ed. Maribel Fierro, London and New York 2020, s. 39.

³²⁸ Krş. AMP, a. 752.

³²⁹ Einhardus, *Vita Karoli Magni*, 2.

³³⁰ Bkz. ARF, a. 812, 815, 817. *Rex Hispaniae* atfına örnek için bkz. ARF, a. 820. Ayrıca, yukarıda görmüş olduğumuz gibi, Valiler dönemindeki Endülüs valileri için de *rex* unvanı kullanılmaktaydı. Örneğin Semh b. Mâlik, *Chronicon Moissiancense*'de *rex Sarracenorum* olarak anılırken Abdurrahman el-Gâfikî de *rex Spaniae* olarak kaydedilir. Bkz. *Chron. Moissiac.*, s. 290, 291.

³³¹ Örneğin *Toletum/Tuleytula* (Toledo) ve *Caesaraugusta/Sarakusta* (Zaragoza) valiliği yapmış olan Amrûs b. Yûsuf'tan (ö. y. 810) bahsedilirken *praefectus Caesaraugusta* denilmektedir. Bkz. ARF, a. 810. Farklı örnekler için ayrıca bkz. Astronomus, *Vita Hludowici*, 34, 40. *Barcinona/Berşelûne* (Barcelona) valisi olan Sa'dûn, Astronomus tarafından *dux Barcinonensis* yani *Barcinona dux*'u

Endülüs toplumundan bahsederken tarihyazımında *Saraceni et Mauri*, yani iki terimin bir arada sunulmasıyla *Saraceni ve Mauri* tabiri de sıklıkla kullanılır. Örneğin *Annales Regni Francorum*'a bakıldığında 798 yılında Müslümanların Balear Adaları'ndan *Maiorica* (Mallorca) ve *Minorica*'ya (Menorka) yaptıkları akınlardan bahsederken bu akınlara *Mauri ve Sarraceni* kavimlerinde gerçekleştirildiği belirtilir³³². Yine *Marca Hispanica* üzerinde Franklara karşı Müslümanların yardımıyla 826-827 yıllarında isyana kalkışan ve bazı kaynaklarda *Gothi* kökenli olduğu belirtilen³³³ Aizo'nun faaliyetleri aktarılırken de aynı terimler kullanılır. Kaynaklar Aizo'nun yardımına giden Endülüs Müslümanlarını *Sarraceni et Mauri* olarak aktarırlar.³³⁴ Yani VIII. yüzyıldaki kaynakların aksine IX. yüzyılda kaleme alınan eserlerde Endülüs toplumundan bahsedilirken Arap ve Berberî nüfusunun ayrı şekilde anıldığı, yani *Sarraceni et Mauri* tabirinin kullanıldığı görülmektedir.

Ancak yukarıda kısaca dile getirildiği gibi bazı kaynaklarda yalnızca *Mauri* teriminin kullanıldığına da şahit olunmaktadır. Özellikle *Annales Regni Francorum*'un revize edilmiş versiyonunda önemli birkaç detaya rastlanmaktadır. Eserin orijinal halinin 798 yılındaki kaydında *Maiorica ve Minorica* akınları şu şekilde kaydedilmektedir:

“(798) *Insulae Baleares* [Balear Adaları] *Mauri ve Saraceni* kavimleri tarafından talan edildi.

(799) Geçtiğimiz yıl *Mauri ve Sarraceni* tarafından talan dilmiş olan *Insulae Baleares*, bizden yardım talebinde bulunup bu talebine cevap bulunca bize bağlandı ve Tanrı'nın yardımıyla tarafımızca soyguncuların istilasına karşı savunuldu. *Mauri* kavminin alâmetleri savaşta ele geçirildi ve efendimiz olan krala [Karolus Magnus] sunuldu.”³³⁵

Bu bilginin revize edilmiş metindeki aktarımı ise şöyledir:

olarak anılmaktadır. Bkz. Astronomus, *Vita Hludowici*, 13. Farklı örnekler için bkz. Astronomus, *Vita Hludowici*, 15.

³³² ARF, a. 798, 799.

³³³ *Annales Fuldenses*, a. 826: “... *Aizo Gothus* ...”. Aizo'nun Müslümanlaşmış bir Got olduğu da düşünülmektedir. Genel bir değerlendirme için bkz. Chandler, *Carolingian Catalonia*, s. 99-101.

³³⁴ ARF, a. 827; Astronomus, *Vita Hludowici*, 41. 827 yılında *Sarraceni* üzerine ordu gönderildiğine Theganus'taki bilgi için bkz. *Gesta Hludowici*, 34. Aizo'nun isyanı hakkında bkz. Cullen C. Chandler, *Carolingian Catalonia*, s. 97-110; Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 206-211; McKitterick, *The Frankish Kingdoms under the Carolingians*, s. 130.

³³⁵ ARF, a. 798, 799.

“(798) Bugün bölge sâkinleri tarafından *Maiorica* ve *Minorica* olarak adlandırılan *Insulae Baleares*, *Mauri* korsanlarınca saldırıya uğrayarak talan edildi.

(799) *Maiorica*'da katledilmiş olan korsan *Mauri* kavminden alınan alametler [Kral Karolus Magnus'a] iletildi.”³³⁶

Görüldüğü üzere metnin revize edilmiş versiyonunda ilk halindeki *Saraceni/Sarraceni* tabiri çıkarılmıştır. Revize edilmiş metin bir bütün olarak ele alındığında hiçbir yerinde *Mauri et Saraceni* tabirinin kullanılmadığı görülür. *Saraceni* ile *Mauri* terimlerinin ayrı olarak kullanılması hususunda ise ana metinle tam manasıyla bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir, zira revize edilmiş metin yalnızca 801 yılına değin devam ettirilmiştir. Bu tarihe kadar sunulan kayıtlarda ise *Saraceni* terimi iki yerde kullanılmıştır. Bunlardan ilki Endülüs güçlerinin 793 yılındaki *Septimania* seferine dair sunulan bilgide görülür ki bu kayıt, ana metinde bulunmamaktadır.³³⁷ İkincisi ise Endülüs Emevî Emiri I. Abdurrahman'ın oğlu Abdullah el-Belensî'ye (Abdella) yapılan atıftır ve direkt olarak ana metinden alınmıştır.³³⁸ Yani görüldüğü üzere *Saraceni* tabiri hem etnik bir terim olarak Arap kimliğini, hem de genel olarak Endülüs güçlerini nitelemek için kullanılmıştır. *Mauri* terimi ise yalnızca yukarıda çevirisi sunulan kayıtlarda görülmektedir. Bu veriler ışığında bahsi geçen kayıtlarda neden *Saraceni* teriminin çıkarılmış olduğuna dair iki ihtimal oluşmaktadır. Birincisi, revize edilmiş metnin yazarı tarafından Balear Adaları'na düzenlenen bu seferlerin *Mauri*, yani Berberîlerin çoğunlukta olduğu bir ordu tarafından gerçekleştirildiğini vurgulamak istemesidir. İkincisi ise yazarın *Mauri* terimini *Mauri et Saraceni* tabirinin yerine geniş bir çerçevede kullanmış olmasıdır. İlk ihtimali doğrulayan verilere bakıldığında örneklerle de gösterildiği üzere revize edilmiş olan metinde *Saraceni* teriminin kullanımına devam edilmektedir. Yani eseri kaleme alan kişi *Mauri et Saraceni* tabirindeki *Saraceni* terimini kullanmaya devam edebilirdi. Ancak bu terimin özellikle kullanılmaması ve yalnızca *Mauri*'nin tercih edilmesi, seferi düzenleyen ordunun Berberîlerin çoğunlukta olduğunu gösteriyor olabilir. Benzer şekilde ikinci ihtimal de olası gözükmektedir. Zira örneğin Einhardus'un *Vita Karoli Magni* eseri ile bir karşılaştırma yaptığımızda yazarın Endülüs güçlerini genel anlamda *Saraceni* terimi

³³⁶ *R-ARF*, a. 798, 799.

³³⁷ *R-ARF*, a. 793. Krş. dn. 279.

³³⁸ *R-ARF*, a. 797.

ile nitelerken Müslümanların Akdeniz'deki *korsanlık* (pyratice) faaliyetlerine değindiğinde her zaman için *Mauri* terimini kullandığı görülür.³³⁹ Anlaşılmaktadır ki kaynaklarda Akdeniz üzerinde gerçekleşen faaliyetler, Kuzey Afrika Müslümanları bahsinde de değinileceği üzere genel olarak *Mauri* terimi ile bağdaştırılmaktaydı.³⁴⁰ Yani revize edilmiş metin de benzer bir yönelim ile deniz yoluyla gerçekleşen bu seferi *Mauri* terimi ile bağdaştırmış ve diğer atıflarda her nasıl ki *Saraceni*'yi genel olarak Endülüs güçlerine ithafen kullanıyorsa burada da *Mauri*'yi Balear Adaları'na sefere çıkan Müslümanların genelini nitelemek için kullandığı söylenebilir.³⁴¹ Açık bir şekilde görülmektedir ki bu iki ihtimal birbiri ile direkt olarak bağlantılıdır. Yani ana metinde Arapların ve Berberîlerin ortak olarak anıldığı bir ordunun revize edilen metinde yalnızca *Mauri* ile nitelenmesi, Akdeniz'deki seferlerin *Mauri* tabiri ile bağdaştırılması ile alakalıydı. Bu bağdaştırmanın sebebi ise bahsi geçen seferlerin genel olarak Berberîlerin çoğunlukta olduğu ordularca düzenleniyor olmasıydı. Zira Balear Adaları, *Corisca* ve *Sardinia* gibi bölgelere düzenlenen akınlar, büyük ölçüde Berberî nüfusu barındıran el-Mağribu'l-Aksâ'dan³⁴² ve Endülüs'ün Akdeniz kıyılarından gerçekleştirilmekteydiler.³⁴³

Yani sonuç olarak Einhardus gibi yazarların *Mauri* terimini genel anlamda Akdeniz'de faaliyet gösteren ordularla bağdaştırması, bu orduların en azından büyük bir çoğunluğunun Berberîlerden oluştuğunu göstermektedir. En nihayetinde de anlıyoruz ki revize edilmiş metinde *Saraceni* teriminin çıkartılmasının temel sebebi, bu seferlerin Berberîlerin baskın olduğu ordularca gerçekleştirilmesi ve buna bağlı olarak da *Mauri* teriminin kaynakların tabiriyle Akdeniz'deki *korsanlık* faaliyetleri ile ilişkilendirilmesiydi³⁴⁴.

Mauri teriminin Endülüs Müslümanlarının geneline dair kullanılıyor olması hususundaki en önemli kaynak Ermoldus Nigellus'un *In Honorem Hludowici* adlı

³³⁹ Einhardus, *Vita Karoli Magni*, 17.

³⁴⁰ Krş. s. 96-101.

³⁴¹ H. W. Goetz. "Sarazenen als "Fremde"?: Ammerkungen zum Islambild in der abendländischen Geschichtsschreibung des frühen Mittelalters", *Fremde, Feinde und Kurioses*, ed. Benjamin Jokisch - Ulrich Rebstock - Lawrence Conrad, Berlin 2009, s. 48-49.

³⁴² Mağrib coğrafyasının batısını niteleyen bölge, Uzak Mağrib. Roma döneminde *Mauretania* olarak anılan bölgenin batısını ve bugünkü Fas'ı ihtiva eder.

³⁴³ Guichard, "Les débuts de la piraterie andalouse", s. 68; Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, s. 28.

³⁴⁴ Ayrıca bu durum orijinal metinde ileriki yıllara dair sunulan kayıtlarda da gözlemlenir. Örneğin *Annales Regni Francorum*'un 809 yılı kaydında *Corsica*'ya (Korsika) düzenlenen Müslüman akınlarından bahsedilirken bu akınların *Hispania*'dan gelen *Mauri*'lerce gerçekleştirildiği belirtilir. Yine 810 kaydında *Sardinia* ve *Corsica* üzerine gerçekleştirilen saldırılarda *Mauri* kavminin tüm *Hispania*'dan topladığı filo ile birlikte harekete geçtiği belirtilir. Bkz. *ARF*, a. 809, 810.

eseridir. Ermoldus, *Barcinona*'nın Franklar tarafından ele geçirilişine dair yapmış olduğu betimlenin başında şehrin durumu hakkında şöyle bir aktarımda bulunur:

“Bir şehir vardı, düşman olan Frank ordularına;
dahası bağlamıştı kendini *Mauri* kavminin buyruğuna.
Bu şehir ki, Latinler [Latini] *Barcinona* [Barcelona] derlerdi adına;
kazandırılmıştı da ihtişamına Romalılarca [Romani].
Şehir her daim *Mauri* eşkıyalarına koruma sağladı
ve hep silahlı ordularla dolup taşardı.
Hispania'dan gelip giden kim varsa gizlice,
oraya girer ve kalırdı güven içinde.”³⁴⁵

Görüldüğü üzere Ermoldus, *Barcinona* şehrinin *Mauri* kavmine ait olduğuna dair bir anlatı gerçekleştirir³⁴⁶ ve böylece Endülüs Müslümanlarına *Mauri* etnik kimliği ile atıf yapar. Ermoldus'un eserine bakıldığına Endülüs'teki gelişmelere dair sunulan bilgilerde her zaman için *Mauri* teriminin kullanıldığı görülmektedir. O dönemde şehrin valisi olan ve Latince kaynaklarda *Zadun/Zaddo/Zatum* olarak geçen Sâ'dun er-Ruaynî'ye (792-801) atıfta bulunulurken de onun *Maurus* olduğu belirtilir.³⁴⁷ Ancak aynı kişi *Annales Regni Francorum*'un revize edilmiş versiyonunda ve *Annales Fuldenses*'te *Saraceni* olarak tanımlanır³⁴⁸. Ermoldus'un burada Kuzey bölgelerindeki Berberîlere ithafen *Mauri* terimini genelleyerek kullanmış olma ihtimali de mevcuttur.³⁴⁹ Ancak belirtildiği üzere eser boyunca Müslümanlara

³⁴⁵ Ermoldus, *In Honorem Hludowici*, I, s. 7. *Barcinona*/Berşelûne'nin Franklarca ele geçirilmesi hakkında krş. *ARF*, a. 801; Astronomus, *Vita Hludowici*, 10-13; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, V, s. 154; Makkârî, *The History of the Mohammedan Dynasties*, II, s. 102.

³⁴⁶ Ermoldus'un bu sefere dair yaptığı anlatının genel bir değerlendirmesi için bkz. Peter Godman, “Louis the Pious and His Poets”, *Frühmittelalterliche Studien*, XIX (1985), s. 259-265.

³⁴⁷ Ermoldus, *In Honorem Hludowici*, I, s. 15.

³⁴⁸ *R-ARF*, a. 797; *Annales Fuldenses*, a. 797. *Annales Regni Francorum*'un ilk versiyonunda ve Astronomus'un eserinde ise kendisine herhangi bir etnik atıfta bulunulmaz. Bkz. *ARF*, a. 797; Astronomus, *Vita Hludowici*, 10, 13. *Ruaynî* nisbesi, Endülüs'teki bazı edip ve şairlerde de görülmektedir. Araştırmacılara göre bu nisbe, kişilerin Yemenli *Zûruayn* kabilesinden olduklarını göstermektedir. Bkz. İsmail Durmuş, “Ruaynî” *DİA*, XXXV, 175-176; Rahmi Er, “İbnü'l-Hannât”, *DİA*, XXI, 69-70. Bu durumda Sâ'dun er-Ruaynî'nin de bu kabileden geldiği düşünülebilir lâkin ne Batı ne de İslâm kaynaklarında bu yönde bir bilgi olmadığından mütevellit kesin bir yargıda bulunmak şu an için mümkün gözükmemektedir. Bunlara ek olarak Endülüs Tarihçisi Abdulwahid Dhanun Taha'nın sunmuş olduğu üzere bu kabilenin Endülüs'teki yerleşim yerleri büyük oranda yarımadanın güney bölgelerini kapsamaktaydı. Bkz. *The Muslim Conquest and Settlement of North Africa and Spains*, London and New York 1989, s. 148. Sâ'dun el-Ruaynî için ayrıca bkz. Joaquín Vallvé Bermejo, “La primera década del reinado de al-Hakam I (796-806), según el Muqtabis de Ben Hayyan”, *Anaquel de Estudios Arabes*, XII (2001), s. 777-778. Metni kullanmamda yardımcı olan Isobel Cree'ye teşekkür ediyorum.

³⁴⁹ Berberîlerin Endülüs'ün kuzeyindeki yerleşimlerinin 740'lardan sonra özellikle Endülüs'teki Büyük Berberî (740) isyanının ardından düşüşe geçtiğine dair çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bkz. Yaşar Emrah Koşdaş, *Endülüs'ün Fethi ve Valiler Döneminde Berberîler*, Recep Tayyip Erdoğan

yapılan atıflarda yalnızca *Mauri* tabirinin tercih ediliyor oluşu ve geçmiş dönemdeki kaynaklarda *Saraceni* olarak anılan Sâ'dun er-Ruaynî'nin *Mauri* kimliği ile sunulması, Ermoldus'un Endülüs Müslümanlarına atıfta bulunmak için Berberîleri nitelemek adına kullanılan *Mauri* terimini tercih ettiği fikrini güçlendirmektedir. Ayrıca Endülüs Müslümanlarına dair *Mauri* teriminin kullanılması, bugünkü Güney İtalya coğrafyasında kaleme alınan IX. yüzyıl kaynaklarında da rastlanılan bir durumdur.³⁵⁰ Sonuç olarak *Mauri* tabiri, Endülüs'e yapılan atıflarda *Saraceni* veya *Saraceni et Mauri* gibi genel ithafların yerine genel bir anlamda kullanılabilmekteydi.

Sunulan veriler genel olarak incelendiğinde görülmektedir ki Endülüs nüfusu, Araplar ile Berberîleri niteleyen terimlerin gerek ayrı gerekse de bir bütün olarak toplumu temsil ettiği tabirlerle ele alınmaktaydı. Zira Arapları niteleyen *Saraceni* ile Berberîler için kullanılan *Mauri* terimleri kaynaklarda bu iki nüfus arasında bir ayrım yaratmak adına *Saraceni et Mauri* şeklinde kullanılırken, bazı kaynaklarda her iki terimin de birbirlerinden ayrı olarak toplumun geneline atıfta bulunmak için tercih edildiği görülmüştür. Bir karşılaştırma yaptığımızda ise Semh b. Mâlik ve Poitiers Savaşı mevzusunda ele alınan *Continuatio Hispana*'da Endülüs'teki Araplar için *Arabes* terimi ile birlikte *Hismahelitae* ve *Sarraceni* terimleri kullanılırken Berberîler için *Mauri* teriminin kullanıldığı görülmüştü.³⁵¹ Burada incelenen Karolenj kaynaklarında ise artık ek olarak *Arabes* kavramının kullanılmadığını ve onun yerine Araplar için yalnızca *Saraceni* teriminin tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Bunlara ek olarak terimlerin geniş bir çerçevede ele alındığı durumlar için de birkaç söz söylemek gerekmektedir. Zira özellikle IX. yüzyıl ile birlikte Endülüs toplumunun içinde Arapların çoğunluğa sahip olmayışının yanında aynı zamanda müvelledûn nüfusun da artmaya başlaması, Endülüs'teki etnik tablonun

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2019, s. 122. Ancak bazı araştırmacılara göre Berberîler, bu isyan sonrasında da kuzey bölgelerinde faal olmaya devam etmişlerdir. Endülüs'ün kuzey bölgelerindeki Berberî yerleşimleri üzerine güncel bir çalışma yürütmüş olan Bilal Sarr'a göre Berberîler, 740'lardan sonra da Pirenelerin güneyinde kalan bölgelerde varlık göstermeye devam etmişlerdir. Ona göre Berberîlerin kuzey bölgelerindeki varlıkları, her ne kadar Endülüs'ün doğu bölgelerine kıyasla daha az olsa da azımsanamayacak boyuttaydı. Bkz. Bilal Sarr, "Berber Settlement in the Upper March of Al-Andalus (8th-12th Century): A Post Doctoral Research Project", *DAM*, V (2015), s. 210-219. Ayrıca krş. Anastasia Stepanova, "Who Conquered Spain? The Role of the Berbers in the Conquest of the Iberian Peninsula", *Written Monuments of the Orient*, IV/1 (2018), s. 84; Roberto Marín-Guzmán, "Ethnic Groups and Social Classes in Muslim Spain", *Islamic Studies*, XXX/1-2 (1991), s. 43-44.

³⁵⁰ Kreutz, *Before the Normans*, s. 49. Ayrıca krş. s. 100-101.

³⁵¹ Krş. s. 46-47.

kaynaklardaki netliğini şüpheye düşürmektedir³⁵². Yani kaynaklarda *Saraceni* gibi oldukça geniş çaplı bir terimin her ne kadar genel olarak bu amaçla yazılıyor gibi duruyorsa da yalnızca doğudan gelen Arapları betimlemek amacıyla kullanıldığını söylemek kesinlikten uzak gibidir. Zira şurası açıktı ki ilk bölümden itibaren ele alınan kaynaklarda görüldüğü üzere *Saraceni* tabiri Karolenj yazınında yalnızca Araplara atıfta bulunmak için değil, genel anlamda Endülüs Müslümanlarını nitelemek için de kullanılmaktaydı. Aynı şekilde *Mauri* terimi de zamanla geniş bir anlama sahip olduğu için kullanıldığı yerlerde etnik anlamda yüzde yüz bir sonuç çıkarmak belli açılardan sorun yaratabilmektedir. Yani bu terimler, kimi zaman kapsayıcı bir manada kullanılabilirlerdi. Bu durum Abbâsîler ve Kuzey Afrika Müslümanları özelinde sunulacak olan veriler ve diğer literatürler ile yapılacak olan karşılaştırmalar sayesinde daha da pekişecektir.

3. 2. Abbâsîler: *rex Persarum*

Frankların Abbâsîler ile olan ilişkileri, coğrafi uzaklığın da doğal bir sonucu olarak diplomasi yoluyla gelişmiştir. Endülüs Emevîleri ve Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı ortak siyasî çıkarlarının bulunması bu iki devleti kaçınılmaz olarak müşterek bir zeminde buluşturmuştur.³⁵³ III. Pippinus döneminde başlayan bu ilişkilerin Karolus Magnus döneminde ilerletilmesi, Frank yazınında doğu bölgesindeki Müslüman topluluklarına dair sunulan anlatılarda önemli betimlemelerin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Bu durum özellikle Abbâsîler için kullanılan terimlerin incelenmesi ve diğer Müslüman toplulukları ile karşılaştırılması hususunda da oldukça dikkat çekici bilgileri ihtiva eder. Karolenjlerin diğer halklar ve devletler ile geliştirdikleri

³⁵² Müvelledûn'un özellikle IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Endülüs toplumunda sayıca üstünlük kazanması hususunda bkz. Mehmet Özdemir, "Müvelledûn'un Endülüs Emevîleri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri", *AÜİFD*, XXXIV (1993), s. 177-180; Şeyban, *Endülüs*, s. 122-123.

³⁵³ Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 103; el-Hibri, *The Abbasid Caliphate*, s. 98-99; Bozkurt, *Abbâsîler*, s. 132-133; Richard Winston, *Charlemagne: From the Hammer to the Cross*, New York 1954, s. 132-134; Sénac, "Les Carolingiens et le califat abbasside", s. 46-48. Bunlara ek olarak Abdülaziz ed-Dûrî, Karolus Magnus ile Hârûnrreşid arasındaki ilişkinin daha çok ticarî bir temele sahip olduğunu söyler ve o dönemdeki Yahudi tüccarların bahsi geçen ticarî ilişkide önemli bir rol oynadığını belirtir. Bkz. *Abbâsîler Tarihi*, s. 147-148.

ilişkiler³⁵⁴ ile kıyaslandığında oldukça canlı bir anlatımla kaynaklarda kendilerine yer bulan Abbâsiler, çalışmanın en temel noktalarından bir tanesini oluşturmaktadır³⁵⁵.

Karolenj tarihyazımında Abbâsîlere ve doğu Müslümanlarına dair yapılan atıfları anlayabilmek için iki taraf arasındaki elçilik faaliyetlerine dair verilmiş olan kayıtların incelenmesi gerekmektedir.³⁵⁶ Bu diplomatik faaliyetler, 797 yılında Karolus Magnus'un Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd'e göndermiş olduğu söylenen elçilik heyeti ile başlamıştır. *Annales Regni Francorum*'da olaylar şöyle tasvir edilir:

“(801) *Spoletium*'dan [Spoleto] *Ravenna*'ya giden İmparator [Karolus Magnus], orada biraz zaman geçirdikten sonra *Papia*'ya [Pavia] yöneldi. Orada bulunduğu sırada kendisine *Persae* kavminin kralı *Aaron Amir al Mumminin*'in [Hârûnürreşîd, Emîrül-mü'minîn] elçilerinin *Pisa* limanına varmış olduğu haberi verildi. Onları karşılaması için [yetkilileri] gönderdi; gelenlerden birisi doğu topraklarından, yani *Persa*'dan [Persia] *Persae* kavminin kralının elçisiyken, diğeri *Africa*'daki *Fassatum*'da [Abbâsiyye/Kasrülkadîm] hüküm süren *Abraham*'ın [Ağlebî Hükümdârı I. İbrâhim (800-812)] elçisi olan bir *Sarracenus* idi. Elçiler, imparatorun dört yıl evvel *Lantfridus* ve *Sigismundus* ile birlikte *Persae* kavminin kralına yolladığı *Iudeus* [Yahudi] *Isaac*'ın beraberindeki değerli hediyelerle birlikte dönmekte olduğunu bildirdiler; lâkin *Lantfridus* ve *Sigismund*'un ikisi de ölmüşlerdi. İmparator daha sonra fili ve [elçilerin] yanında getirmiş oldukları diğer şeylerin taşınması adına bir gemi hazırlanması için *notarius Ercanbaldus*'u *Liguria*'ya [Liguria] gönderdi. İmparator, *Eporeia*'da [Ivrea] Aziz Vaftizci *Iohannes* yortusunu kutladıktan sonra *Alpes*'i [Alpler] geçerek *Gallia*'ya döndü.

(802) Aynı yılın 20 Ocak günü *Isaac*, beraberindeki fil ve *Persae* kralının yollamış olduğu diğer çeşitli hediyeler ile birlikte geldi ve hepsini

³⁵⁴ Karolenjlerin ilk dönemlerindeki dış ilişkilerine dair genel bir değerlendirme için bkz François L. Ganshof, “Les relations exterieures de la monarchie franque sous les premiers souverains carolingiens”, *Annali di storia del diritto*, V-VI (1961/62), s. 1-54.

³⁵⁵ Bu iki gücün karşılaştırmalı olarak ele alınmalarına dair genel bir değerlendirme için bkz. Deborah G. Tor, “The 'Abbasid and Carolingian Dynasties in Comparative Perspective”, *The 'Abbasid and Carolingian Empires Comparative Studies in Civilizational Formation*, ed. Deborah G. Tor, Leiden 2018, s. 3-10.

³⁵⁶ Bu diplomatik ilişkiye dair İslâm kaynaklarında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bkz. Sénac, “Les Carolingiens et le califat abbasside”, s. 38-39; Bozkurt, *Abbâsiler*, s. 132-133.

Aquisgranum'daki [Aix-la-Chapelle] imparatora ulaştırdı; getirilen filin ismi *Abul Abaz* [Ebü'l-Abbas] idi.

(806) İmparator Niciforus [Doğu Roma İmparatoru I. Nikeforos (802-811)] tarafından *Dalmatia*'yı [Dalmaçya] geri almak amacıyla *patricius Nicetas*'ın önderliğinde bir filo gönderildi; yaklaşık dört sene evvel [802] *Persae* kralına yollanmış olan elçiler bu *Greci* [Grekler]³⁵⁷ filosunun durak noktalarının arasından geçtikten sonra düşman tarafından fark edilmeyerek *Tarvisium* [Treviso] limanının sığınağına çekildiler.

(807) İmparator'un [Karolus Magnus] elçisi *Radbertus*, doğudan dönerken öldü; *Persae* kralının elçisi *Abdella* [Abdullah], beraberindeki *patriarcha Thomas*³⁵⁸ tarafından görevlendirilmiş olan elçiler (ki bu elçilerin isimleri *Georgius* ve *Felix* idi; *Georgius Oliveti* dağında [Zeytindağı] rahipti ve asıl ismi *Egilbaldus* olan bir *Germania*'lıydı) adı geçen kralın [Hârûnürreşîd] göndermiş olduğu hediyelerle birlikte İmparator'un yanına ulaştı; bu hediyeler arasında bir çadır ve devasa boylarda, oldukça güzel, çeşitli renklerde örtüler vardı. Hem örtüler hem de onların bağları, en iyi kalite kumaşlardan yapılmışlardı ve rengarenkleri. Dahası, bahsi geçen kral [Hârûnürreşîd] çok sayıda değerli ipek pelerin, parfüm, merhem ve balmumu da göndermişti. Bunlara ek olarak pirinçten yapılmış mekanik bir saat de vardı³⁵⁹; bu saatteki on iki saat döngüsü su saatine göre devir yapıyordu; sahip olduğu iki pirinç top her saat başı düşüyor ve bu sayede bir zilin çalmasına sebep oluyordu. Ayrıca saatin üzerinde on iki saatin her birine dizilmiş olan ve saat başı pencerelerden/yuvalardan çıkan süvariler mevcuttu; her saat başı açılan pencere ile bir önceki açılmış olan pencere kapanıyordu; bu saatte daha sayılamayacak kadar marifet vardı. Sayılan bu hediyelerin yanında iki adet oldukça büyük ve gösterişli şamdan da mevcuttu.

³⁵⁷ Frank kaynakları Doğu Roma İmparatorluğu'ndan bahsederken genellikle *Greci*, yani Grekler terimini kullanırdı.

³⁵⁸ Patrik Thomas, 807-820/821 yılları arasında Kudüs patrikliği görevinde bulunmuştur. Franklarla kendisinden önce başlamış olan ilişkileri devam ettirmiş ve burada görüldüğü üzere kaynaklarda kendisine yer bulmuştur. Krş. Sénac, "Les Carolingiens et le califat abbasside", s. 48-49.

³⁵⁹ İslâm medeniyeti ve tarihi üzerine değerli eserler kaleme almış olan Ramazan Şeşen, Hârûnürreşîd'in Karolus Magnus'a gönderdiği bu saatten bahsederken "İslâm dünyasının ilmi mirası daha IX. asırda Avrupa'yı etkilemeye başlamıştı" yorumunda bulunur. Bkz. Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 103 ve 593.

Bunların tamamı *Aquis*'te [Aix-la-Chapelle] bulunan imparatora sunuldu. İmparator, elçileri ve rahipleri bir süre yanında tuttuktan sonra *Italia*'ya gönderdi ve gidiş vakitlerine kadar orada beklemelerini buyurdu.”³⁶⁰

Resim 2: Hârûnürreşîd'in Karolus Magnus'a Yolladığı Filden Esinlenerek Çizildiği Düşünülen Bir Fil Figürü

Annales Regni Francorum'da dikkat çeken en önemli unsur Abbâsîlerin temsili için kullanılmış olan terimlerdir. Görüldüğü üzere Hârûnürreşîd, kaynak tarafından *rex Persarum*, yani “Perslerin Kralı” olarak anılmaktadır ve Hârûnürreşîd'in yönettiği topluluk *Persae*, yani Persler olarak sunulmaktadır³⁶¹. Ağlebîlerden gelen elçinin özellikle *Sarracenus* olarak anılıp Hârûnürreşîd'in elçilerinin *Persae* kavmine mensup olduklarının belirtilmesi de ortaya konan coğrafi ayırım ile alakalıdır. Genel olarak bakıldığında ise Hârûnürreşîd kaynakta yalnızca bir defa *Sarraceni* kralı olarak anılmakta olup, diğer tüm atıflarda *Persae* etnik/coğrafi kimliği ile sunulmaktadır. *Rex Sarracenorum* olarak anıldığı tek yer ise Karolus Magnus'a hediye olarak gönderilmiş olan Ebü'l-Abbas isimli filin ölümüne dair sunulan kayıttır:

³⁶⁰ ARF, a. 801, 802, 806, 807.

³⁶¹ *Annales Mettenses Priores*'te de *Annales Regni Francorum*'a Bkz. AMP, a. 801: “... Aaron Amiral Mumminin regis Persarum ...”.

“... Orada [Lippeham] birkaç gün geçirdiği sırada kendisine *Sarraceni Kralı (rex Sarracenorum) Aaron* [Hârûnürreşîd] tarafından gönderilmiş olan fil aniden öldü.”³⁶²

Yani *Annales Regni Francorum*'da Hârûnürreşîd'in ve genel olarak Abbâsîlerin yönetimi altında bulunan halkların bir istisna dışında *Persae* olarak anıldığı görülmektedir.³⁶³ *Annales Regni Francorum*'dan faydalanarak eserini kaleme almış olan *Poeta Saxo*'da da *rex Persarum* olarak anılan Hârûnürreşîd, tek bir yerde *rex Sarracena*e olarak belirtilir ve bu durum özellikle *Annales Regni Francorum*'un daha geç dönemlerde kaleme alınmış olan eserleri hem tarihî anlatılar özelinde hem de terminolojik anlamda nasıl etkilediğine dair oldukça önemli bir örnek sunar.³⁶⁴

Einhardus'un *Vita Karoli Magni* isimli eserine bakıldığında ise benzer bir temsilin tercih edildiğini görürüz. Bunun yanında Einhardus tarafından Hârûnürreşîd'in Karolus Magnus'a Kutsal Kabir Kilisesi'nin yönetimini devrettiğine dair de bir bilgi sunulur:

“... *India* [Hindistan] hariç neredeyse tüm doğuya hâkim olan *Persae Kralı (rex Persarum) Aaron* [Harûnürreşîd] ile öylesine uyum içinde bir dostluk kurdu ki, *Aaron* ona duyduğu hürmeti dünyadaki tüm diğer kral ve *princeps*'lerin üzerinde tuttu; yalnızca onun [Karolus Magnus] şan ve cömertlikle onurlandırılması gerektiğini buyurdu. Bu sebeple, Karolus'un hediyelerle birlikte Efendimizin ve Kurtarıcımızın [İsa'nın] mezarına ve *dirilişin* (ressurrectio) vuku bulduğu yere gönderdiği elçiler [Harûnürreşîd'in] yanına varınca ve ona efendilerinin [Karolus Magnus] iradesini sununca, [Harûnürreşîd] onlara yalnızca istediklerinin yapılacağına dair söz vermekle kalmadı, ayrıca kurtuluşun kutsal mevkiini [Kutsal Kabir Kilisesi] onun otoritesi altına girmesi adına [Karolus'a] bağışladı; ayrıca Karolus'un dönecek olan adamlarının yanında, beraberinde kıyafet, baharat ve doğu topraklarına özgü diğer

³⁶² *ARF*, a. 810.

³⁶³ 823-838 yılları arasında kaleme alınan *De Miraculis Sancti Genesisii*'de ise Hârûnürreşîd yalnızca *rex Saracenorum* olarak anılmaktadır. Bkz. *De Miraculis Sancti Genesisii*, *MGH*, *SS*, *XV/1*, Hannoverae 1888, s. 170: “... Aaron rege Saracenorum ...”

³⁶⁴ *Rex Persarum* atıfları için bkz. *Poeta Saxo*, *IV*, 81-82 ve 307-308. *Rex Sarracena*e atfı için bkz. *Poeta Saxo*, *IV*, 208. Aynı şekilde *Annales Regni Francorum*'dan alıntı yaparak bu olaya atıf yapan *Annales Xantenses*'teki kayıta da Hârûnürreşîd, elçilik faaliyetlerine dair sunulan anlatıda *Perslerin İmparatoru* olarak anılırken filin ölmesine dair kayıta ise yalnızca *İmparator Aaron* olarak kaydedilmiştir. Bkz. *Annales Xantenses*, a. 810.

başka değerli eşyalar gibi hatırı sayılır hediyeler bulunan elçilerini de gönderdi, ki zaten birkaç yıl önce istek üzerine Karolus'a elinde bulunan tek fili göndermişti.”³⁶⁵

Görüldüğü üzere Einhardus, Karolus Magnus'un gücünün ve otoritesinin sınırlarını kanıtlamak adına Hârûnürreşîd'in kendisine Kutsal Kabir Kilisesi'nin yönetimini verdiğiine dair bir anlatı gerçekleştirmiştir. *Annales Regni Francorum*'da geçmeyen bu iddianın gerçek olması pek mümkün gözükmemektedir³⁶⁶. Ancak bunun yanı sıra Karolus'un Kutsal Topraklar'da bazı faaliyetlerde bulunmuş olduğuna dair diğer kaynaklarda da atıflar mevcuttur³⁶⁷. Örneğin Alcuinus, Karolus Magnus'un kız kardeşi Gisela'ya yazdığı bir mektupta Kudüs ile olan elçilik münasebetlerine atıf yapar.³⁶⁸ Aynı şekilde 809-814 yılları arasında Karolus Magnus için hazırlanan ve Kutsal Topraklar'da bulunan dinî mekanlara dair bilgilerin sıralandığı *Commemoratorium de Casis Dei vel monasteriis*'e bakıldığında da Kutsal Kabir Kilisesi'nde Karolus'un emriyle hizmet veren on yedi rahibenin bulunduğu belirtilir³⁶⁹. Bunların dışında Rahip Bernardus'un 867-870 yılları arasında yapmış olduğu tahmin edilen hac yolculuğunun kaydedildiği metinde de Karolus'un Kudüs'te inşa ettirmiş olduğu bir misafirhaneden bahsedilir.³⁷⁰

Kullanılan terimlere bakıldığında ise yine Hârûnürreşîd'in *rex Persarum* olarak anıldığı görülmektedir. Einhardus'un Endülüs Müslümanları için *Sarraceni* terimini kullandığını hatırlarsak, burada en temel anlamda iki farklı coğrafyadaki Müslüman topluluklar arasında terimsel bir ayrıma gidildiğini anlıyoruz. Belirtildiği üzere buradaki ayrım etnik bir atıftan ziyade coğrafi bir altyapıya sahip olsa dahi en genel anlamıyla ortaya konmuş olan bir ayrıma işaret etmektedir.

³⁶⁵ Einhardus, *Vita Karoli Magni*, 16.

³⁶⁶ Steven Runciman, “Charlemagne and Palastine”, *The English Historical Review*, L/200 (1935), s. 611-613.

³⁶⁷ Krş. Sénac, “Les Carolingiens et le califat abbasside”, s. 48-50.

³⁶⁸ Alcuinus, *Epistolae.*, 214.

³⁶⁹ *Commemoratorium de Casis Dei vel monasteriis*, ed. Titus Tobler - Auguste Molinier, *Itinera Hierosolymitana et descriptiones Terrae sanctae bellis sacris anteriora*, I, Genevae 1879, s. 302. Krş. Wilkinson, *Jerusalem Pilgrims Before the Crusades*, s. 12.

³⁷⁰ Bernardus Monachus, *Itinerarium*, ed. Titus Tobler - Auguste Molinier, *Itinera Hierosolymitana et descriptiones Terrae sanctae bellis sacris anteriora*, I, Genevae 1879, 10. Bernardus'un hac yolculuğu hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Leor Halevi, “Bernard, Explorer of the Muslim Lake: A Pilgrimage from Rome to Jerusalem, 867”, *Medieval Encounters*, Leiden 1998, s. 24-50; Yitzhak Hen, “Holy Land Pilgrims from Frankish Gaul”, *RBPH*, LXXVI/2 (1998), s. 297; Wilkinson, *Jerusalem Pilgrims Before the Crusades*, s. 13.

Bu elçilik faaliyetlerine Notkerus Balbulus'un *Gesta Karoli Magni* isimli eserinde de oldukça uzun bir bölüm ayrılmıştır. Ayrıca Notkerus'un yazdıkları gerek *Persae* kimliği hususunda gerekse diğer eserlerde bulunmayan betimlemelerle çok değerli bilgiler sunar:

“VIII. Aynı yıl içinde [801] ona [Karolus Magnus] *Persae* elçileri gönderildi. Onlar *Francia*'nın nerede olduğunu bilmedikleri için onun yönettiğini düşündükleri *Roma*'nın ünü adına *Italia*'nın kıyılarına varmış olabilmeyi iyi bir fikir olarak gördüler. *Campania* ve *Tuscia*, *Emilia* ve *Liguria*, *Burgundia* ve *Gallia* piskoposlarına ve ayrıca rahiplerle *comes*'lerine geliş amaçlarını izah ettiklerinde ya yalan yanlış bilgilerle yönlendirildiler ya da kovuldular. Geçen bir yılın ardından, yolculuk etmekten yorgun ve zayıf hale gelmişken, erdemleriyle oldukça şanlı olan Karolus'u [Karolus Magnus] *Aquasgranum*'da [Aix-la-Chapelle] buldular. Oraya paskalya perhizinin son haftası vardılar. İmparator'a bu elçilerin geldikleri haber verilince, onunla görüşmeleri Paskalya arifesine ertelendi. Bu en özel bayramda o eşsiz adam yine eşsiz kıyafetlerini giyince, bir zamanlar tüm dünyaya korkunç gelen o halkın mensuplarının [elçiler] getirilmesini emretti. Lakin Karolus onlara herkesin önünde öylesine ürkünç gözüktü ki, sanki hayatlarında hiç kral veya imparator görmemişlerdi. Karolus onları nezaketle karşıladı ve onlara, sanki kendi oğullarıymış gibi, istedikleri yerde dolaşma, dilediklerine göz atma ve istediklerini sorup soruşturma ayrıcalığı tanıdı. Elçiler sevinçle zıpladılar ve ona yaklaşmayı, onu gözlemlemeyi ve onu takdir etmeyi doğunun tüm zenginliklerinden daha değerli gördüler. Bazilikayı çevreleyen terasa çıktılar ve oradan din adamlarıyla askerleri seyrettiler. Ancak tekrar imparatorun yanına döndüler ve yaşadıkları mutluluk sebebiyle kendilerini gülmekten alıkoyamıyorlardı; elçiler ellerini çırparak: “Önceden topraktan insanlar görürdük, şimdi ise altından [olanları] görüyoruz” dediler. Daha sonra soyluların yanına geldiler ve onların kıyafetleriyle zırhlarının farklılığına hayran kaldılar. Ardından daha da hayran oldukları *Augustus*'un [Karolus Magnus'un] yanına döndüler. O geceyi ve pazar gününü devamlı olarak kilisede geçirdiler; o en kutlu günde *Francia*'lı ve *Europa*'lı soylularla birlikte görkemli Karolus'un

gösterişli toplantısına davet edildiler. Lakin orada gördükleri şeylerle öylesine dehşet düştüler ki neredeyse hiçbir şey yiyemediler ...

Ayrıca bu *Persae* elçileri bir fil, belli sayıda maymun, balmumu, Hint sümbülü, çeşitli merhemler, kokular ve farklı farklı ilaçlar getirdiler; öyle ki, sanki doğu tamamen boşaltılmış, batı doldurulmuştu. Elçiler İmparator ile oldukça yakınlaşmışlardı. Bir gün, oldukça mutlu ve sert buğday birasıyla ateşlenmiş bir vaziyette, her zaman için ciddiyetini ve ağırbaşlılığını koruyan Karolus'a güler yüzle şunları söylediler: "Otoriteniz, ey İmparator, ziyadesiyle güçlü. Lakin doğudaki krallıklarda gücünüze dair dolaşan söylentilere kıyasla oldukça az". Bunu duyan ve derin huzursuzluğunu gizleyen Karolus, güler yüzlü bir şekilde onlara şunu sordu: "Evlatlarım, bunları neden söylüyorsunuz? Mevzunun sizin nezdinizde bu şekilde görülmesinin sebebi nedir?". Onlar da deniz boyunca buldukları topraklarda neler tecrübe ettiklerini en başından itibaren ona anlattılar: "Biz *Persae* ve *Medi*; *Armenii* [Ermeniler] ve *Indi* [Hintler]; *Parthi* [Partlar] veya *Elamitae* [Elamlılar] ve dahî tüm doğu halkları, Efendimiz *Aaron*'dan çok sizin yüceliğinizden çekiniriz. *Macedones* [Makedonyalılar] ve *Achivi* [Grekler] halkları hakkında ne söyleyelim? Onlar bugünlerde *Ionia*'nın dalgalarından çok sizin yüceliğinizin hiddetinden korkuyorlar. Geçtiğimiz adaların tamamında size öylesine riayet ediyorlar ve bu konuda öylesine istekliler ki, sanki sizin sarayınızda yetiştirilmiş ve büyük lütuflarla onurlandırılmış gibiydiler. Ancak bize öyle görünüyor ki, buradaki yöneticiler sizin huzurunuzda olmadıklarında sizi yeterince umursamıyorlar. Zira, yabancı kimseler olarak onların yanına gidip sizin yanınıza gelmek istediğimiz için sizin hatırıma bize yardım etmelerini dilediğimizde bizi dinlemediler ve eli boş bir şekilde geri gönderdiler". Bunun ardından *Karolus*, elçilerin geçtiği bölgelerdeki tüm *comes*'leri ve rahipleri görevlerinden aldı. Piskoposları da yüksek miktarda para cezasına çarptırdı ve kınadı. Elçileri büyük bir ihtimam ve saygıyla kendi topraklarına götürülmelerini emretti.

IX. ... Daha sonraları Yorulmaz *Augustus* [Karolus], *Persae* halkının imparatoruna [Hârûnrreşîd] *Hispania*'dan atlar ve katırlar; o bölgelerde

[Persia/İran] nadir bulunan ve yüksek fiyatlara mâl olan beyaz, gri, kırmızı ve mavi *Friz pelerinleri*³⁷¹ (pallia Fresconica) gönderdi. Bunların yanında, çevikliği ve vahşiliği ile ünlü köpekler de gönderdi, ki bunlar daha evvel Aaron'un aslanlarla kaplanları avlamak ve yakalamak için istediği tarzdaydılar. Diğer hediyelere umursamazca bakan Aaron, elçilere bu köpeklerin hangi vahşi hayvanları ve yaratıkları avlamaya alışkın olduklarını sordu. Elçiler de bu köpeklerin yönelttikleri tüm hedefleri tereddütsüz paramparça ettiklerini söylediler. Bunun üzerine Aaron: “Bu, tecrübe edilerek öğrenilecektir” dedi. Bir sonraki gün, çobanların bir aslandan kaçarak feryat ettikleri duyuldu. Bu mesele kralın sarayında duyulunca, Aaron elçilere: “Frank dostlarım, atlarınıza atlayın ve peşimden gelin” dedi. Onlar da hiç zahmet ve bitkinlik bilmezmişçesine [Aaron'un] peşinden gittiler. Uzakta kalacak şekilde aslanın görüş açısına girdiklerinde satrapların satrapı [Aaron] onlara: “Köpeklerinizi aslanın üzerine salın” dedi. Onlar da verilen emre uyarak ivedilikle ileri atıldılar. *Pers aslanı* (Persicus leo) *Germen köpekler* (Germanici canes) tarafından alaşağı edilince Franklar, *Yperborea*³⁷² [Saksonlar] kavminin damarlarındaki kanlarla keskinleşen kılıçlarıyla aslanı öldürdüler. Taşdığı ismin en güçlü vârisi olan Aaron, bunu görünce, küçük işlerde bile Karolus'un ne denli güçlü olduğunu anlayarak, onun lehine şu sözleri söyledi: “Şimdi idrak ediyorum ki kardeşim Karolus hakkında işittiğim her şey hakikattir. Zira avlanma hususundaki istikrarı ve bedeniyle zihnini yılmadan çalıştırmasıyla göğün altındaki her şeyi yönetmeye kabildir. Beni böylesine onurlandırma lütfunda bulunan bir adama, yaptıklarına layık olacak ne sunabilirim? Eğer *Abraham*'a [İbrâhim Peygamber] vaat edilmiş ve *Iosua*'ya [Yûşa'] sunulmuş olan toprağı ona verirsem, çok uzakta olduğundan dolayı burayı barbarlardan korumaya muktedir olamaz; büyüklüğü sayesinde korumayı başarsa bile, korkarım ki Frank Krallığı'nın komşu eyaletleri onun krallığından kopacaklardır. Ancak yine de bu yolla onun yüce

³⁷¹ Krş. Rachel Stone, “The Emperor's New Clothes: Moral Aspects of Carolingian Royal Costume”, Paper Presented at International Medieval Congress, Leeds, Temmuz 2011, s. 7.

³⁷² Grekçe Ὑπερβόρει(ι)οι/Hyperbore(i)oi (Lat. Hyperborei) olarak da geçen ve Grek mitolojisinde kuzey bölgelerinde yaşadığına inanılan halk. Bkz. Timothy P. Bridgman, *Hyperboreans Myth and History in Celtic-Hellenic Contacts*, New York -London 2005, s. 20-34. Burada yazar tarafından muhtemelen Saksonlara atf yapılmaktadır. Bkz. Noble, *Charlemagne and Louis the Pious*, s. 99.

gönüllülüğüne layık olmaya çalışacağım. Bu toprakları ona vekaleten ben yöneteceğim. Kendisi ne zaman isterse ve ne zaman uygun koşullar sağlanırsa o zaman bana elçilerini yollasın; burada bahsi geçen toprakların gelirlerinin sadık *procurator*'u olarak beni bulacaktır.” Bir şairin imkânsızlık olarak belirttiği bu olay, nihayetinde gerçekleşmiş oldu: “Ya bir *Parthus* [Part] *Arar*'dan [Saône] içecek, ya da *Germania Tigris*'den [Dicle]”. Kuvvetli Karolus'un faaliyetleri neticesinde, hem kendi hem de *Aaron*'un elçilerinin, [ayrıca] gençlerin, çocukların ve yaşlıların *Germania*'dan *Parthia*'ya ve *Parthia*'dan *Germania*'ya yolculukları yalnızca mümkün olmaklar kalmadı, aynı zamanda tümüyle kolaylaştı ... [Anlattığım] bu olaya şahitlik etmesi için tüm *Germania*'ya sesleneceğim, zira babanız şanlı *Hludowicus* [I. Louis] zamanında herkes, resmi topraklarının her ölçüsü için bir *denarius* vermeye zorlanmıştı; toplanan bu paralar da vaat edilmiş topraklardaki Hıristiyanları kurtarmak için gönderildi. Bu faaliyet, dedeniz Karolus ve babanız *Hludowicus*'un o bölgedeki eski hakimiyeti hasebiyle oradakilerden gelen istek üzerine gerçekleştirilmiştir.”³⁷³

Notkerus'in vermiş olduğu bilgiler gerek Franklar ile Abbâsîler arasındaki elçilik faaliyetlerinin anlaşılması açısından gerekse de oluşturulan doğu kimliğinin incelenebilmesi bakımından çalışma için oldukça değerlidir. 801 ve 807 yıllarındaki elçilik faaliyetlerinin karıştırılarak anlatıldığı bu kayıta göze çarpan en önemli unsur, yazarın doğu ve batı arasındaki farklılıkları elçiler üzerinden betimleyişidir. Görüldüğü gibi elçiler, yurtlarından uzak bu coğrafyaya vardıklarında soyluların ve özellikle de Karolus'un giymiş olduğu kıyafetleri görünce oldukça şaşırılmış ve hayran kalmışlardır.³⁷⁴ Öyle ki, davet edildikleri kutlamada bu kişileri *altından insanlar* olarak anmışlardır. Doğudan gelen elçilerin gördükleri *Francia*'lı ve *Europa*'lı soylular karşısında ne denli hayrete düştüklerine dair sunulan bu kayıtlar, büyük oranda yazarın vermek istediği üstünlük mesajını yansıtmaktadır.

Bununla ilişkili olarak Notkerus da Einhardus gibi Karolus'un Kutsal Topraklar'daki hakimiyetine atıfta bulunmuştur. Lakin yukarıda da belirtildiği üzere bu meselenin

³⁷³ Notker, *Gesta Karoli*, II, 8, 9.

³⁷⁴ Karolus'un giyim tarzına dair bkz. Stone, “The Emperor's New Clothes”, s. 1-9; Michael Moore, “The King's New Clothes: Royal and Episcopal Regalia in the Frankish Empire”, *Robes and Honor: The Medieval World Of Investiture*, ed. Stewart Gordon, New York 2001, s. 108-109.

doğru olmadığı düşünölmektedir.³⁷⁵ Notkerus, görünüşe göre Einhardus'un verdiği bilgilerden yola çıkarak bir anlatı sunmuştur ve meseleyi abartılı betimlemelerle aktarmıştır. Benzer şekilde Karolus'un sahip olduğu itibarın yalnızca doğu topraklarındaki Müslömanlar arasında değil, ayrıca elçilerin söylediği gibi genel anlamda tüm doğuda kendisini hissettiriyormuşçasına bir sunum yapılmıştır.

Yazarın Karolus Magnus'un otoritesinin büyüklüğünü göstermeye çalışması adına verilebilecek en önemli örnek, elçilerin söylemiş olduğu “*Efendimiz Aaron'dan çok sizin otoritenizden çekiniriz*” cümlesidir. Bu yolla Notkerus, Augustus Karolus'un yönetim erkinin *Francia* dışında da var olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır. Elçilerin gördükleri karşısında hayret içinde kaldıklarına dair yapılan betimlemelerde olduğu gibi burada da Karolus Magnus'un tanınan bir lider olduğuna dikkat çekilerek bir üstünlük mesajı sunulmaya çalışılmaktadır. Bu durum özellikle Abbâsîlerin temsili açısından son derece önemlidir. Zira özellikle Notkerus, *rex Persarum Aaron*'u, yani Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd'i adeta tüm doğuyu temsil eden bir kimlikte sunmuştur. Bu temsil yoluyla da Karolus'un Hârûnürreşîd nezdinde oldukça saygın bir kimse olduğuna vurgu yapılmıştır. Yani okuyucuya Hârûnürreşîd aracılığıyla Karolus'un yalnızca Batı değil, aynı zamanda Doğu dünyasında da ne denli bilinir ve nüfuzlu birisi olduğu aktarılmaktadır.

Hediyeler incelendiğinde ise söylenebilir ki elçilerin beraberlerinde getirmiş oldukları şeyler batı literatüründeki alışlagelmiş doğu mamulleridir³⁷⁶ ve *Annales Regni Francorum*'dakine benzer bir anlatım sunulur. Kokular, merhemler ve baharatlar gibi özel ürünlerin Karolus'a gönderilmesi ve Karolus'un da doğuda nadir bulunduğu belirtilen Friz pelerinlerini Hârûnürreşîd'e yollaması, bu diplomatik ilişkinin iki taraf için kişisel anlamda ne denli ciddiye alındığının önemli bir göstergesidir. Notkerus'un “*Doğu tamamen boşaltılmış, batı doldurulmuştu*” cümlesi de bu durumu oldukça net bir şekilde betimlemektedir.

Terminolojik anlamda incelendiğinde ise Notkerus'un Abbâsî yönetimini ve doğu Müslömanlarını Pers kimliği ile oldukça bağdaştırmış olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle elçilerin *bir zamanlar tüm dünyaya korkunç gelen o halkın mensupları* olarak anılmaları, Notkerus'un eski Pers İmparatorluğu'na yapmış olduğu bir atıf

³⁷⁵ Runciman, “Charlemagne and Palastine”, s. 618-619.

³⁷⁶ Krş. s. 12 ve dn. 103.

olarak görülebilir³⁷⁷. Zira Notkerus, eserinde Roma İmparatoru Iulianus'un (361-363) dönemine dair bir anlatı sunarken onun *Pers Savaşı*'nda (in bello Persico) öldüğünden söz eder ve bununla direkt olarak bu imparatorun Sâsânîler üzerine gerçekleştirdiği sefere (362-363) atıf yapar³⁷⁸. Görüldüğü üzere Notkerus, *Persae* tabirini geniş bir kronolojik çerçevede kullanmaktadır ve Abbâsîlere ithafen sunduğu “bir zamanlar tüm dünyaya korkunç gelen o halk” betimlemesiyle de onları etnik anlamda bu kronolojiye dahil etmektedir. Yani Abbâsîleri anmak için kullanılan *Persae* teriminin Notkerus tarafından etnik bir kimlik olarak sunulduğu söylenebilir³⁷⁹. Ayrıca bir diğer önemli atıf ise elçilerin *bizler* olarak andığı halklar arasında ne *Arabes* ne de *Ismaelitae/Agareni/Saraceni* terimlerine rastlanmasıdır. Bu bilgilerden anlaşılıyor ki Abbâsîler, Notkerus'un aktarmış olduğu perspektifte *Sarraceni* tabirinin dışında tutulup *Persae* etnik kimliği ile bütünleştirilmiştir.

Görüldüğü üzere *Annales Regni Francorum* ve Einhardus'un Abbâsîler için coğrafi bir tanımlamaya giderek *Persae* kimliğini tercih etmeleri, ilerleyen yıllarda Abbâsîlerin genel olarak Pers toplumunun bir devamı gibi görülmesine yol açmıştır. Önemli İslam tarihçilerinden Ramazan Şeşen, Abbâsîlerin bu kaynaklarda Pers olarak anılmalarının devletin İranlılaşması ile ilgili olduğunu öne sürer³⁸⁰. Ancak özellikle Notkerus öncesindeki kaynaklar incelendiğinde *Persae* tabirinin coğrafi bir atıf olarak kullanıldığı görülmektedir, zira Hârûnürreşîd bazı anlatılarda *Sarraceni* olarak da anılmaktaydı. Ayrıca eski Pers İmparatorluğu'na ve coğrafyasına atıfta bulunan Pers ve/veya Part gibi terimlerinin ilerleyen yüzyıllarda farklı halklar için de kullanıldığı görülür³⁸¹. Örneğin özellikle Doğu Roma kaynaklarına bakıldığında

³⁷⁷ Luigi A. Berto, Müslüman topluluklarının antik döneme atıf yapılarak anılması durumunun bir benzerini bugünkü İtalya özelindeki kaynaklar üzerinden örneklendirir: Berto, X. yüzyılın önemli yazarlarından Liutprandus Cremonensis'in (ö. 972) Akdeniz kıyısındaki Afrikalı Müslümanları *Fenikeliler (Puni)*, Orta Doğu'daki Müslümanları ise *Süryânîler* (Assyri) olarak andığını ve bununla da yazarın muhtemelen Antik Romalılar ile Eski Ahid'deki Yahudilerin düşmanlarına atıfta bulunup bir paralellik yaratmak istediğini belirtir. Bkz. Berto, *Christians and Muslims in Early Medieval Italy*, s. 16-17. Liutprandus'un atıfları için ise bkz. Liutprandus, *Antapodosis*, ed. J. P. Migne, PL, CXXXVI, Paris 1853, IV, 5; Liutprandus, *Relatio De Legatione Constantinopolitana*, ed. J. P. Migne, PL, CXXXVI, Paris 1853, 39, 44, 45.

³⁷⁸ İmparator Iulianus'un bu seferi hakkında bkz. Stephen Mitchell, *Geç Roma İmparatorluğu Tarihi* (M. S. 284-641), çev. Turhan Kaçar, Ankara 2016, s. 115-118.

³⁷⁹ Krş. el-Hibri, *The Abbasid Caliphate*, s. 11-12.

³⁸⁰ Şeşen, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s. 103.

³⁸¹ Örneğin Doğu Romalı Tarihçi Mikhael Psellos (ö. 1078), Abbâsîleri *Süryânîler* (Ἀσσυριοί/Assurioi) olarak aktarır. Bkz. *Khronographia*, I, ed. ve Fr. çev. Emile Renauld, *Chronographie*, Paris 1967, s. 8; Türk. çev. Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Ankara 2014, s. 10. Ayrıca krş. dn. 377.

Türklerin de Pers kimliğiyle anıldıkları anlatılara rastlanır.³⁸² Yine Haçlı Seferleri'nin mimarı olan Papa II. Urbanus'un (1088-1099) 1095 yılında Clermont'ta yapmış olduğu konuşmada Türkleri *Pers Krallığı'ndan bir kavim* (gens Regni Persarum) ve *bir Pers kavmi* (gens Persica) olarak andığına dair aktarımlar mevcuttur.³⁸³ Sonuç olarak söylenebilir ki “Pers” tabiri, Pers İmparatorluğu'nun yönettiği topraklarla bağdaşmış bir terimdi. Buna bağlı olarak da literatürde uzun yıllar boyunca doğudan gelen halklara ithafen kullanılabilmekteydi. Abbasîler özelinde kullanılan *Persae* tabirinin Batı kaynaklarındaki kullanım amacının da bu yönde geliştiği ve Batı perspektifinden doğuya yapılmış coğrafi bir atıf olduğu görülmektedir. Nitekim kaynaklar Abbâsîler için Pers tabirini kullanmayı sürdürmemiş ve şimdi görüleceği üzere Abbasi Halifesi Me'mûn (813-833) dönemine dair sunulan anlatılarda *Sarraceni* terimini kullanmaya devam etmişlerdir.

3.2.1. I. Hludovicus ve Halife Me'mûn: *duo Saraceni, unus Christianus*

Abbâsîlerin Karolenj tarihyazımındaki yansımalarına dair incelenecek olan son örnek, 831 yılındaki elçilik faaliyetlerine dair sunulan anlatıdır. Karolus Magnus'un oğlu I. Hludovicus'un döneminde Abbâsîlerden bir başka elçilik heyeti daha *Francia*'ya gelmiştir ve Astronomus tarafından sunulan bu anlatıda Abbâsîler direkt olarak *Sarraceni* tabiriyle anılmaktadırlar:

“Daha sonra sonbaharda [831] *Theodonis* [Thioville] villasında umumî toplantının düzenlenmesi için halkına emir verdi. O toplantıya deniz ötesindeki bölgelerden üç *Sarraceni* elçisi geldi: Bunlardan ikisi *Sarraceni*, biri ise *Hiristiyan* (christianus) idi. Onlar, vatanlarından çok

³⁸² Örneğin Mikhael Psellos, Büyük Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i (1037-1063) *Part Sultanı* (Πάρθος σουλτάν/Parthos sultan) olarak anmaktadır. Bkz. *Chronographie*, II, s. 122; Türk. çev., s. 228. Aynı şekilde Doğu Roma İmparatoru Aleksios Komnenos'un (1081-1118) kızı olan Anna Komnene (ö. 1153), kaleme aldığı *Alexias* isimli eserinde Selçuklular için *Persler* (Πέρσης/Perses) tabirini kullanılır. Bkz. *Aleksias*, ed. J. P. Migne, *PG*, CCXXXI, Paris 1864, 91-92; Türk. çev. Bilge Umar, *Alexiad*, İstanbul 1996, s. 15.

³⁸³ II. Urbanus'un Clermont'da yapmış olduğu konuşmaya dair birden fazla aktarım mevcuttur. Bkz. Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, çev. Fikret İşıltan, Ankara 1986, s. 84; Aydın Usta, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul 2016, s. 54-55. *Gens Regni Persarum* atfı Robertus Monachus'un (ö. y. 1122) yaklaşık 1107 yılında kaleme aldığı ve I. Haçlı Seferi'ni (1096-1099) anlattığı *Historia Iherosolimitana* adlı eserindeki versiyondan alınmıştır. Bkz. *Historia Iherosolimitana*, *R.H.C. Occ.*, III, Paris 1866, s. 727. *Gens Persica* atfı ise Fulcherus Carnotensis'in (ö. 1128 sonrası) yaklaşık olarak 1128 yılında tamamlanmış olduğu düşünülen *Gesta Francorum Iherusalem Peregrinantium* isimli eserindeki versiyona aittir. Bkz. Fulcherus Carnotensis, *Historia Iherosolymitana*, ed. Heinrich Hagenmeyer, Heidelberg 1913, I, iii, 3. Ayrıca krş. Birol Gündoğdu, *The Meanings of the Terms Used for the Muslims in the Accounts of the First and Third Crusades*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005, s. 50.

değerli hediyeler getirmişlerdi; [bunlar arasında] farklı türlerde parfümler ve kumaşlar vardı. Daha sonra barış talebinde bulundular ve bu talepleri kabul edilince geri döndüler.”³⁸⁴

Kaynağın sunmuş olduğu kronolojiye göre bu heyeti gönderen Abbâsî Halifesi Me'mûn'dur. Görüldüğü üzere bu anlatıda *deniz ötesindeki bölgelerden* gelen ve beraberinde doğuya özgü malları getiren bir heyetten bahsedilir. Çalışma açısından en dikkat çekici yer ise elçilerin kimliklerinin betimlenmesinde sunulan bilgilerdir: iki *Sarraceni*, bir *Christianus*. III. Pippinus ile Ebû Ca'fer el-Mansûr arasındaki ilişkilerin incelendiği bir önceki bölümde ve *Annales Regni Francorum*'un Karolus-Hârûnürreşid arasındaki elçilik münasebetlerine dair sunulan bilgilerde görüldüğü üzere *Saraceni* tabiri, geçmişten itibaren Abbâsîleri de kapsayacak şekilde tüm Müslümanları niteleyen bir tabir idi. Yani her ne kadar bilhassa Karolus ile Hârûnürreşid arasındaki ilişkilere dair sunulan bilgilerde Abbâsîler *Persae* terimi ile nitelenseler de 790'lı yıllarda Alcuinus'un yazmış olduğu mektupta da görüldüğü gibi³⁸⁵ *Saraceni* tabiri, özellikle coğrafi anlamda ayrıma gidilmediği takdirde kaynaklarda oldukça geniş bir çerçevede ele alınmaktaydı.

Buradaki *Sarraceni* teriminin yorumlanmasındaki bir diğer önemli unsur, meselenin dinî boyutu ile ilgilidir. Zira *Sarraceni* terimi *Christianus*, yani Hıristiyan sıfatı ile birlikte kullanılmıştır. Yani terime dinî bir anlam atfedilmiş gibi gözükmektedir. John Tolan, erken dönem Ortaçağ Batı yazınında yazarların açıkça İslâmiyet'e atıfta bulunmadıklarını söyler. Tolan'a göre onlar bu nüfusu kutsal metinlerde aktarılanlar ile kilise babalarının yazmış oldukları eserler üzerinden betimlemekteydiler.³⁸⁶ Genel olarak bakıldığında VIII. yüzyıl kaynaklarından *Continuatio Byzantina Arabica* ve *Continuatio Hispana*'da Hz. Muhammed'den bahsedilirken onun bir *dux* ve *princeps* olarak sunulmasının dışında farklı özelliklerle anıldığını da görülür; *Continuatio Byzantina Arabica*, onun geleceği görme gibi özel güçlere sahip olduğundan söz

³⁸⁴ Astronomus, *Vita Hludowici*, 46. Ayrıca bkz. *Annales Xantenses*, a. 831. Bu elçilik heyetine dair Rabanus Maurus'un *De Laudibus Sanctae Crucis* isimli eserinde de bir atıf bulunmaktadır. Yazar, anlatısında Perslerden gelen hediyelerden söz eder. Bkz. Rabanus Maurus, *De Laudibus Sanctae Crucis*, ed. J. P. Migne, *PL*, CVII, Paris 1864, 143. Ayrıca krş. Michel Perrin, “La représentation figurée de César-Louis le Pieux chez Raban Maur en 835: religion et idéologie”, *Francia: Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, XXIV/1 (1997), s. 52; Eric J. Goldberg, “The Emperor's Ass Hunting for the Asiatic Onager (Equus hemionus) in the 'Abbasid, Byzantine, and Carolingian Worlds”, *The 'Abbasid and Carolingian Empires Comparative Studies in Civilizational Formation*, ed. Deborah G. Tor, Leiden 2018, s. 87.

³⁸⁵ Bkz. s. 18 ve dn. 132.

³⁸⁶ Tolan, *Saracens*, s. XV-XIX ve 3-5.

eder. Bu veriler onun dinî bir lider olarak algılandığına dair bir sonuç çıkarılması için yeterli değildir. Ancak *Continuatio Hispana*'ya bakıldığında Hz. Muhammed'e atıf yapılırken halkın önderliğini yaptığına dair yapılan anlatıların dışında onun *propheta*, yani *peygamber* olarak görüldüğü aktarılmaktadır.³⁸⁷ Bundan *Continuatio Hispana* özelinde Hz. Muhammed'in askerî ve siyasî liderliğinin ötesinde dinî anlamda da halkına önderlik ettiğinin anlaşıldığı çıkartılabilir. Ancak Hz. Muhammed'in önderlik ettiği dine ve bu dinin ihtiva ettiklerine dair herhangi bir bilgi sunulmaz.³⁸⁸

Frank tarihyazımında da Müslümanlara dair yapılan atıflarda ve tasvirlerde her ne kadar dinî düşmanlık ön plana çıkıyor olsa da yapılan bu betimlemeler genellikle Frankların Hıristiyanlıktan aldıkları gücü göstermeyi amaçlamaktaydı. Hiçbir şekilde bu toplumun kendi özelinde bir dine sahip olduğuna veya yeni bir peygamberin hükmü altında hareket ettiğine dair atıfta bulunulmamaktaydı. Örneğin yukarıda belirtildiği gibi Agobardus, *Agareni/Sarraceni* kavmini Tanrı'nın hukuk/kitap (*lex*) göndermediği kavimlere örnek verirken anmaktadır³⁸⁹.

831 yılındaki elçilik heyetine atıfta bulunulurken kullanılan *Sarraceni/Saraceni* teriminin yorumlanması da tam olarak belirtilen bu sebeplerden dolayı önemlidir. Thomas F. X. Noble'ın bu pasaj için yapmış olduğu çeviride *Sarraceni*'yi *Müslümanlar* olarak çevirdiği görülmektedir³⁹⁰. Ancak buradaki bağlamda *Sarraceni* terimini “Müslüman” olarak algılamak, bu terimin anlaşılması hususunda ve buna bağlı olarak da Müslümanların incelenen dönemdeki tasvirlerini yorumlayabilme konusunda belli karışıklıklara sebep olabilir. Hıristiyan dünyasının İslâm hakkında tafsilatlı bilgiler edinmesi ve İslâm'ı farklı bir din başlığı altında ele almaları elbette ki iki toplum arasındaki ilişkilerin ilerlemesi ile mümkün olacaktı. Bu ilişkiler gerek dinî gerekse de sosyal anlamda iki toplumun birbirini daha yakından tanınmasına sebebiyet verecekti. İlerleyen yüzyıllarda örneğin Haçlı Seferleri veya Doğu'ya yapılan seyahatler gibi iki toplumu her anlamda birbirine yaklaştıran olaylar da bu sürece katkı sağlayacaktı.³⁹¹ Buna bağlı olarak da Doğu'da İslâm dünyası ile kurulan

³⁸⁷ *Continuatio Byzantina Arabica*'daki atıflar için bkz. *Continuatio Byzantina Arabica*, s. 337, 338. *Continuatio Hispana*'daki atıflar için bkz. *Continuatio Hispana*, s. 337, 338. Krş. Kenneth B. Wolf, “The Earliest Spanish Christian Views of Islam”, *Church History*, LV/3 (1986), s. 282-283.

³⁸⁸ Krş. Di Cesare, *The Pseudo-Historical Image of the Prophet Muhammad*, s. 12.

³⁸⁹ Agobardus, *De Iudaeorum superstitionibus*, s. 195-196. Krş. s. 19-20.

³⁹⁰ Noble, *Charlemagne and Louis the Pious*, s. 278.

³⁹¹ Bernard Hamilton, “Western Understanding of Islam at the Time of the Crusades”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, VII/3 (1997), s. 387.

yakın ilişkiler, dinî anlamda daha ayrıntılı bilgiler edinilmesine yardımcı olacaktı.³⁹² Yani anlaşılıyor ki gerek bu çalışmada incelenen VIII. ve IX. yüzyıl Frank kaynaklarında gerekse de aynı dönemde Batı’da kaleme alınmış diğer eserlerde bir din olarak İslâm hakkındaki bilgiler kısıtlıydı. Ancak zamanla bu durum değişecek ve Hıristiyan yazınında İslâmiyet hakkında daha çok bilgi edinilmiş olacaktı.

Verilen bu bilgiler ışığında anlaşılıyor ki terimlerin tercümesi hususunda aktarılmak istenen bilginin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için incelenen metni kaleme alındığı döneme göre değerlendirmek ve o perspektife bağlı kalarak ele almak gerekir. Astronomus’ta Abbâsîler için kullanılan *Sarraceni* teriminden anlaşılması gereken şudur ki IX. yüzyıl Karolenj kaynakları, doğudaki Müslümanları da batıdaki Müslümanlara dair yapılan atıflarda olduğu gibi *Sarraceni* kimliği altında anabilmekteydiler. Yani görülüyor ki *Sarraceni* terimi, Endülüs bahsinde belirtildiği gibi genel manada kapsayıcı bir anlama sahipti.

Sonuç olarak IX. yüzyıl kaynaklarında Abbâsîler, hem Pers kimliği ile anılıp farklı bir coğrafi tanımlama içerisine dahil edilirken hem de en genel anlamda *Saraceni* olarak sunuluyorlardı. Ayrıca Karolenjler ile dostane ilişkiler kurmuş olan Abbâsîler, buna bağlı olarak Karolenj kaynaklarında doğudaki önemli bir gücü temsil etmekteydiler. Bu sebeptendir ki kaynaklarda Abbâsîlerden bahsedilirken Endülüs ve Kuzey Afrika Müslümanlarına dair sunulan olumsuz tanımlamalara rastlanılmamaktadır. Yani bir müttefik olarak Abbâsîler, Karolenj tarih yazımında temsil bakımından değerli bir yere sahiptiler.

³⁹² Örneğin Haçlı dönemi tarihçiliğinin önemli temsilcilerinden olan Kudüs doğumlu Sur Piskoposu Willelmus Tyrensis (ö. 1186), yazmış olduğu *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum* isimli eserde İslâm dinindeki mezhep ayrımlarına kadar bilgi sunabilmekteydi. Bkz. Nicholas Morton, “William of Tyre’s Attitude towards Islam: Some Historiographical Reflections”, *Deeds Done Beyond the Sea: Essays on William of Tyre, Cyprus and the Military Orders presented to Peter Edbury*, ed. Susan B. Edgington – Helen J. Nicholson, Oxford and New York 2016, s. 16; Hamilton, “Western Understanding of Islam at the Time of the Crusades”, s. 376-377. Willelmus’un Ehl-i Sünnet (Lt. *Sunni*) ile Şîa (Lt. *Siha*) arasındaki ayrıma dair sunduğu bilgiler için bkz. Willelmus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum, R.H.C. Occ.*, I/1, Paris 1844, I, 4, s. 217. Yine 1288 yılında hac faaliyeti ve misyonerlik amacıyla İtalya’dan yola çıkan din adamı Ricoldus de Monte Crucis (ö. 1320), Akka ve Kudüs’ün ardından Tebriz’e kadar yolculuk yapmıştı. Kendisi yolculuğu boyunca İslâm dünyasını hem kültürel hem dinî hem de eleştirel anlamda gözlemleyerek özellikle Kur’an’ın sunduklarına karşı çalışmalar yapmış ve İslâmiyet hakkında eserler kaleme almıştı. Örneğin kendisinin Bağdat’ta çalışmaları yürüttüğüne ve bu çalışmalar sırasında oradaki din adamları ile tartışmalarda bulunduğuna dair bkz. Ricoldus de Monte Crucis, *Liber Peregrinationis*, ed. J. C. M. Laurent, *Peregrinatores Medii Aevi Quattuor*, Leipzig, 1864 s. 131. Onun bu çalışmaları Batı’da İslâm’a karşı yazılmış en önemli külliyatlardan birini oluşturdu ve eserlerinin etkisi XVI. yüzyıla kadar devam etti. Bkz. Tolan, *Saracens*, s. 245-254.

3. 3. Kuzey Afrika Müslümanları: *Mauri*, *Saraceni* ve *Afri*

Frank tarih yazımında Berberiler için kullanılan *Mauri* terimi, ilk bölümde bahsedildiği üzere Roma döneminden beri Kuzey Afrika nüfusunu tanımlamak için kullanılmaktaydı³⁹³. Endülüs toplumu içerisinde de nüfus bakımından devletin en önemli unsurlarından birini teşkil eden Berberiler, Frank kaynaklarında kendilerine ayrı bir yer bulmuşlardır.

Endülüs Müslümanlarına dair sunulan bilgilerde görüldüğü üzere *Mauri* kavramı ile Endülüs ve Kuzey Afrika'daki Berberî nüfusa atıfta bulunulmaktaydı. Ancak Ermoldus'un eserinde olduğu gibi kimi zaman *Mauri* teriminin Endülüs toplumunun geneli için de kullanıldığı yerler olmuştur³⁹⁴. Meselenin Kuzey Afrika özelinde ele alınmasının en önemli yanı, bu bölgede faaliyet göstermiş olan Ağlebîler (800-909)³⁹⁵ ile İdrîsîlerin (789-985)³⁹⁶ Endülüs ve Abbâsî özelinde incelenen terimler açısından önemli bir mukayese kaynağı sunmasıdır.

Mauri kimliği, genel manada ele alındığı zaman kaynaklarda korsanlık faaliyetleri ile ilişkilendirilmektedir.³⁹⁷ Özellikle VIII. yüzyılın sonlarına doğru başlayan bu korsanlık faaliyetleri, *Italia*'nın güneyini ve Endülüs ile *Francia*'nın Akdeniz kıyılarını etkisi altına almaktaydı. İleride birkaç örnek ile destekleneceği üzere VIII. ve IX. yüzyılda Akdeniz'de faaliyet gösteren İslâm güçlerinin dönemin Batı kaynaklarında etnik anlamda yer bulmaları oldukça karışık bir hâl almıştı. Buna bağlı olarak her ne kadar bahsi geçen dönemlerdeki akınlara katılanlar arasında Arap veya Endülüs'teki yerli nüfusun dahil olma ihtimali mevcutsa da kaynaklar, Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerinden bahsederken *Mauri* terimini çok daha sıklıkla kullanmaktadırlar.³⁹⁸

Ancak elbette ki Kuzey Afrika Müslümanları kendilerini Frank yıllıklarında yalnızca askerî faaliyetleri sebebiyle bulmamışlardır. Abbâsîler bahsinde sunulduğu üzere Hârûnürreşîd'in Karolus Magnus'a göndermiş olduğu elçilik heyetinden

³⁹³ Krş. s. 2.

³⁹⁴ Krş. s.78-80.

³⁹⁵ Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Ağlebîler", *DİA*, I, 475-478.

³⁹⁶ Bkz. Muhammed Razûk, "İdrîsîler", *DİA*, XXI, 495-497.

³⁹⁷ Örneğin bkz. *ARF*, a. 807; Einhardus, *Vita Karoli Magni*, 17; Notker, *Gesta Karoli*, II, 12. Ayrıca krş. s. 76-78.

³⁹⁸ Guichard, "Les débuts de la piraterie andalouse", s. 55-76. Ayrıca krş. Sénac, *Charlemagne et Mahomet*, s. 169-173.

bahsedilirken Ağlebî hükümdarı I. İbrâhim'in³⁹⁹ gönderdiği elçiden de söz edilir. Bu kayıta Abbâsî elçilerinden *Persae* olarak bahsedilirken Ağlebî elçisinden *Sarracenus* olarak bahsedilir. *Annales Regni Francorum*'un bir istisna dışında⁴⁰⁰ Abbâsîler'i *Persae* olarak andığı düşünüldüğünde burada yine özel olarak Abbâsîlere dair bir ayırım gerçekleştirildiği görülür. Ağlebîler ise yukarıda geniş bir çerçevede kullanıldığından söz edilen *Sarraceni* terimi ile sunulurlar. Bu yolla Abbâsîler özelinde ortaya konulan coğrafi ayırımın keskin bir şekilde devam ettirildiği görülür. Ağlebîler özelinde incelendiğinde ise kaynakların Kuzey Afrika Müslümanlarına dair kullandığı terimlerin çeşitliliği ortaya çıkarılmış olur.⁴⁰¹

Sarraceni tabirinin Kuzey Afrika Müslümanları için kullanıldığına dair bir diğer belge, Papa III. Leo tarafından 813 yılında Karolus'a yazılmış olan ve onu *Sicilia* (Sicilya) *patricius*'u Georgius'un faaliyetlerine dair bilgilendiren mektuptur. Karolenj tarihyazımına dâhil olmasa da bu mektup, direkt olarak Karolus'a yazılmış olmasından mütevellit burada anılmaya değerdir. Mektupta III. Leo, Georgius'un bir Müslüman heyet ile görüştüğüne dair bilgiler sunar. Papa, Gregorius'un bu heyet ile on yıllık barış anlaşması yapmış olduğunu belirtir. *Amiralmuminin*'in emri altında⁴⁰² bölgeye geldiği söylenen bu heyetin İdrisî Hükümdarı II. İdrîs tarafından

³⁹⁹ Bu elçilik heyetinin İdrisî Hükümdarı II. İdrîs (793-828) tarafından gönderildiği düşünülmektedir. Ancak hem verilen ismin *Abraham* olması hem de yönetim merkezi olarak sunulan *Fossatum*'un bugünkü Fas şehrinde ziyade Abbâsiyye/Kasrülkadîm olmasının daha muhtemel oluşu, gönderilen bu elçilerin Ağlebî Hükümdarı I. İbrâhim tarafından yollandığını göstermektedir. Bkz. Gisèle Chovin, "Aperçu sur les relations de la France avec le Maroc des origines à la fin du moyen âge", *Hespéris*, XLIV (1956), s. 263-264; Philippe Sénac, "L'Occident chrétien et le Maghreb al-Aqsâ (VIIIe-IXe siècles)", *Studia Islamica*, 98-99 (2004), s. 29-30. *Fossatum*/Abbâsiyye adlandırması için ayrıca bkz. Jonathan M. Gloom, "Walled Cities in Islamic North Africa and Egypt with Particular Reference to the Fatimids (909-1171)", *City Walls: The Urban Enceinte in Global Perspective*, ed. James D. Tracy, Cambridge 2000, s. 229-230.

⁴⁰⁰ *ARF*, a. 801.

⁴⁰¹ Bu duruma bir diğer örnek ise *Annales Bertiniani*'den gelmektedir. Kaynağa göre Güney İtalya'daki Benevento'da çıkan karışıklıklar sebebiyle bölgeye *Africa'dan Saraceni* kavmi çağrılmıştır. Kaynak, aynı yıl için yazdığı başka bir bildide ise bugünkü Marsilya bölgesinin *Mauri* kavmince yağmalandığını belirtir. Bu durum, bu tabirler ile sunulmak istenenleri anlamamızı zorlaştırmaktadır. Bkz. *Annales Bertiniani*, a. 842. Scot G. Bruce, bu anlatılar özelindeki terimleri çevirirken *Müslümanlar* gibi genel bir tabir tercih etmiştir. Bkz. *Cluny and the Muslims of La Garde-Freinet: Hagiography and the Problem of Islam in Medieval Europe*, New York 2015, s. 21; Barbara M. Kreutz ise Benevento bölgesine yardıma gelenleri *Araplar* olarak niteler. Bkz. *Before the Normans*, s. 31.

⁴⁰² *Amiralmuminin*, yani Emîrül-mü'minîn unvanı burada İdrisîler'e atfen kullanılmıştır. İdrisîlerin "emîr" veya "imâm" unvanlarını kullandıkları bilinmektedir. Lakin bazı kaynaklarda hanedanın kurucusu olan I. İdrîs'in "halife" unvanı ile anıldığı da görülmektedir. Bkz. Razûk, "İdrisîler", 497; Chafik T. Bencheikroun, "Les Idrissides entre Fatimides et Omeyyades", *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, CXXXIX (2016), 29-50. Burada II. İdrîs için *Amiralmuminin* unvanının kullanılması muhtemelen mektubun yazarı tarafından ortaya konmuş bir yanlışlık ile alakalıydı. Yani öyle gözüküyor ki *Amiralmuminin* tabiri, yazar tarafından Müslüman idarecilerin genelini kullandığı bir unvan olarak biliniyor olabilir. Zira bu terim dönem kaynaklarında bilinmekte ve buna bağlı olarak da Müslüman idarecilerle ilişkilendirilerek kullanılmaktaydı.

gönderildiği düşünülmektedir⁴⁰³. Mektupta bu elçilerden *Sarraceni elçileri* olarak bahsedilir. Ancak *Mauri* terimine de başvurulur. Mektuptaki bir diğer önemli unsur ise *Sarraceni* elçileri olarak anılan İdrîsî elçilerinin Endülüs Müslümanlarında bahsederken *Spania'dakiler* olarak bahsedip, yapılacak olası anlaşmaya onların dâhil edilemeyeceğini belirtmeleri ve kendilerinin onların adına herhangi bir söz veremeyeceklerini beyan etmeleridir. Zira elçilerin beyanına göre *Spania'dakiler, onların yönetimi altında değillerdi* (non sunt dictione regni nostri).⁴⁰⁴ Sonuç olarak anlaşılıyor ki mektupta İdrîsîler için *Mauri* tabiri ile birlikte *Sarraceni* terimi de tercih edilmiştir ve bu durum Ağlebîlere dair sunulan örnek ile de desteklendiği üzere terimin Kuzey Afrika Müslümanları özelindeki kapsayıcılığını göstermektedir.

Mauri ve *Saraceni* tabirlerinin son örnekte görüldüğü gibi birbirlerinin yerine kullanılmasına dair birkaç önemli örnek daha sunulabilir. Özellikle Ağlebîlerin 827 yılında Sicilya üzerine başlattıkları akınlara ve devamında sürdürülen İtalya seferlerine⁴⁰⁵ dair sunulan kayıtlara bakıldığında terminolojik anlamda farklı tercihlerde bulunulduğu gözlemlenir. İlk olarak Müslümanların 846 yılında Roma şehrine düzenledikleri akına dair sunulan anlatılara bakılabilir. Zira kaynaklar bu saldırıyı gerçekleştirenleri tanımlarken hem *Mauri*⁴⁰⁶ hem *Saraceni ve Mauri*⁴⁰⁷ hem de *ya Saraceni ya da Mauri*⁴⁰⁸ gibi birbirinden farklı tabirlere başvurmuşlardır.⁴⁰⁹

Benzer bir durum bugünkü Bari şehrinde kurulan emirliğe dair verilen bilgilerde de gözlemlenmektedir. İslâm literatüründe bu şehrin fethi hakkındaki bilgileri III./IX. yüzyılın önemli tarihçilerinden birisi olan Belâzürî'den (ö. 279/892-893)⁴¹⁰ ve ondan naklen bir anlatım sunan İbnü'l-Esîr'den öğrenmekteyiz. Bir mevlâ olduğu söylenen Halfûn el-Berberî tarafından 840'larda fethedilen ve 871 yılına kadar Müslümanların elinde kalan Bari (Ar. Bâre)⁴¹¹, Adriyatik kıyısında bulunan önemli bir liman

⁴⁰³ Sénac, "L'Occident chrétien et le Maghreb al-Aqsâ", s. 40.

⁴⁰⁴ *Leonis III Papae Epistolae, MGH, Epp.*, V, 7, s. 97-99.

⁴⁰⁵ Kreutz, *Before the Normans*, s. 48-49.

⁴⁰⁶ *Annales Fuldenses*, a. 846: "... Mauri Romam cum exercitu venientes ..."

⁴⁰⁷ *Annales Bertiniani*, a. 846: "... Saraceni Maurique Tiberi Romam adgressi ..."

⁴⁰⁸ *Annales Xantenses*, a. 846: "... basilica sancti Petri apostoli, a Mauris vel a Saracenis ... capta atque predata est ...". *Liber Pontificalis*'teki kayıta ise *Sarraceni halkları (gentes Sarracenorum)* tabiri kullanılır. Bkz. *Liber Pontificalis*, II, s. 99.

⁴⁰⁹ Bkz. Tommi P. Lankila, "The Saracen Raid of Rome in 846: An Example of Maritime Ghazw", *Travelling Through Time: Essays in Honour of Kaj Öhrnberg, Studia Orientalia*, CXIV, ed. Sylvia Akar - Jaakko Hameen-Anttila - Inka Nokso-Koivisto, Helsinki 2013, s. 98-99; Özaydın, "Ağlebîler",

⁴¹⁰ Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 48-49; Mustafa Fayda, "Belâzürî", *DİA*, V, 392-393; Hizmetli, *İslam Tarihinin İlk Kaynakları*, s. 109-112.

⁴¹¹ Belâzürî, *Fütühu'l Büldân*, Türk. çev. Mustafa Fayda, *Ülkelerin Fetihleri*, İstanbul 2013, s. 268; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VI, 455-456. Ayrıca bkz. Lorenzo M. Bondioli, "Islamic Bari between the

kentiydi. Belâzürî'ye göre şehrin üçüncü ve son yöneticisi olan Sûdan (857-871), Abbâsî Halifesi Müstâin-billâh (862-866) döneminde valilik unvanı almıştır⁴¹². Müslümanların Bari'yi fethetmelerinin ardından II. Hludovicus'un (844-875) bu bölgeye gerçekleştirdiği seferleri anlatan *Annales Bertiniani*'de Bari'deki (Lt. Berra) nüfusun hem *Mauri* hem de *Saraceni* olarak anıldığı görülür⁴¹³. Genel olarak bakıldığında bölgedeki Berberî nüfusuna binaen kaynağın tüm şehrin nüfusu için *Mauri* terimini tercih etmiş olabileceği söylenebilir⁴¹⁴. Ancak *Saraceni* tabirinin Araplar için mi yoksa en genel anlamda *Mauri* terimi ile anılan Berberîleri nitelemek için mi kullanıldığını söylemek zordur. Yine de öyle görülüyor ki kaynakta terimlerin Endülüs Müslümanlarına dair sunulan örneklerde görüldüğü gibi *Saraceni et Mauri* şeklinde birlikte kullanılmayıp direkt olarak şehre yapılan iki farklı atıfta birbirlerinden ayrı olarak sunulmaları, bu iki terimin değişmeli olarak kullanıldığını gösteriyor olmalıdır.

Bunlara ek olarak Karolenjlerin Güney İtalya'daki Müslüman varlığına karşı verdikleri mücadelede kaynaklarda yapılan vurgular da önemlidir. Yukarıda görüldüğü üzere Einhardus, Endülüs üzerinden gelen *Saraceni* kavminin *Gallia*'nun tamamını ele geçirme niyetinde olduğuna ve bunun Karolus Martellus tarafından durdurulduğuna dair bir bilgi sunar.⁴¹⁵ Bunun bir benzerini Güney İtalya'da Müslümanlara karşı yürütülen akınlara dair verilen bilgilerde de görmekteyiz. Örneğin İmparator I. Hludovicus'un oğlu I. Hlotharius (817-855), yayınlamış olduğu bir emirnamede Güney İtalya'da faal olan *İsa düşmanı Saraceni ve Mauri kavimlerinin* durdurulmasına dair oğlu II. Hludovicus'a talimat verdiğini belirtir. Bunun ana sebebinin ise *inançsız* (infideles) olarak andığı bu kavimlerin eğer

Aghlabids and the Two Empires”, *The Aghlabids and their Neighbors*, ed. Glaire D. Anderson - Corisande Fenwick - Mariam Rosser-Owen, Leiden 2018, s. 470-490; Mahmut H. Şakiroğlu, “Bârî”, *DİA*, V, 72-73; Mevlüt Poyraz, “Müslümanların İtalya Yarımadası'ndaki Fetihleri ve Kurdukları Emirlikler”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/5 (2017), s. 49-57.

⁴¹² Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân*, s. 268.

⁴¹³ *Annales Bertiniani*, a. 852, 869.

⁴¹⁴ Bölgenin Ağlebîlerden bağımsız bir şekilde hareket etmesi ve yöneticilerinin Berberî olduğuna dair bilgilerin bulunmasından dolayı bazı araştırmacılar buradaki yapılanmayı “Berberî Emirliği” olarak adlandırmaktadır. Bkz. L. Golvin, “Bari”, *Encyclopédie berbère*, IX, 1361-1365. Krş. Bondioli, “Islamic Bari between the Aghlabids and the Two Empires”, s. 470-471. Buna ek olarak Barbara Kreutz, 840'larda Langobardların Güney İtalya'daki iç çekişmelerden dolayı ordularına kattıkları paralı askerlerin çoğunlukla Berberîlerden oluştuğunu ve bu nüfusun bölgeye Ağlebîlerin Sicilya'yı fethetme süreçlerinde gelmiş olabileceğini belirtir. Bkz. Kreutz, *Before the Normans*, s. 48-49. Müslümanların bugünkü Güney İtalya bölgesinde paralı asker olarak faaliyet göstermelerine dair ayrıca bkz. David Nicolle, “A Gift to the Normans: A Military Legacy of Sicilian Islam”, *Warfare in the Norman Mediterranean*, ed. Georgios Theotokis, Suffolk 2020, s. 85-87.

⁴¹⁵ Einhardus, *Vita Karoli Magni*, 2. Ayrıca krş. s. 53.

durdurulmazlarsa Roma şehrini ve İtalya'nın büyük bir bölümünü ele geçirmeye niyetli olduklarını söyler⁴¹⁶. Yani anlaşılıyor ki *inançsız* ve *İsa düşmanı* olarak anılan Müslümanlara karşı Güney İtalya'nın savunulması, devlet için oldukça kritik bir yer tutuyordu. Bu durum ilk bölümlerden itibaren vurgulandığı üzere Müslümanlara karşı verilen mücadelenin Karolenj literatüründe nasıl dinî atıflarla desteklendiğini de göstermektedir.

Sunulan bu verilere dair bir karşılaştırma yapmak adına Tarihçi Barbara M. Kreutz'un Güney İtalya özelinde sunduğu örneklerle bakılabilir. Kendisi IX. ve X. yüzyıllardaki Güney İtalya'nın durumu hakkında yazmış olduğu eserinde Müslümanların algılanması ve temsili üzerine önemli çıkarımlarda bulunur⁴¹⁷. Bahsi geçen dönemlerde kaleme alınan eserlere atıfta bulunan Kreutz, kaynakların Müslüman toplulukları arasında ayrıma gittiğini belirtir. Örneğin *Agerenos Libicos* ve *Hismaelitas Hispanos* gibi terimlere rastlanılmaktadır; bunlardan ilki *Mauri*'nin eşanlamlısı niteliğinde Berberîlere atıfta bulunmak adına kullanılırken ikincisi, coğrafi tanımlaması itibarıyla Endülüs Müslümanları için kullanılmaktaydı. *Agareni* terimi ise genellikle Kuzey Afrika'daki ve Sicilya'daki Müslümanlar için kullanılmaktaydı. Yine Kreutz, *Mauri* teriminin Güney İtalya kaynaklarında genellikle Endülüs'teki Müslümanları tanımlamak için kullanıldığını da belirtir.⁴¹⁸ Bu durum *Mauri* teriminin bazı Frank kaynaklarında Endülüs Müslümanları için genel nitelikte kullanılmasını hatırlatmakta ve bu kullanımın yaygınlaştığını göstermektedir.⁴¹⁹

3.3.1. Coğrafi tanımlamalar

Kuzey Afrika Müslümanlarına atıfta bulunulurken tıpkı Abbâsîlerde olduğu gibi coğrafi terimlere de başvurulmuştur. Örneğin *Annales Regni Francorum*'un 828 yılı kaydında *Corsica*'nın yönetiminde bulunan Bonifacius'un (ö. 838) beraberindekilerle birlikte *Africa*'ya yelken açtığından bahsedilir. Bölgeye vardığında ise *Afri* kavmi ile savaştığı ve onları mağlup ettikten sonra geri döndüğü kaydedilir.⁴²⁰ Bu tarih, Ağlebîlerin İtalya'nın Güney bölgelerine karşı önemli

⁴¹⁶ *Capitularia Hlotharii I et Regum Italiae*, ed. Alfredus Boretius – Victor Krause, *MGH, Capit.*, II, Hannoverae 1897, s. 67.

⁴¹⁷ Krş. s. 22.

⁴¹⁸ Kreutz, *Before the Normans*, s. 49-54.

⁴¹⁹ Krş. s. 78-80.

⁴²⁰ *ARF*, a. 828.

tehditler oluşturdukları döneme denk gelmektedir.⁴²¹ Yani *Annales Regni Francorum*'da Kuzey Afrika'daki Müslüman topluluklar için *Afri* teriminin de tercih edildiği görülmektedir. Bu durum, yine *Annales Regni Francorum*'dan yararlanan Astronomus tarafından da aynı anlatı üzerinden devam ettirilmiştir.⁴²²

Afri teriminin kullanılmasına dair Notkerus'un 801 ve 807 yıllarındaki elçilik münasebetlerini karıştırarak anlattığı kayıtlarında da önemli bilgiler mevcuttur. Notkerus yalnızca elçilik faaliyetlerinde değil, ayrıca Karolus ile *Libici* kavmi, yani bugünkü Libya coğrafyasındaki Berberîler arasındaki münasebetlere de atıfta bulunulur:

“Karolus’a [Karolus Magnus] *Afri* halkının kralından da elçiler geldi; yanlarında *Marmaricus*⁴²³ aslanı ve *Numidia* ayısı; *Hibera*'dan [İber] kırmızı⁴²⁴ ve *Tyria*'dan [Sur] mor⁴²⁵ boyalar ve diğer bölgelerin değerli eşyalarından getirdiler. Oldukça cömert olan Karolus, yoksulluğun boyunduruğu altındaki *Libici* halkına *Europa* [Avrupa] mallarıyla, yani tahıl, şarap ve zeytin yağı göndererek destek oldu. Bunu yalnızca o dönem için değil, yaşamı boyunca sürdürdü ve cömertçe yardım elini uzattı; bu halkı kendisine tabi kıldı ve takipçisi yaptı. Ayrıca onlardan hiç de az olmayan miktarda vergi aldı.”⁴²⁶

Görüldüğü üzere bu kayıta Kuzey Afrika Müslümanları için coğrafi bir atıfta bulunularak *Afri* terimi kullanılmıştır. Ayrıca Abbâsîler bahsinde gördüğümüz üzere

⁴²¹ Kreutz, *Before the Normans*, s. 48-49.

⁴²² Astronomus, *Vita Hludowici*, 42.

⁴²³ *Marmaricus leo*'nun çevirisi için farklı görüşler mevcuttur. Philippe S n c, yapmış olduğu tercümede *Marmara Aslanı* çevirisini tercih etmiştir. Bkz. S n c, “Les Carolingiens et le califat abbasside”, s. 55. Thomas F. X. Noble ise *Kuzey Afrika Aslanı* olarak çevirmiştir. Bkz. Noble, *Charlemagne and Louis the Pious*, s. 99. Metin incelendiğinde en doğru çevirinin Lewis Thorpe tarafından yapıldığı söylenebilir; Thorpe, yapmış olduğu tercümede *Marmarica aslanı* çevirisini sunar. *Marmarica*, bugünkü Mısır ve Libya toprakları arasındaki bölgeye tekabül eden bölgenin eski ismidir. Bkz. Lewis Thorpe, *Two Lives of Charlemagne*, Suffolk 1969, s. 147.

⁴²⁴ Buradaki *ferrugine Hibera* ifadesi için farklı çeviriler  ne s r lm ştir. Arthur J. Grant ve Philippe S n c, *İspanya/İber demiri*  evirisini tercih etmişlerdir. Bkz. Arthur J. Grant, *Early Lives of Charlemagne by Eginhard and the Monk of St. Gall*, London – Boston 1907, s. 121; S n c, “Les Carolingiens et le califat abbasside”, s. 55. Thomas F. X. Noble *İspanya'dan kırmızı boya* olarak çevirirken, Lewis Thorpe *İspanya'dan mor renk*  evirisini sunmaktadır. Bkz. Noble, *Charlemagne and Louis the Pious*, s. 99; Thorpe, *Two Lives of Charlemagne*, s. 147. Iberia bölgesine ait kırmızı renge Vergilius da atıf yapmaktadır. Bkz. Vergilius *Aeneis*, with an English translation by H. Rushton Fairclough, *Virgil: Aeneid VII-XII, the Minor Poems*, II, London – New York, 1918, IX, 582: “... ferrugine clarus Hibera...”.

⁴²⁵ *Tyria purpura* olarak da geçen ve kabuklu deniz canlılarından üretilen mor renk. Bkz. Lewis, *An Elementary Latin Dictionary*, s. 523.

⁴²⁶ Notker, *Gesta Karoli*, II, 9.

Karolus'un Avrupa dışındaki gücünün gösterilmesi adına onun Afrika topraklarındaki halklar ile yakın ilişkilerde bulunulduğuna atıfta bulunulmuştur. Buna ek olarak *Libici* kavmine ne şekilde yardım ettiğine ve yine bu halkın ona bağlandığına dair de bir anlatı sunulmuştur. Görülüyor ki bu durum Karolus Magnus'un dışarıda itibar edilen bir yönetici olduğuna vurgu yapma amacı taşımaktadır.

Burada sunulan bilgiler, Pierre Guichard'ın söyledikleri üzerinden değerlendirilebilir. Belirtildiği üzere Guichard, özellikle Akdeniz'deki korsanlık faaliyetlerine yapılan atıflarda *Mauretania*'daki Berberiler için *Mauri* teriminin kullanıldığını belirtmektedir. Bu fikrin kabul edilebilir olmasının yanında Kuzey Afrika Müslümanları üzerine yapmış olduğumuz değerlendirmeler sonucunda kaynaklarda onların her zaman için ortak ve standart bir terim üzerinden betimlenmedikleri, *Sarraceni*, *Mauri* ve *Afri* terimleri üzerinden farklı biçimlerde de anılabildikleri görülmektedir.

Esasında bu durum, görüldüğü üzere Endülüs Müslümanları ve Abbâsîler için de bir anlamda bu doğrultuda ilerlemektedir: Endülüs nüfusu için *Sarraceni* ve *Mauri* terimlerinin gerek ayrı gerekse de ortak olarak kullanılması; Abbâsîler için genel olarak *Persae* terimi tercih edilse de gerek *Continuationes Fredegarii*'de Abbâsî Halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan *rex Saracenorum* olarak bahsedilmesi, gerekse de *Annales Regni Francorum*'da bir defa da olsa *Sarraceni* teriminin kullanılması, terimler açısından tam anlamıyla bir standart oluşmadığını göstermektedir. Ancak bu süreç gösteriyor ki geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Müslümanlar, Karolenj tarihyazımında içlerinde anlam itibarıyla farklılıklar barındıran coğrafi/etnik terimlerle de anılabilmekteydiler. Daha çok etnik bir anlam taşıyan *Ismaelitae*, *Agareni*, *Sarraceni* ve *Mauri* terimlerinin yanı sıra coğrafi anlamlar taşıyan *rex Hispaniae*, *Persae* ve *Afri* terimleri, kaynakların okuyuculara yansıtmaya çalıştıkları ayrımlara örnektir.

3.4. Algı, Terminoloji ve Temsil: Genel Değerlendirme

Bu bölümde ele alınan terimlerin incelenmesi, özellikle yazarların sahip oldukları mantalitenin anlaşılması açısından önemlidir. Endülüs bahsinde söz edildiği üzere birbiriyle karışan demografik yapılar, yazarların elde ettikleri bilgilerin ve bu bilgilerin yansıtılma süreçlerinin takibini zorlaştırmaktadır. Ancak bu durum belli

başlı çıkarımları da beraberinde getirir. Örneğin Doğudaki Müslümanların Pers kimliği ile ilişkilendirilmesi, yazarların ve okuyucularının bahsedilen nüfusu Pers kimliği üzerinden zihinlerinde betimlemelerine sebep olmuş olmalıdır.

Mesele Araplar özelinde ele alındığında Karolenj tarihyazımında *Arabes* teriminin kullanılmıyor oluşu oldukça dikkat çekicidir. Görüldüğü üzere Endülüs Müslümanlarına yapılan atıflarda Arapları Berberî nüfusundan ayırmak için *Saraceni* tabiri kullanılmaktaydı. Bunun yanı sıra *Arabes* terimi ne yıllıklarda ne de biyografik eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Yani Karolenj tarihyazımında Arapları nitelemek için *Arabes* teriminin artık kullanılmadığı ve onun yerine zamanla Müslüman nüfusun geneline atıfta bulunulmak için de başvurulacak olan *Saraceni* tabirinin tercih edildiği sonucu çıkarılmaktadır.

Abbâsîler üzerinden oluşturulan Pers kimliği ise yukarıda bazı örneklerle pekiştirildiği üzere ilerleyen yüzyıllarda da direkt olarak eski Pers İmparatorluğu'nun toprakları ile bağdaştırılmış bir hale gelmişti. Buradan da anlaşılıyor ki bu çalışma özelinde incelenen ve zamanla coğrafi olmaktan ziyade etnik bir manaya bürünerek Abbâsîler için kullanılan *Persae* terimi, yüzyıllar boyunca literatürde Pers toprakları ile ilişkilendirilecek ve farklı halkları nitelemek için kullanılacaktı. Buna ek olarak Abbâsîler özelinde tartışılması gereken bir diğer mesele, Müslümanların temsili konusunda Karolenj kaynaklarında edindikleri yerdir. Özellikle ilk bölümde vurgulandığı üzere Endülüs Müslümanları kaynaklarda bir dış düşman portresi ile sunulmaktaydılar. Ancak Abbâsîlere dair sunulan kayıtlara bakıldığında durumun böyle olmadığı, bilakis ikili ilişkilerin başladığı dönemlerden itibaren yapılan atıflarda oldukça dostane bir şekilde ele alındıkları görülür. Esasen bu durum çalışma boyunca Müslümanların tek bir çatı altında değil de coğrafi ve yönetsel ayrımlar özelinde ele alınmalarının en önemli sebebidir. Zira Endülüs Müslümanları ve Kuzey Afrika Müslümanları özelinde gelişen dış düşman portresine Abbâsîler'e dair sunulan anlatılarda rastlanmamaktadır. Bunun ana sebebi elbette ki o dönemde iki tarafın da Endülüs Emevîleri ve Doğu Roma İmparatorluğu karşıtlığına dayanan ortak siyasî emeller taşıyor olmalarıydı. Bu da gösteriyor ki Müslümanların Karolenj kaynakları içerisinde ne şekilde temsil edildikleri belli ölçülerde politik çıkarlar üzerinden değişim göstermekteydi. Yani Abbâsîler, kaynaklarda temsil bakımından çoğu zaman Batı'daki *Saraceni* nüfusuna atfedilen tanımlamalardan ayrı tutuluyorlardı.

Belirtilmesi gerek bir diğere husus, *Saraceni* ve *Mauri* terimlerinin değişmeli olarak kullanılmaları meselesidir. Görüldüğü üzere gerek Endülüs gerekse de Kuzey Afrika Müslümanlarına dair sunulan anlatılarda bu iki terimin ihtiva ettikleri etnik manaların dışında birbirlerinin yerine kullanıldıkları gözlemlenmiştir. Bu durum, elbette ki sunulan anlatılardaki etnik ayırımın anlaşılması hususunda tarihçiler için önemli sorunlar oluşturmaktadır.⁴²⁷ Ancak görülüyor ki kaynaklar, uzun yıllar birlikte zikredilen Araplar ile Berberiler için kullanılan terimleri özellikle IX. yüzyıldan itibaren birbirlerinin yerine kullanmaya başlamışlardı.

Bunun dışında *Ishmaelitae*, *Agareni* ve *Saraceni* terimlerinin kullanımına dair geçmiş dönemlerle bir karşılaştırma yapmak, dinî terminolojinin Karolenj tarihyazımındaki durumunu daha açık bir şekilde gösterebilir. Çalışma boyunca VIII. yüzyıldan itibaren incelenmeye başlanan Karolenj tarihyazımında *Continuationes Fredegarii* dışındaki eserlerin *Saraceni* terimini ön plana çıkardığı görülmüştür. Yani Müslümanlara dair yapılan atıflarda kapsayıcı bir anlamda kullanılan *Saraceni* terimi, Karolenj tarihyazımında *Ishmaelitae* ve *Agareni* terimlerine kıyasla daha çok kullanılır olmuştur. Terimlerin kökenine dair yapılan anlatılar üzerinden değerlendirildiğinde *Saraceni* tabiri, esasen yanlış bir kullanım olarak sunulmaktaydı. Hıristiyan yazın dünyasındaki geleneğe göre kullanılması gereken terim *Ishmaelitae* veya *Agareni* olmalıydı, zira bu terimler ile nitelemek istedikleri halkların câriye Hâcer'in ve onun oğlu İsmâil'in soyundan geldiklerine vurgu yapmaktaydılar. Ancak *Saraceni* tabiri Karolenj tarihyazımında gerek Arapları gerekse de genel olarak Müslümanları nitelemek adına en çok başvurulan terim halini almıştır. Ayrıca *Continuationes Fredegarii* dışındaki kaynaklar geçmişte olduğu gibi bu terimin yanlış bir kullanım olduğuna dair ek bir bilgi de sunmazlar. Bunun ana sebebi esasen ilk dönem yazarlarının sundukları bilgilerde gözlemlenebilmektedir. Zira geleneksel anlatılarda her ne kadar *Saraceni* tabiri yanlış olarak sunulsa da bir şekilde literatüre dahil edilmişti. Ayrıca bu halkın kendisine *Saraceni* dediğine dair bilgilerin de aynı şekilde dolaşımında olması, bu tabirin kullanımını arttırmış olmalıdır. Yani gelecekteki eserler için bir şablon görevi gören geçmişteki anlatılar, *Saraceni*'nin kullanımını arttırmış ve böylece ihtiva ettiği anlama bakılmaksızın bu terim literatürde sıklıkla kullanılan bir tabir halini almıştır. Bunlara ek olarak söylenebilir ki Giriş bölümünde sunulduğu üzere Hıristiyan

⁴²⁷ Krş. s. 99-100.

yazınının ilk dönemlerinden itibaren Araplarla ve onlar aracılığıyla da İslâmiyet ile bağdaşan bu terim, ilerleyen yüzyıllarda da burada görüldüğü gibi kapsayıcı bir şekilde kullanılacaktı.⁴²⁸ Gerek Doğu Roma literatüründe gerek Haçlı Seferleri döneminde gerekse de genel olarak Ortaçağ Hıristiyan yazınında sıklıkla rastlanacak olan *Saraceni* terimi⁴²⁹, bu çalışmada konu edilen dönemlerde olduğu gibi *Agareni*⁴³⁰ ve *Ismaelitae*⁴³¹ terimleri ile birlikte kapsayıcı bir şekilde Müslüman halklara ithafen kullanılan bir tabir halini alacaktır.⁴³²

Meseleyi dinî yönden ele aldığımızda ise Karolenj tarihyazımında İslâm hakkındaki bilgilerin son derece kısıtlı olduğu görülür. Anlaşıldığı üzere yazarlar, *Ismaelitae/Agareni/Saraceni* olarak adlandırdıkları Müslümanların inançları hususunda bilgi sahibi değillerdi. Yapılan anlatılarda Müslümanların Hıristiyan karşıtı bir halk olarak sunulmasına ek olarak herhangi bir dinî atıfta bulunulmamaktadır. Özellikle *Continuatio Hispana* ile bir karşılaştırma yapıldığında bu kaynağın İslâmiyet hakkında ayrıntılı bilgiler sunmasa bile en azından Hz.

⁴²⁸ Krş. Shahîd, “Saracens”, 28.

⁴²⁹ *Saraceni* tabiri, Haçlı Seferleri dönemindeki Latin kaynaklarında Müslümanları nitelemek için sıklıkla başvurulan bir tabirdir. Bkz. Gündoğdu, *The Meanings of the Terms Used for the Muslims in the Accounts of the First and Third Crusades*, s. 22-27 ve 72-86. Doğu Roma literatürüne dair bilgiler için bkz. Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, s. 18-19. Ayrıca krş. s. 8-10. İleriki yüzyıllarda *Sarraceni* terimi Osmanlılar için de kullanılmıştır. Ancak özellikle Padişah II. Mehmed (1444-1446 ve 1451-1481) döneminde İstanbul’un fethedilmesinden (1453) sonraki süreçte zamanla “Türk” tabiri *Saraceni*’nin yerini alarak Batı yazınında Müslümanları betimlemeyen bir terim halini almıştır. Bkz. Nevsal Olcen Tiryakioglu, *The Western Image of Turks from the Middle Ages to the 21st Century: The Myth of 'Terrible Turk' and 'Lustful Turk'*, Nottingham Trent University, Nottingham 2015, s. 61-62.

⁴³⁰ Doğu Romalı tarihçi Leon Diaconos (ö. y. 1000), X. yüzyılın sonlarına doğru kaleme aldığı *Historia* adlı eserinde Arapları *Agarenoi* olarak anar. Bkz. Leon Diaconos, *Historia*, ed. Barthold G. Niebuhr, *CSHB*, XXX, Bonnæ 1828, I, 3; İng. çev. Alice-Mary Talbot - Denis F. Sullivan, *The History of Leo the Deacon*, Washington 2005, s. 62. Aynı şekilde bir diğer Doğu Romalı tarihçi Ioannes Zonaras (ö. y. 1140) da Araplardan bahsederken *Agar apogonoi* (Hâcer soylular) tabirini kullanır. Bkz. Ioannes Zonaras, *Epitome Historion*, III, ed. Theodor Büttner-Wobst, *CSHB*, XLIX, Bonnæ 1897, XVII, 11; Türk. çev. Bilge Umar, *Tarihlerin Özeti*, İstanbul 2008, s. 49. Haçlı Seferleri dönemi için önemli bir yerli kaynak olan Urfalı Mateos’un (ö. y. 1136) vekâyinâmesine yapılan zeyle (1136-1162) bakıldığında 1144 yılında bugünkü Urfa şehrini Haçlıların elinden alan ve Zengîlerin kurucusu olan İmâdüddin Zengî (ile ordusunun “Agar oğulları” olarak anıldığı görülür. Bkz. Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, Türk. çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 2000, s. 297. Daha geç dönemlerde Osmanlılar için de aynı şekilde *Agarenoi* tabirinin kullanıldığı anlatılar mevcuttur. Bkz. Ferhan Kırıldökme Mollaoğlu, “Sultan I. Bayezid Dönemine Ait Grekçe Bir Anlatı”, *OTAM*, 24 (2014), s. 131.

⁴³¹ Arapların İsmâiloğulları olarak anılmasına dair bir örnek için Doğu Romalı Tarihçi Ioannes Kinnanos’un (ö. 1185) *Historia* adlı eserine bakılabilir. Bkz. *Historia*, Türk. çev. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnanos’un Historia’sı*, Ankara 2001, s. 198. İsmâiloğulları atfının Türkler için kullanılmasına dair bir örnek için ise bkz. Anna Komnene, *Alexias*, s. 723; Türk. çev., s. 301.

⁴³² Etnik tabirlerin geniş bir anlamda kullanılması meselesi İslam literatüründe de sıklıkla örneklerine rastlanan bir durumdur. Örneğin XII. yüzyılın önemli tarihçilerinden birisi olan İbnü’l Kalânîsî (ö. 1160), Dimaşk ve çevresi üzerine bilgiler sunduğu *Târîhu Dimaşk* adlı eserinde Haçlı ordusunun genelini *Efrenç* (الافرنج), yani Frank olarak tanımlar. Bkz. İbnü’l Kalânîsî, *Târîhu Dimaşk*, nşr. H. F. Amedroz, Beyrut 1908, 134; Türk. çev. Onur Özatağ, *Şam Tarihine Zeyl (I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi)*, İstanbul 2015, s. 1.

Muhammed'den ve onun peygamber olarak kabul edildiğinden haberdar olduğu görülür. Ancak Karolenj kaynaklarında benzer ayrıntılara rastlamak mümkün değildir. Örneğın görüldüğü üzere Agobardus, *Saraceni/Agareni* kavmini kendisine Tanrı tarafından *lex* (hukuk/kitap) gönderilmemiş halklar arasında sayar. Buradan da anlaşılıyor ki hem Karolenj tarihyazmında hem de genel anlamda Karolenj literatüründe bir din olarak İslâm hakkında bilgi edinilememektedir. Yukarıda belirtildiğı üzere bu mesele genel olarak erken dönem Ortaçağ Avrupası'nda gözlemlenen bir durumu ve Müslümanlar *pagan*, *hain* veya *inançsız* gibi sıfatlarla anılmaktaydılar.⁴³³

⁴³³ Müslümanlara karşı emirnamelerde kullanılan dil de önemlidir. Örneğın I. Hludovicus, 815 yılında yayınladığı bir emirnamede *Saraceni* ulusunu *Hristiyanlığın en büyük düşmanı* (inimicissima Christiani gens Sarracenorum) olarak anar. Bkz. *Hludowici Pii Capitularia*, ed. Alfredus Boretius, *MGH, Capit.*, I, Hannoverae 1883, s. 261. Benzer bir ifade için ayrıca bkz. *Capitularia Hlotharii I et Regum Italiae*, s. 67. Ancak bu metinlerde de İslâm dinine dair herhangi bir atıfta bulunulmaz.

SONUÇ

Müslümanlar, VIII. yüzyılda *Hispania* üzerinden girmiş oldukları Avrupa topraklarında adlarına inşa edilmiş olan ve adeta bir şablon gibi erken dönem Ortaçağ Avrupa'sı yazarlarının aklında yer edinen bir kimliğe sahiplerdi: Kendilerini Sâre'nin soyuna atfetmeye çalışan, ancak aslında İsmâil'in, yani cariyeye olan Hâcer'in oğlunun soyundan gelen, Tanrı'ya *vaat* yoluyla değil *fizikî* yollarla bağlı olan, köleliği ve en önemlisi de Eski Ahid'i, yani Hıristiyanlık öncesi geleneği temsil eden bir soyun mirasçıları. Onlar için oluşturulan ve köklerini Eski ve Yeni Ahid'de bulan bu kimlik, Eusebios ve Hieronymus gibi yazarların yazdıkları eserlerle de Hıristiyan yazınında büyük bir ihtimamla okunup istifade edilir olmuştu. Bu gelenek neredeyse hiçbir kesintiye uğramadan Karolenj yazın dünyasına ve buna bağlı olarak da Karolenj dönemindeki tarihyazınında devamlılık göstermiştir. Yani Hıristiyan yazınında temel kazanan bu terimler, gelecek nesiller için terminolojik bir şablon oluşturmuştu.

İslâm güçlerinin Avrupa topraklarındaki ilk askerî faaliyetleri, yarattıkları etkilere paralel olarak Frank tarihyazınındaki anlatılarda gözlemlenmeye başlanmıştır. İncelenen eserlerde Müslümanlar, Hieronymus'un IV. yüzyılda Araplar (*Arabes*) özelinde oluşturduğu kimliğe benzer şekilde olumsuz sıfatlarla sunulmaktaydılar. Müslümanların Pirenelerin kuzeyine, yani Güney *Francia* yönüne gerçekleştirdikleri akınlar da tam olarak bu çerçevede ele alınmışlardır.

Bahsi geçen bu anlatıların şekillenmelerinde rol oynayan bir diğer önemli mesele, Merovenjlerin son dönemlerinde güç kazanmaya başlayan Karolenj ailesinin artık yönetimde söz sahibi olmaya başlamasıydı. Karolenjler, 751 yılında *Regnum Francorum*'un başına geçmeleri ile birlikte Franklar arasında meşruiyetlerini ön plana çıkartmak istiyorlardı. İşte bu yönelim, Müslümanların Franklar üzerine gerçekleştirdikleri akınların kaynaklardaki yansımalarında da gözlemlenmiştir. Karolenj tarihyazınındaki anlatılara göre Müslümanların *Francia* üzerine düzenledikleri seferler, Karolenjler tarafından gerçekleştirilen savunma hareketleri

ile durdurulmuştu. Bunun yanı sıra Karolenj tarihyazımında özellikle Eudo'nun Semh b. Mâlik'i durdurduğu *Tolosa Savaşı*'ndan bahsedilmemesi ve yine bununla beraber Poitiers Savaşı'ndan evvel Eudo'nun Müslümanlar ile anlaşma yaptığının belirtilmesi, bahsi geçen yönelim ile alakalıydı. Görülüyor ki yaşanan olaylar Karolenj perspektifinden ele alınmakta ve diğer çağdaş kaynaklarla yapılan karşılaştırmalardan anlaşıldığı üzere belli ölçüde de çarpıtılmaktaydılar. Müslümanlara, yani bir dış düşmana karşı *Francia*'nın savunulması tamamıyla Karolenjlere atfedilen bir başarıymış gibi gösterilmeye çalışılmaktaydı. Ayrıca Müslümanların Hıristiyanlığa düşman ve kiliseleri yakıp yıkan bir halk olarak betimlenmesi, Karolenjlerin gerçekleştirdiği savunmanın dinî anlamda da ön plana çıkmasını sağlıyordu. Özellikle Poitiers Savaşı'na dair yapılan çağdaş ve geç dönem anlatılarında görüldüğü üzere Karolus Martellus (ve onun aracılığıyla da Karolenjler), *Francia*'yı ve Hıristiyanlığı Tanrı'nın yardımını alarak kurtarmıştı. Bunun yanı sıra Müslümanların elinden alınan bölgelere dair sunulan anlatılarda *Hıristiyanların Sarraceni boyunduruğundan kurtarılması* mesajının verilmesi, yine aynı şekilde Karolenjlerin politik ve dinî anlamda üstlendikleri rolü vurgulamaktaydı. Ayrıca burada Endülüs'ü Müslümanların elinden alma sürecine verilen isim olan *Reconquista*'nın düşünsel temellerine benzer bir yönelim de gözlemlenmektedir.

Bu mesele, krallıktaki iç çekişmelere paralel olarak gelişen ilişkilerde de gözlemlenir. Eudo'nun Müslümanlar ile iş birliği yapması ve yine aynı şekilde Maurontus'un İslam güçleriyle hareket etmesi gibi anlatılar benzer mesajlar taşımaktaydılar. Buna göre Karolenjlerin güçlenmesine karşı olan bu iki isim, bir dış düşman ile hareket etmiş oluyorlardı. Bu durum Karolenj tarihyazımındaki anlatılar ile direkt olarak örtüşmektedir. Zira Karolenjlerin perspektifinde birer iç düşman olarak yansıtılan bu isimlerin bir dış düşman ile ortak olarak hareket etmeleri, Karolenjlerin *Francia*'nın korunmasındaki rolünü vurgulamaktadır. Sonuç olarak Endülüs Müslümanları VIII. yüzyılın henüz ilk yarısında Avrupa'daki siyasî gelişmelere birinci elden dahil olmuşlardır ve bu durum onların bir dış düşman olarak temsil edilmelerinde çok ciddi rol oynamıştır.

Yani sonuç olarak öyle görülüyor ki kaynaklar tarafından Karolenj ailesinin Frank topraklarına sahip çıkan yegâne yönetici elit güç olduğu mesajı sunulmak istenmiştir. Bu durum da Müslümanların Karolenj tarihyazımında temsil ettiği dış düşman

portresinin ne denli önemli olduğunun bir göstergesidir. Bunlara ek olarak bahsi geçen bilgilerin ilerleyen yüzyıllardaki kaynaklarda da kullanılması, Karolenj propagandasının bu anlatılar özelinde yarattığı Müslüman portresinin devamlılığını göstermektedir.

Terminolojiye bakıldığında ise Hıristiyan tarihyazımında kullanılan temanın devam ettirildiği görülmektedir. Görüldüğü üzere ilk dönem Hıristiyan yazınında *Ismaelitae*, *Agareni* ve *Saraceni* terimleri ile anılan halk, başlarda *Arabia*'da Araplardan (*Arabes*) ayrı bir kavim olarak sunulmaktaydı. Ancak zamanla bu terimler Araplarla ve onlar aracılığıyla da İslâmiyet ile bağdaştırılmışlardı. Buna ek olarak *Saraceni* terimi her ne kadar sıklıkla kullanılan bir terim olsa da Hieronymus'tan Ioannes Damaskenos'a değin incelenen eserlerde bu tabirin yanlış olduğuna ve esas olarak tercih edilmesi gereken terimin *Ismaelitae* veya *Agareni* olduğuna vurgu yapılmaktaydı. Bununla da bu terim ile nitelenecek olan halkın Hıristiyanlık geleneğinde köleliği ve Eski Ahid'i temsil eden Hâcer ile onun oğlu İsmâil'den geldiği aktarılmak istenmekteydi. Karolenj tarihyazımına bakıldığında da *Ismaelitae*, *Agareni* ve *Saraceni* terimlerinin her biri Müslümanları nitelemek için kullanılmaktaydı. Ancak bunlar arasında en çok *Saraceni*'nin tercih edildiği görülür. Yani geçmişteki örneklerde her ne kadar yanlış bir kullanım olduğuna vurgu yapılıyor olsa da *Saraceni* terimi Karolenj ve genel olarak Hıristiyan yazınında sıklıkla kullanılan bir tabir halini almıştır.

Konu Araplar özelinde incelendiğinde ise Karolenj tarihyazımında artık *Arabes* tabirinin kullanılmadığı, onun yerine genel olarak *Saraceni*'nin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Yani *Saraceni* tabiri, *Arabes*'in yerini almıştır. Bu durum özellikle Endülüs Müslümanlarına yapılan atıflarda Araplara ve Berberîlere dair bir ayrıma gidilirken *Saraceni et Mauri* tabirinin kullanılmasında görülebilir. Ancak aynı *Saraceni* tabiri kapsayıcı bir anlama sahip olmasından mütevellit genel olarak Endülüs Müslümanlarını nitelemek için de kullanılmakta ve bu yolla da geniş bir çerçevede ele alınmaktaydı. Buna ek olarak Endülüs Müslümanları için Ermoldus gibi yazarların yalnızca *Mauri* tabirini tercih ettiğine, yani Endülüs'teki nüfusu genel olarak *Mauri* kimliği altında birleştirdiğine dair anlatılar da mevcuttur.

Esasında *Mauri* tabiri antik dönemlerden beri Berberîleri nitelemek için kullanılmaktaydı ve buna bağlı olarak da Endülüs ve Kuzey Afrika'daki Berberîlere dair yapılan anlatılarda sıklıkla karşılaşılan bir terim halini almıştı. Ancak özellikle

Kuzey Afrika Müslümanları için de kimi zaman *Saraceni* tabirinin kullanılıyor olması, görüldüğü üzere kaynaklarda sunulan olayların yorumlanmasını zorlaştırmaktaydı. Bu durum bugünkü İtalya'da kaleme alınan eserlerde de gözlemlenmekteydi ve bu sebeptendir ki IX. yüzyılda Müslümanlar tarafından özellikle Akdeniz'de gerçekleştirilen akınlara dair sunulan anlatılar, etnik anlamda yorumlanması zor bir hale gelmekteydi. Buna ek olarak bölge halkı için coğrafi bir tanımlama olan *Afri* tabiri de tercih edilmekteydi. Yani kaynaklar, Kuzey Afrika özelinde oldukça karmaşık bir terminoloji kullanmaktaydılar. Ancak yine de sunulan bu veriler sayesinde bazı sonuçlar çıkarılabilmektedir. Öncelikle *Saraceni* tabirinin bazı durumlarda Berberîleri de ihtiva etmesi, bu terimin geniş bir çerçevede ele alınmasına dair önem arz etmektedir. Ayrıca Endülüs Müslümanlarına dair yapılan anlatılarda Ermoldus ve diğer bazı kaynakların genel anlamda *Mauri* terimini kullanmış olması, Berberîleri niteleyen bu terimin kaynaklardaki kullanımının çeşitliliğini göstermektedir. Son olarak da Endülüs Müslümanları bahsinde olduğu gibi *Saraceni* ile *Mauri* terimlerinin Kuzey Afrika Müslümanlarına yapılan atıflarda da değişmeli olarak kullanıldığı görülmekte ve bu sayede de bu iki terimin IX. yüzyıl kaynaklarında bir nevi eş anlamlı olarak kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır.

Abbâsîlerin ise VIII. yüzyıl kaynaklarında *Saraceni* tabiri ile anıldıkları, ancak IX. yüzyıl kaynaklarına bakıldığında bilhassa Hârûnürreşîd dönemine dair sunulan anlatılarda bazı istisnalar dışında *Persae*, yani Pers kimliği üzerinden değerlendirildikleri gözlemlenir. Özellikle Notkerus'un sunduğu bilgiler ışığında görülmüştür ki Abbâsîler direkt olarak doğu kimliği ile bütünleştirilmişlerdi. Bu söylemin ihtiva ettiği anlam, Karolus Magnus ile *Aaron*, yani Hârûnürreşîd arasındaki ilişkinin aktarımında ön plana çıkar. Bu anlatılarda Abbâsîler, doğudaki önemli bir gücü temsil etmekteydiler. Yani iki taraf arasında gelişen bu diplomatik ilişki, Karolus Magnus'un doğuda Kutsal Topraklar üzerinde hakimiyeti bulunan bir devlet nezdinde nasıl tanınır ve bilinir olduğunu sunması açısından önemlidir. Böylece onun yalnızca fiili anlamda hakimiyetinde bulunan topraklarda değil, aynı zamanda doğu coğrafyasında ve Kutsal Topraklar'da da ne denli bilinen bir hükümdar olduğu aktarılmaktadır. Bu durum da sonuç olarak Abbâsîlerin Karolenj tarihyazımındaki temsilinin Ebû Ca'fer el-Mansûr'dan Me'mûn dönemine değin batıdaki Müslümanlara kıyasla ne denli olumlu bir yönde şekillendiğini gösterir.

Kaynaklar İslâmiyet özelinde incelendiğinde ise Karolenj yazın dünyasında İslâm dinine dair herhangi bir bilginin bulunmadığı görülür. Onlara göre *Ismaelitae/Agareni/Saraceni* kavmi, sunulan terminolojik arka planın da gösterdiği üzere Hıristiyanlığa düşman olan bir inanca mensuptu. Ancak bunlara ek olarak Müslümanlara dair yapılan atıflarda onların mensup oldukları dine dair bilinçli bir şekilde atıf yapılmamaktaydı. Ioannes Damaskenos'un sunduğu anlatılarda görüldüğü üzere İslâmiyet, ilk ortaya çıktığı dönemlerde Hıristiyan yazınında genel olarak Hıristiyanlıktan kopmuş sapkın bir inanç olarak görülmekteydi. Buna benzer nitelermeler Frank yazınında da devam ettirilmiş ve Müslümanların *pagan* ve *heretik* olarak anıldıkları görülmüştür. Sonuç olarak söylenebilir ki Karolenj yazınında İslâm dinine dair bilgiler son derece kısıtlıdır.

Bu çıkarımlara ek olarak özellikle devamlılık bahsinin de üzerinde durulması gerekmektedir. Çalışma boyunca Karolenj tarihyazınında Müslümanlara karşı oluşan algının hem sunulan anlatılar hem de terminoloji üzerinden incelenmesinin ana sebeplerinden bir tanesi, bu aktarımların Frank yazınında ne şekilde devamlılık gösterdiğinin daha iyi anlaşılabilmesiydi. Böylelikle algısal ve terminolojik anlamda kaynaklar arasındaki bağlar daha net görülebilmektedir. Örneğin *Annales Regni Francorum*'da Abbâsîler için tek bir istisna dışında *Persae* teriminin kullandığı görülmüştü. Bu durum IX. yüzyılın sonlarında kaleme alınmış olan *Poeta Saxo*'nun metninde de tam olarak aynı şekilde gözlemlenmekteydi. Aynı şey Eudo'nun Poitiers Savaşı'ndan önce Müslümanlarla anlaşma yaptığını ve onları Frank ordusuna karşı yardıma çağırdığına dair Karolenj tarihyazınında geçen anlatı için de geçerlidir. Bu bilginin özellikle *Continuatio Hispana* ile yapılan karşılaştırmalar sonucunda doğru olmadığı tespit edilmiştir. Ancak Karolenj perspektifini yansıtan bu anlatı, yukarıda görüldüğü gibi XIII. yüzyılda tamamlanmış olan *Grandes Chroniques de France* ve 1519'da yazılan *De rebus gestis Francorum*'da devam ettirilmişti. Yani Karolenjlerin yaratmış olduğu Eudo ve Müslüman imajı, yüzyıllar boyunca Avrupa yazınında kendisini göstermişti. Bu durum da incelenen kaynakların gelecekte kaleme alınan eserler için birer şablon işlevi göreceğini bilerek hareket etmenin önemini göstermektedir.

Sunulan bu çıkarımlar ile Müslümanlar özelinde hem politik hem dinî hem de terminolojik anlamda ortaya konmuş olan öteki imajının Karolenj dönemi tarihyazınındaki gelişimi anlaşılmasına çalışılmıştır. Bu imaj, çalışma içerisinde

yapılan karşılaştırmalarda görüldüğü üzere yüzyıllar boyunca farklı literatürlerde de tespit edilebilmekteydi. Özellikle *Ismaelitae* ve *Agareni* terimlerinin ötekiliğın temsili açısından önemli anlamlar barındırması ve bu terimlerin ilerleyen süreçte diğeri literatürlerde de farklı Müslüman toplulukları için sıklıkla tercih edilmeleri, ilk dönemlerinden itibaren Hıristiyan yazınında terminolojik anlamda oluşan öteki şablonunun büyük ölçüde kesintiye uğramadan nasıl devam ettiğini göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Kaynaklar

Adamnanus, *De locis sanctis libri tres*, ed. J. Fraiport, *CCSL*, CLXXV, Turnhout 1965, s. 175-234.

Anna Komnene, *Aleksias*, ed. J. P. Migne, *PG*, CCXXXI, Paris 1864, 39-1244; Türk. çev. Bilge Umar, *Alexiad*, İstanbul 1996.

Agobardus, *De Iudaeorum superstitionibus atque erroribus*, ed. E. Dümmler - K. Hampe, *MGH, Epistolae Karolini aevi*, III, Berolini 1899, s. 185-199.

_____, *Epistolae*, ed. E. Dümmler et K. Hampe, *MGH, Epistolae Karolini aevi*, III, Berolini 1899, s. 146-239.

Ahbâr Mecmûa, ed. ve İsp. çev. Emilio Lafuente y Alcántara, *Coleccion de obras arábigas de historia y geografía*, I, Madrid 1867; İng. çev. David James, *A History of Early al-Andalus: The Akhbar majmu'a*, Liverpool 2012.

Alcuinus, *Adversus Felicem Urgellitanum Episcopum Libri VII*, ed. J. P. Migne, *PL*, CI, 1844, col. 119-230.

_____, *Epistolae*, ed. E. Dümmler, *MGH, Epistolae Karolini aevi*, II, Berolini 1895, s. 1-481.

_____, *Interrogationes et Responsiones in Genesim*, ed. J. P. Migne, *PL*, C, 1844, col. 515-566.

Aldhelmus Malmesberiensis, *De Virginitate*, ed. R. Ehwald, *MGH, Auct. ant.*, XV, Berolini 1919, s. 209-323.

Ambrosius, *De Abraham*, ed. K. Schenkl, *CSEL*, XXXII/1, Vienna 1897, s. 501-638.

_____, *De Ioseph*, ed. K. Schenkl, *CSEL*, XXXII/2, Vienna 1897, s. 73-122.

_____, *Epistolae*, ed. M. Zelzer, *CSEL*, LXXXII/2, Vienna 1982.

_____, *Exameron*, ed. K. Schenkl, *CSEL*, XXXII/1, Vienna 1897, s. 1-261.

Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*, I, with an English translation by John C. Rolfe, *Ammianus Marcellinus*, Cambridge – London 1935.

- Angelomus Luxovenssis, *Commentarius in Genesim*, ed. J. P. Migne, *PL*, CXV, 1879, col. 107-244.
- Annales Alamannici*, ed. G. Pertz, *MGH SS*, I, Hannoverae 1826, s. 22-60.
- Annales Bertiniani*, ed. G. Waitz, *MGH, SRG*, V, Hannoverae 1883.
- Annales Fuldenses*, ed. G. Pertz, *MGH, SS*, I, Hannoverae 1826, s. 337-415.
- Annales Laubacenses*, ed. G. Pertz, *MGH, SS*, I, Hannoverae 1826, s. 6-55
- Annales Laureshamenses*, ed. G. Pertz, *MGH, SS*, I, Hannoverae 1826, s. 22-39.
- Annales Laurissenses Minores*, ed. G. Pertz, *MGH, SS*, I, Hannoverae 1826, s. 112-123.
- Annales Mettenses Priores*, ed. B. von Simson, *MGH, SRG*, X, Hannoverae et Lipsiae, 1905.
- Annales Nazariani*, ed. G. Pertz, *MGH, SS*, I, Hannoverae, 1826 s. 23-44.
- Annales Petaviani*, ed. G. Pertz, *MGH, SS*, I, Hannoverae, 1826 s. 7-18.
- Annales Regni Francorum*, ed. F. Kurze, *MGH, SRG*, VI, Hannoverae 1895.
- Annales Xantenses*, ed. B. von Simson, M.G.H. *Script. rer. Germ.* 12, Hanovre 1905, s. 1-39.
- Astronomus, *Vita Hludowici imperatoris*, ed. ve Alm. çev. Ernst Tremp, *Astronomus: Das Leben Kaiser Ludwigs*, *MGH, SRG*, LXIV, Hannover 1995, s. 279-555.
- Augustinus, *Contra Academicos*, ed. W. M. Green, *CCSL*, XXIX, 1970, s. 3-61.
- _____, *De haeresibus*, ed. R. Vander Plaetse et C. Beukers, *CCSL*, XLVI, Turnhout 1969.
- _____, *Quaestiones Genesis*, ed. J. Fraipont, *CCSL*, XXXIII, Turnhout 1958, s. 1-377.
- el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, II, thk. Cemâl Tulbe, Beyrut 2003; Türk. çev. Mehmet Saltan, *el-Mesâlik ve'l-memâlik'in Tercüme ve Değerlendirmesi*, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2015.
- Bede, *De locis sanctis*, ed. J. Fraipont, *CCSL*, CLXXV, Turnhout 1965, s. 249-280.
- _____, *Hexaemeron sive libri quatuor in principium Genesis*, ed. J. P. Migne, Paris 1862, XCI, col. 9-190.
- _____, *De temporum ratione (Bedaе chronica maiora)*, ed. T. Mommsen, *MGH, AA*, XIII, Berolini 1898, s. 223-356.

_____, *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*, ed. ve İng. çev. B. Colgrave - R. A. B. Mynors, Oxford 1969.

Belâzürî, *Fütûhu'l Büldân*, Türk. çev. Mustafa Fayda, *Ülkelerin Fetihleri*, İstanbul 2013.

Bernardus Monachus, *Itinerarium*, ed. Titus Tobler - Auguste Molinier, *Itinera Hierosolymitana et descriptiones Terrae sanctae bellis sacris anteriora*, I, Genevae 1879, s. 307-320.

Bonifatius, *Epistolae*, ed. Ernestur Dümmler, *MGH, Epp.* III, Berlin 1892, s. 215-433.

Capitularia Hlotharii I et Regum Italiae, ed. Alfredus Boretius – Victor Krause, *MGH, Capit.*, II, Hannoverae 1897, s. 59-110.

Cassiodorus, *Expositio psalmorum*, ed. M. Adriaen, *CCSL*, XCVII-XCVIII, Turnhout 1958.

Claudius Taurinensis, *Quaestiones super Libros Regum*, ed. J. P. Migne, *PL*, CIV, 1864, col. 623-690.

_____, *Ennaratio in Epistolam D. Pauli ad Galatas*, ed. J. P. Migne, *PL*, CIV, 1864, col. 841-912.

Chronicon Moissiacense, ed. G. Pertz, *MGH, SS*, I, Hannoverae, 1826, s. 280-313.

Chronica Adefonsi tertii regis, ed. Zacharias G. Villada, *Crónica de Alfonso III*, Madrid 1918.

Codex Carolinus, ed. Wilhelmus Gundlach, *MGH, Epp.*, III, Berolini 1892, s. 469-657.

Commemoratorium de Casis Dei vel monasteriis, ed. Titus Tobler - Auguste Molinier, *Itinera Hierosolymitana et descriptiones Terrae sanctae bellis sacris anteriora*, I, Genevae 1879, s. 299-305.

Continuatio Hispana, ed. T. Mommsen, *MGH, AA*, XI, Berolini 1894, s. 334-369.

De Miraculis Sancti Genesii, *MGH, SS*, XV/1, Hannoverae 1888, s. 169-172.

Dioscorides, *De Materia Medica Libri quinque*, ed. Max Wellmann, I-II, Berolini 1908; *De Materia Medica*, İng. çev. T. A. Osbaldeston – R. P. A. Wood, Johannesburg 2000.

Dungalus Reclusus, *Contra Perversas Taurinensis Episcopi Sententias*, ed. J. P. Migne, *PL*, CV, 1844, col. 465-530.

Einhardus, *Vita Karoli Magni*, ed. O. Holder-Egger, *MGH, SRG*, XXV, Hannoverae et Lipsiae 1911.

- Ermoldus Nigellus, *In Honorem Hludowici*, ed. E. Dümmler, *MGH, Poetae*, Berolini 1884, s. 1-79.
- Flavius Iosephus, *Jewish Antiquities*, IV, İng. çev. Henry St. John Thackeray, London and Cambridge, 1961.
- Flores Historiarum*, I, ed. Henry R. Luard, *Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores XCV*, London 1890.
- Fredegar Kroniği ve Continuationes Fredegarii*, ed. Bruno Krusch, *Chronicarum Quae Dicuntur Fredegarii Scholastici Libri IV cum Continuationibus*, *MGH, SRM.*, II, Hannoverae 1888, p. 1-193.
- Fulcherus Carnotensis, *Historia Hierosolymitana*, ed. Heinrich Hagenmeyer, Heidelberg 1913.
- Gesta sanctorum patrum Fontanellensis coenobii*, ed. Samuel Loewenfeld, *MGH, SRG*, XXVIII, Hannoverae 1886.
- Gesta Episcoporum Autisiodorensium*, ed. G. Waitz, *MGH, SS*, XIII, Hannoverae 1881, s. 393-400.
- Grandes chroniques de France*, ed. Jules Viard, X, Paris 1920-1953.
- Gregorius Turonensis, *Decem Libri Historiarum*, ed. B. Krusch ve W. Levison, *MGH, SS rer. Merov.*, I/1, Hannoverae, 1951.
- Hieronymus, *Commentarii in Esaiam*, ed. M. Adriaen, *CCSL*, LXXIII-LXXIII A, Turnhout 1963.
- _____, *Commentarii in Hiezechielem*, ed. F. Glorie, *CCSL*, LXXV, Turnhout 1964.
- _____, *Commentarius in Hieremiam prophetam*, ed. S. Reiter, *CCSL*, LXXIV, Turnhout 1960.
- _____, *Vita Malchi Monachi Captivi*, ed. ve İng. çev. C. C. Mierow, *Classical Essays Presented to J. A. Kleist*, ed. R. E. Arnold, St. Louis 1946, p. 31-60.
- Hludowici Pii Capitularia*, ed. Alfredus Boretius, *MGH, Capit.*, I, Hannoverae 1883, s. 261-315.
- Hygeburg, *Vita Willibaldi episcopi Eichstetensis*, ed. O. Holder-Egger, *MGH, SS*, XV, Hannoverae 1887, s. 86-106.
- Ioannes Zonaras, *Epitome Historion*, III, ed. Theodor Büttner-Wobst, *CSHB*, XLIX, Bonnae 1897; Türk. çev. Bilge Umar, *Tarihlerin Özeti*, İstanbul 2008.
- İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr*, nşr. Charles C. Torrey, New Haven 1922; Fr. çev. Albert Gateau, *Conquête de l'Afrique du Nord et de l'Espagne*, Alger 1942.

- İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih*, IV-VI, Türk. çev. M. Beşir Eryarsoy – Yunus Apaydın – Abdullah Köşe, *İslâm Tarihi: El-Kâmil Fi't-Târih*, İstanbul 1985.
- İbn İzârî, *el-Beyânü'l-muğrib*, nşr. Reinhart P. A. Dozy, I-II, Leiden 1848-1851; Fr. çev. E. Fagnan, *Histoire de l'Afrique et de l'Espagne, intitulée Al-bayano'l Mogrib*, I-II, Alger 1904.
- İbnü'l Kalânîsî, *Târîhu Dımaşk*, nşr. H. F. Amedroz, Beyrut 1908; Türk. çev. Onur Özatağ, *Şam Tarihine Zeyl (I. ve II. Haçlı Seferleri Dönemi)*, İstanbul 2015.
- İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu iftitâhi'l-Endelüs*, nşr. İbrâhim el-Ebyârî, Beyrut 1402/1982; İng. çev. David James, *Early Islamic Spain: The History of Ibn al-Qūṭiya*, Oxford – New York 2009.
- Ioannes Kinnanos, *Historia*, Türk. çev. Işın Demirkent, *Ioannes Kinnanos'un Historia'sı*, Ankara 2001
- Ioannes Damaskenos, *Dialeksis Sarrakenou kai Khristianou*, İng. çev. Daniel J. Janosik, *John of Damascus First Apologist to the Muslims: The Trinity and Christian Apologetics in the Early Islamic Period*, Oregon 2016, s. 269-276.
- _____, *Peri Aiereseon/De Haeresibus*, İng. çev. Peter Schadler, *John of Damascus and Islam*, Leiden 2018, s. 218-233.
- Isidorus Hispalensis, *Etymologiae*, I, ed. Wallace M. Lindsay, *Etymologiae Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive Originum libri XX*, Oxford 1911.
- Karoli Magni Capitularia*, ed. Alfredus Boretius, *MGH, Capit.*, I, Hannoverae 1883, s. 44-186.
- Le Chanson de Roland*, ed. ve Fr. çev. Ian Short, Paris 1990.
- Leon Diaconos, *Historia*, ed. Barthold G. Niebuhr, *CSHB, XXX*, Bonnae 1828; İng. çev. Alice-Mary Talbot - Denis F. Sullivan, *The History of Leo the Deacon*, Washington 2005.
- Leonis III Papae Epistolae*, *MGH, Epp.*, V, 7, s. 85-104.
- Liber Historiae Francorum*, ed. Bruno Krusch, *MGH, SRM*, II, Hannoverae 1888, s. 215-328.
- Liber Pontificalis*, ed. L. Duchesne, I-II, Paris 1886-1892.
- Liutprandus, *Antapodosis*, ed. J. P. Migne, *PL*, CXXXVI, Paris 1853, 787-898.
- _____, *Relatio De Legatione Constantinopolitana*, ed. J. P. Migne, *PL*, CXXXVI, Paris 1853, 909-938.
- Makkarî, *Nefhu't-tîb min ğusni'l-Endelüsi'r-ratîb*, II, İng. çev. Pacual de Gayangos, *The History of the Mohammedan Dynasties in Spain*, New York 1964.

- Malalas, *Khronographia*, ed. J. P. Migne, *PG*, XCVI, Paris 1860, col. 1335-1348; *The Chronicle of John Malalas: A Translation*, İng. çev. Elizabeth Jeffreys – Michael Jeffreys – Roger Scott, *Byzantina Australiensia*, IV, Melbourne 1986.
- Mikhail Psellos, *Khronographia*, I, ed. ve Fr. çev. Emile Renauld, *Chronographie*, Paris 1967, s. 8; Türk. çev. Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Ankara 2014.
- Niketas Khoniates, *Chronikē Diēgēsis*, İng. çev. Harry J. Magoulias, *O City of Byzantium: Annals of Niketas Choniates*, Detroit 1984.
- Notker Balbulus, *Gesta Karoli Magni imperatoris*, ed. H. F. Haefele, *MGH, SRG N. S.*, XII, Berlin 1959.
- Paolo Emili, *De rebus gestis Francorum*, Paris 1550.
- Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum*, ed. G. Waitz, *MGH, SRG*, XLVII, Hannoverae 1878.
- Gaius Plinius Secundus, *Historia Naturalis*, II-VI, with an English translation by H. Rackham et al., *Natural History*, Cambridge-Mass-London 1938-71.
- Pseudo-Methodius*, ed. ve İng. çev. Francisco J. Martinez, *Eastern Christian Apocalyptic in the Early Muslim Period: Pseudo-Methodius and Pseudo-Athanasius*, PhD diss. The Catholic University of America, 1985, s. 2-204.
- Poeta Saxo, *Annales de gestis Caroli magni imperatoris libri quinque*, ed. P. Winterfeld, *MGH, Poetae*, IV, Berolini 1899, s. 1-71.
- Ptolemaios, *Geographia*, ed. Carolus F. A. Nobbe, I-III, Lipsae 1843-1845; *The Geography*, İng. çev. Edward L. Stevenson, New York 1991.
- Rabanus Maurus, *De Laudibus Sanctae Crucis*, ed. J. P. Migne, *PL*, CVII, Paris 1864, col. 133-294.
- _____, *Commentariorum in Genesim libri quatuor*, ed. J. P. Migne, *PL*, CVII, Paris 1864, col. 439-670.
- Radak, *Radak on Genesis*, İng. çev. Eliyahu Munk, *Mikraot Gedelot: Multi-Commentary on the Torah*, III, New Jersey 2003 (https://www.sefaria.org/Radak_on_Genesis).
- Regino Prumiensis, *Chronicon*, ed. G. Pertz, *MGH, SS*, I, Hannoverae 1826, s. 537-612.
- Remigius Autissiodorensis, *Commentarius in Genesim*, ed. J. P. Migne, *PL*, CXXXI, 1844, col. 57-134.

_____, *Enarrationes in Psalmos*, ed. J. P. Migne, *PL*, CXXXI, 1844, col. 133-866.

Ricoldus de Monte Crucis, *Liber Peregrinationis*, ed. J. C. M. Laurent, *Peregrinatores Medii Aevi Quattuor*, Leipzig, 1864, s. 101-141.

Robertus Monachus, *Historia Iherosolimitana*, *R.H.C. Occ.*, III, Paris 1866, s. 717-882.

Strabon, *Geographica*, VIII, with an English translation by Horace L. Jones, *The Geography of Strabo*, London – New York, 1967.

Theganus Trevirensis, *Gesta Hludowici imperatoris*, ed. ve Alm. çev. Ernst Tremp, *Thegan: Die Taten Kaiser Ludwigs*, *MGH, SRG*, LXIV, Hannover 1995, s. 167-277.

Vergilius, *Aeneis*, with an English translation by H. Rushton Fairclough, *Virgil: Aeneid VII-XII, the Minor Poems*, II, London – New York, 1918.

Thomas Aquinas, *De veritate catholicae fidei contra gentiles*, ed. I. Bertrand, Luxemburgi 1881.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Türk. çev. Hrnt D. Andreasyan, Ankara 2000.

Vita Eucherii, ed. W. Levison, *MGH, SRM.*, VII, Hannoverae et Lipsiae 1920, s. 41-53.

Vita Pardulfı, ed. W. Levison, *MGH, SRM.*, VII, Hannoverae et Lipsiae 1920, s. 24-40.

Willelmus Tyrensis, *Historia Rerum in Partibus Transmarinis Gestarum*, *R.H.C. Occ.*, I/1-2, Paris 1844.

Zührî, *Kitabü'l Coğrâfyâ*, nşr. Mahammad Hâdj-sadok *Kitâb al-Dja'râfiyya: Mappemonde du calife al-Ma'mûn reproduite par Fazârî (III/IX s.) rééditée et commentée par Zuhri (VI/XII s.)*, *Bulletin d'études orientales*, XXI (1968), s. 1-132.

Modern Literatür

D'ABADAL, Ramon, *Catalunya Carolíngia*, I, Barcelona 1986.

_____, “La domination carolingienne en Catalogne”, *Revue Historique*, CCXXV/2 (1961), s. 319-340.

AĞIRAKÇA, Ahmet, “Ahbâr Mecmûa”, *DİA*, I, 489-490.

- AILLET, Cyrille, “Chronicle of 741”, *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, I, ed. David Thomas – Barbara Roggema, Leiden 2009, s. 84-89.
- ALTUNDAĞ, Nurşen, *Endülüs Emevî Döneminde Birinci Büyük Fitne Dönemi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2020.
- APAK, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi: Hz. Muhammed (s.a.v.) Dönemi*, I, İstanbul 2019.
- ATALAN, Mehmet, “Abbâsî Daveti Sürecinde *er-Rızâ min Âl-i Muhammed* Söylemi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, XVIII/2 (2005), s. 183-191.
- ATÇEKEN, İsmail H., “Târik b. Ziyâd”, *DİA*, XL, 24-25.
- _____, “Puvatya (*Balâtü’ş-şühedâ*) Savaşı ve Etkileri Üzerine Bir Araştırma”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII/8 (1998), 243-263.
- AUZIAS, Léonce, “Les sièges de Barcelone, de Tortose et d’Huesca (801-811): Essai chronologique”, *Annales du Midi*, LXVIII/189, s. 5-28.
- AVCI, Casim, *İslâm-Bizans İlişkileri (610-847)*, Ankara 2018.
- AYDEMİR, Abdullah, “Kurbanlık Hz. İsmâil mi, İshâk mı?”, *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, XIII/5 (1974), s. 259-264.
- BACHRACH, Bernard S., “Military Organization in Aquitaine under the Early Carolingians”, *Speculum*, XLIX/1 (1974), s. 1-33.
- _____, “Charlemagne’s Invasion of Spain in 778: The Anatomy of a Strategic Failure and its Impact”, *Military Cultures and Martial Enterprises in the Middle Ages*, ed. John D. Hosler - Steven Isaac, Woodbridge 2020, s. 14-40.
- BALLESTIN, Xavier, “Centralization and Consolidation: The Cordoban Umayyads and the Amirids”, *Routledge Handbook of Muslim Iberia*, ed. Maribel Fierro, London and New York 2020, s. 37-63.
- BARTER, Simon, *Conquerors, Brides, and Concubines: Interfaith Relations and Social Power in Medieval Iberia*, Pennsylvania 2015.
- BECKETT, Katharine S., *Anglo-Saxon Perceptions of the Islamic World*, Cambridge 2003.
- BENCHEKROUN, Chafik T., “Les Idrissides entre Fatimides et Omeyyades”, *Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée*, CXXXIX (2016), 29-50.

- BERMEJO, Joaquín Vallvé, “La primera década del reinado de al-Hakam I (796-806), según el Muqtabis de Ben Hayyan”, *Anaquel de Estudios Árabes*, XII (2001), s. 769-778.
- BERTO, Luigi A., *Christians and Muslims in Early Medieval Italy*, Oxford 2020.
- _____, “The Others and Their Stories: Byzantines, Franks, Lombards, and Saracens in Ninth-century Neapolitan Narrative Texts”, *The Medieval History Journal*, XIX/1 (2016), s. 34-56.
- BIGOT, Henri, *Des traces laissées en Provence par les Sarrasins*, Paris 1908.
- BOYD, J. Oscar, “Abraham”, *The International Standard Bible Encyclopedia*, I, 18-22.
- BOZKURT, Nahide, *Abbâsiler (750-1258)*, Ankara 2017.
- BRIDGMAN, Timothy P., *Hyperboreans Myth and History in Celtic-Hellenic Contacts*, New York -London 2005.
- BROWN, Peter, *The Rise of Western Christendom: Triumph and Diversity, A. D. 200–1000*, Oxford 2013.
- BRUCE, Scot G., *Cluny and the Muslims of La Garde-Freinet: Hagiography and the Problem of Islam in Medieval Europe*, New York 2015.
- CABANISS, James A., “Agobard of Lyon”, *Speculum*, XXVI/1 (1951), s. 50-76.
- COPPÉE, Henry, *History of the Conquest of Spain by the Arab-Moors*, I, Boston 1881.
- COSTAMBEYS, Marios – INNES, Matthew – McLEAN, Simon, *The Carolingian World*, Cambridge 2011.
- DU CANGE, *et al.*, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, VII, ed. nova a Léopold Favre, Niort 1883-1887.
- CAILLE, Jacqueline, “Narbonne sous l'occupation musulmane (première moitié du VIIIe siècle): problèmes de topographie”, *Annales du Midi*, LXXXVII/121 (1975), s. 97-103.
- CAN, Yılmaz, “Kâbe”, *OMÜİFD*, VII/4 (1993), s. 67-92.
- CHAZELLE, Celia – EDWARDS, Burton V. N., “Introduction: The Study of the Bible and Carolingian Culture”, *The Study of the Bible in the Carolingian Era*, ed. Celia Chazelle – Burton Van Name Edwards, Turnhout 2013, s. 1-16.
- CHANDLER, Cullen J., *Carolingian Catalonia: Politics, Culture, and Identity in an Imperial Province (788-987)*, Cambridge 2019.

_____, “Carolingian Catalonia: The Spanish March and the Franks, c.750 – c.1050”, *History Compass*, XI/9 (2013), s. 739-750.

CHOVIN, Gisèle, “Aperçu sur les relations de la France avec le Maroc des origines à la fin du moyen âge”, *Hespéris*, XLIV (1956), s. 249-298.

CHRISTY, Neil, *The Lombards: The Ancient Longobards*, Oxford 1998.

CHRISTYS, Ann, *Christians in Al-Andalus (711-1000)*, Richmond 2002, s. 45-47.

_____, “The History of Ibn Habib and Ethogenesis in al-Andalus”, *The Construction of Communities in the Early Middle Ages: Texts, Resources and Artefacts*, ed. R. Corradini – M. Diesenberger – H. Reimitz, Leiden 2003, s. 323-348.

CLÉMENT, François, “Le pèlerinage à Lagrasse, d’après une source arabe du XIe siècle”, *Annales du Midi*, C/184 (1988), s. 489-495.

COHEN, Jeremy, *Living Letters of the Law: Ideas of the Jews in Medieval Christianity*, California 2019.

COLLINS, Roger, *The Arap Conquest of Spain (710-797)*, Oxford 1989.

_____, *The Basques*, Oxford – Cambridge 1990.

_____, *Early Medieval Spain 400-1000*, London 1995.

_____, *Charlemagne*, London 1998.

_____, “Fredegar”, *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, I, ed. David Thomas - Barbara Roggema, Leiden 2009, s. 137-138.

DEANESLY, Margeret, *A History of early Medieval Europe*, London – New York 1960.

DEMİL, Emine, *Hazreti Peygamber’in Risâlet Öncesi Hayatına Dair Rivâyetler*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2016.

DE HARTMANN, Carmen C., “The Textual Transmission of the Mozarabic Chronicle of 754”, *EME*, VIII/1 (2003), s. 13-29.

DI CASARE, Michelina, *The Pseudo-Historical Image of the Prophet Muhammad in Medieval Latin Literature: A Repertory*, Berlin 2012.

DUNLOP, D. M., “al-Bashkunish”, *EF*², I, 1079.

DURMUŞ, İsmail, “Ruaynî” *DİA*, XXXV, 175-176.

ed-Dûrî, Abdülaziz, *Abbâsîler Tarihi: Siyasî, İdarî, Sosyal ve Ekonomik Açından*, Türk. çev. Kasım Koç, İstanbul 2020.

ER, Rahmi, “İbnü'l-Hannât”, *DİA*, XXI, 69-70.

- el-HAJJI, Abdurrahman A., “Andalusian Diplomatic Relations with the Franks during the Umayyad Period”, *Islamic Studies*, XXX/1-2 (1991), s. 241-262.
- el-HIBRI, Tayeb, *The Abbasid Caliphate: A History*, Cambridge 2021.
- el-UBÛDÎ, Câsim, “Mûsâ b. Nusayr”, *DĪA*, XXXI, 224-225.
- FAYDA, Mustafa, “Bahîrâ”, *DĪA*, IV, 486-487.
- _____, “Yermük Savaşı”, *DĪA*, XLIII, 485-486.
- _____, “Muhammed”, *DĪA*, XXX, 406-421.
- FIRESTONE, Reuven, “Hagar and Ishmael in Literature and Tradition as a Foreshadow of Their Islamic Personas”, *Abraham's Family: A Network of Meaning in Judaism, Christianity, and Islam*, ed. Lukas Bormann, Tübingen 2018, s. 397-420.
- FLORI, Jean, “La caricature de l’Islam dans l’Occident médiéval: origine et signification de quelques stéréotypes concernant l’Islam”, *Aevum*, n. 66/2 (1992), s. 245-256.
- FOURACRE, Paul, *The Age of Charles Martel*, London 2000
- _____, GERBERDING, Richard A., *Late Merovingian France: History and Hagiography 640-720*, Manchester - New York 1996.
- FRANCE, John, “Saladin, from Memory towards Myth in the Continuations”, *Deeds Done Beyond the Sea: Essays on William of Tyre, Cyprus and the Military Orders presented to Peter Edbury*, ed. Susan B. Edgington – Helen J. Nicholson, Oxford and New York 2016, s. 69-82.
- GANSHOF, François L., “Les relations exterieures de la monarchie franque sous les premiers souverains carolingiens”, *Annali di storia del diritto*, V-VI (1961/62), s. 1-54.
- GASKOIN, Charles C. B., *Alcuin: His Life and Work*, London 1904.
- GEARY, Patrick J., *Before France and Germany: The Creation and Transformation of the Merovingian World*, New York 1988.
- GLOOM, Jonathan, “Walled Cities in Islamic North Africa and Egypt with Particular Reference to the Fatimids (909-1171)”, *City Walls: The Urban Enceinte in Global Perspective*, ed. James D. Tracy, Cambridge 2000, s. 219-246.
- GOETZ, H. W., “Sarazenen als “Fremde”?: Ammerkungen zum Islambild in der abendländischen Geschichtsschreibung des frühen Mittelalters”, *Fremde, Feinde und Kurioses*, ed. Benjamin Jokisch - Ulrich Rebstock - Lawrence Conrad, Berlin 2009, s. 39-66.
- GODDARD, Hugh, *A History of Christian-Muslim Relations*, Edinburgh 2000.

GOFFART, Walter, *The Narrators of Barbarian History: Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon*, Princeton 1988.

GORMAN, Michael, “The Commentary on Genesis of Claudius of Turin and Biblical Studies under Louis the Pious”, *Speculum* LXXII/2 (1997), s. 279-329.

GUICHARD, P., *Al-Andalus 711-1492: Une histoire de l’Espagne musulmane*, Paris 2000.

_____, “Les débuts de la piraterie andalouse en Méditerranée occidentale (798-813)”, *Revue de l’Occident musulman et de la Méditerranée*, 35 (1988), s. 55-76.

GÜLTER, Işıl Şahin, *The Ottoman Turks in English Heroic Plays*, Newcastle upon Tyne 2019.

MARIN-GUZMAN, Roberto, “Ethnic Groups and Social Classes in Muslim Spain”, *Islamic Studies*, XXX/1-2 (1991), s. 37-66.

GIBBON, Edward, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, I-VII, London 1898-1925.

GODMAN, Peter, “Louis the Pious and His Poets”, *Frühmittelalterliche Studien*, XIX/1 (1985), s. 239-289.

GOLDBERG, Eric J., “The Emperor’s Ass Hunting for the Asiatic Onager (Equus hemionus) in the ‘Abbasid, Byzantine, and Carolingian Worlds”, *The ‘Abbasid and Carolingian Empires Comparative Studies in Civilizational Formation*, ed. Deborah G. Tor, Leiden 2018, s. 73-101.

GOLVIN, L., “Bari”, *Encyclopédie berbère*, IX, 1361-1365.

GÜNDOĞDU, Birol, *The Meanings of the Terms Used for the Muslims in the Accounts of the First and Third Crusades*, The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent University, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

GRACEFFA, Agnès, “Writing the History of Merovingian Gaul: An Historiographical Survey”, *The Oxford Handbook of the Merovingian World*, ed. Bonnie Effros - Isabel Moreira, Oxford 2020, s. 52-76.

GRANT, Arthur J. (çev.), *Early Lives of Charlemagne by Eginhard and the Monk of St. Gall*, London – Boston 1907.

HALEVI, Leor, “Bernard, Explorer of the Muslim Lake: A Pilgrimage from Rome to Jerusalem, 867”, *Medieval Encounters*, Leiden 1998, s. 24-50.

HAMİDULLAH, Muhammed, “İslâm’da Hac”, çev. M. Âkif Aydın, *İslâm Tetkikleri Dergisi*, VIII/1-4 (1984), s. 123-162.

HAMILTON, Bernard, “Western Understanding of Islam at the Time of the Crusades”, *Journal of the Royal Asiatic Society*, VII/3 (1997), s. 373-387.

HARMAN, Ömer Faruk, “Yuhannâ ad-Dımaşkî”, *DİA*, XLIII, 580-582.

_____, “İsmâil”, *DİA*, XXIII, 76-80.

_____, “Sâre”, *DİA*, XIV, 468-469.

HEATH, Christopher, *The Narrative Worlds of Paul the Deacon: Between Empires and Identities in Lombard Italy*, Amsterdam 2017.

HEN, Yitzhak, “Charlemagne’s Jihad”, *Viator*, XXXVII (2006), s. 33-51.

HILHORST, Anthony, “Ishmaelites, Hagarenes, Saracens”, *Abraham, the Nations, and the Hagarites: Jewish, Christian, and Islamic Perspectives on Kinship with Abraham*, ed. Martin Goodman - George H. van Kooten – Jacques T.A.G.M. van Ruiten, Leiden and Boston 2010, s. 421-434.

HITCHCOCK, Richard, *Muslim Spain Reconsidered: From 711 to 1502*, Edinburgh 2014.

HITTI, Philip K., *History of the Arabs: From the Earliest Times to the Present*, London and Basingstoke 1970.

HİZMETLİ, Mustafa, *İslâm Tarihinin İlk Kaynakları*, Ankara 2018.

HOYLAND, Robert G., *Seeing Islam as Others Saw It: A Survey and Evaluation of Christian, Jewish and Zoroastrian Writings on Early Islam*, Princeton 1997.

IMAMUDDIN, Syed M., *A Political History of Muslim Spain*, New Delhi 1960.

JAMES, Edward, *The Origins of France: From Clovis to the Capetians 500-1000*, London 1982.

KASCHKE, Sören, “Annales Regni Francorum”, *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010.

KOŞDAŞ, Yaşar E. Koşdaş, *Endülüs’ün Fethi ve Valiler Döneminde Berberiler*, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Rize 2019.

_____ – ARSLAN, İhsan, “Endülüs Valiler Döneminde Berberî İsyanları”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, X/20 (2021), s. 187-219.

KÖNIG, David G., “Medieval Western European Perceptions of the Islamic World: From 'Active Othering' to the 'Voices in Between'”, *Christian-Muslim Relations: A Bibliographical History*, IV, ed. David Thomas – Barbara Roggema with Juan P. M.

Sala - Johannes Pahlitzsch - Mark Swanson - Herman Teule - Johh Tolan, Leiden ve Boston 2012, s. 17-28.

KREUTZ, Barbara M., *Before the Normans: Southern Italy in the Ninth & Tenth Centuries*, Philadelphia 1996.

KUZGUN, Şaban, “Hâcer”, *DİA*, XIV, 431-433.

LANKILA, Tommi P., “The Saracen Raid of Rome in 846: An Example of Maritime Ghazw”, *Travelling Through Time: Essays in Honour of Kaj Öhrnberg, Studia Orientalia*, CXIV, ed. Sylvia Akar - Jaakko Hameen-Anttila – Inka Nokso-Koivisto, Helsinki 2013, s. 93-120.

LANGENWALTER, Anna B., *Agobard of Lyon: An Exploration of Carolingian Jewish-Christian Relations*, Thèse de doctorat, University of Toronto, 2019.

LEBECQ, Stephane, *Les origines franques (V^e-IXe siècle)*, Paris 1990.

LÉVI-PROVENÇAL, Lévi, “Mūsā b. Nuşayr”, *EF²*, VII, 643-644.

LEWIS, Archibald R., *The Development of Southern French and Catalan Society (718-1050)*, Austin 1965.

LEWIS, Charlton T., *An Elementary Latin Dictionary*, New York 1894.

MACDONALD, Michael C. A., “Arabs, Arabias and Arabic before Late Antiquity”, *Topoi*, XVI/1 (2009), 277-332.

MARICHAL, Rémi – SÉNAC, Philippe, “Ruscino: un établissement musulman du viiie siècle”, *Villa 2: Villes et campagnes de Tarraconaise et d’Al-Andalus (vie-xie siècle): La transition*, ed. Philippe Sénac, Toulouse 2007, s. 67-94.

MAYERSON, Philip, “Saracens and Romans: Micro-Macro Relationships”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, CCLXXIV (1989), 71-79.

McKITTERICK, Rosamond, *The Frankish Kingdoms under the Carolingians (751-987)*, London 1983.

_____, *The Carolingians and the Written World*, Cambridge 1989.

_____, *History and Memory in the Carolingian World*, Cambridge 2004.

_____, “Political Ideology in Carolingian Historiography”, *The Uses of the Past in the Earyl Medieval Ages*, ed. Yitzhak Hen – Matthew Innes, Cambridge 2000, s. 162-174.

MEENS, Rob, “Reconciling Disturbed Sacred Space: The Ordo for "Reconciling an Altar Where a Murder Has Been Committed" in the Sacramentary”, *The*

Merovingian Kingdoms and the Mediterranean World: Revisiting the Sources, ed. Stefan Esders - Yitzhak Hen - Pia Lucas - Tamar Rotman, London 2019, s. 103-112.

MICHEAU, Françoise – SENAC, Philippe, “La bataille de Poitiers, de la realite au mythe”, *Histoire de l’Islam et des musulmans en France du Moyen Age à nos jours*, ed. Mohammed Arkoun, Paris 2006, s. 7-15.

MILLAR, Fergus, *Roman Near East: 31 BC – AD 337*, London and Cambridge 1993.

MILLER, David H., “The Roman revolution of the eighth century: a study of the ideological background of the Papal separation from Byzantium and alliance with the Franks”, *Medieval Studies*, XXXVI (1974), pp. 79-133.

KIRLIDÖKME MOLLAOĞLU, Ferhan, “Sultan I. Bayezid Dönemine Ait Grekçe Bir Anlatı”, *OTAM*, XXIV (2014), s. 129-146.

MOORE, Michael, “The King’s New Clothes: Royal and Episcopal Regalia in the Frankish Empire”, *Robes and Honor: The Medieval World Of Investiture*, ed. Stewart Gordon, New York 2001, s. 95-135.

MOLINIER, Auguste – POLAIN Louis, *Les sources de l’histoire de France (des origines aux guerres d’Italie, (1494)*, Paris 1901–1906.

MORTON, Nicholas, “William of Tyre’s Attitude towards Islam: Some Historiographical Reflections”, *Deeds Done Beyond the Sea: Essays on William of Tyre, Cyprus and the Military Orders presented to Peter Edbury*, ed. Susan B. Edgington – Helen J. Nicholson, Oxford - New York 2016, s. 13-24.

NICOLLE, David, “A Gift to the Normans: A Military Legacy of Sicilian Islam”, *Warfare in the Norman Mediterranean*, ed. Georgios Theotokis, Suffolk 2020, s. 79-109.

NOBLE, Thomas F. X. (çev.), *The Republic of St. Peter: The Birth of Papal State 680-825*, Philadelphia 1991.

_____, *Charlemagne and Louis the Pious: The Lives by Einhard, Notker, Ermoldus, Thegan, and the Astronomer*, Pennsylvania 2009.

O’SULLIVAN, Daniel, “Grandes Chroniques de France”, *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010, 728-729.

OTTEWILL-SOULSBY, Samuel, “‘Those same cursed Saracens’: Charlemagne’s campaigns in the Iberian Peninsula as religious warfare”, *Journal of Medieval History*, XLII/4 (2016), s. 405-428.

- ÖNKAL, Ahmet, “Kays Aylân (Benî Kays Aylân)”, *DİA*, XV, 91-92.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Anbese b. Sühaym”, *DİA*, III, 194-195.
- _____, “Belâtüššühedâ”, *DİA*, V, 391-392.
- _____, “İbnü’l-Esîr”, *DİA*, XXI, 26-27.
- ÖZDEMİR, Mehmet, *Endülüs Müslümanları (Siyasî Tarih)*, Ankara 2019.
- _____, “İbn İzârî”, *DİA*, XX, 98-99.
- _____, “Hür b. Abdurrahman”, *DİA*, XVIII, 492-493.
- _____, “Müvelledûn’un Endülüs Emevîleri Döneminde Kültürel Hayattaki Yeri”, *AÜİFD*, XXXIV (1993), s. 177-180.
- ÖZKUYUMCU, Nadir, “Kelb (Benî Kelb)”, *DİA*, XV, 203-204.
- _____, “İbn Abdülhakem, Ebü’l-Kâsım”, *DİA*, XIX, 278-279.
- PAKIŞ, Ömer, “Kutsal Metinlerde İsmâil ve İshak”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV/3 (2004), s. 75-94.
- PELLAT, Charles – YVER, Georges – BASSET, René – GALAND, Lionel, “Berbers”, *EF²*, I, 1173-1187.
- PENN, Stephen, “Notker Balbulus”, *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010, 1157.
- PÉRÉS, H., “Balât al-Shuhadâ”, *EF²*, I, 998-999.
- PERRIN, Michel, “La représentation figurée de César-Louis le Pieux chez Raban Maur en 835: religion et idéologie”, *Francia: Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, XXIV/1 (1997), s. 39-64.
- POLLARD, Richard M., “One Other on Another: Petrus Monachus’ Revelaciones and Islam”, *Difference and Identity in Francia and Medieval France*, ed. Meredith Cohen – Justine Firnhaber-Baker, Farnham 2010, s. 25-42.
- POYRAZ, Mevlüt, “Müslümanların İtalya Yarımadası’ndaki Fetihleri ve Kurdukları Emirlikler”, *Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/5 (2017), s. 37-70.
- PYSIAK, Jerzy, “Poeta Saxo”, *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010, 1223-1224; McKitterick, *Charlemagne*, s. 22-24.
- RAZÛK, Muhammed, “İdrîsîler”, *DİA*, XXI, 495-497.
- RECH, Régis, “Gesta Abbatum Fontanellensium”, *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010, s. 693-694.

REIMITZ, Helmut, “The History of Historiography in the Merovingian Period”, *The Oxford Handbook of the Merovingian World*, ed. Bonnie Effros - Isabel Moreira, Oxford 2020, s. 463-488.

RICHÉ, Pierre, *Les Carolingiens: une famille qui fit l'Europe*, Paris 2012.

RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I, çev. Fikret Işıltan, Ankara 1986.

_____, “Charlemagne and Palastine”, *The English Historical Review*, L/200 (1935), s. 606-619.

ROUCHE, Michel, *L'Aquitaine des Wisigoths aux Arabes 418-781: naissance d'une région*, Paris 1979.

_____, “Les Aquitains ont-ils trahi avant la bataille de Poitiers”, *Le Moyen Age*, LVVIV/1 (1968), s. 5-26.

_____, “Le pape face à l'Islam au VIIIe siècle”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XXXII/1 (1996), s. 205-216.

SARR, Bilal, “Berber Settlement in the Upper March of Al-Andalus (8th-12th Century): A Post Doctoral Research Project”, *DAM*, V (2015), s. 207-226.

SÉNAC, Philippe, *Musulmans et Sarrasins dans le Sud de la Gaule (VIIIe-XIe siècle)*, Paris 1980.

_____, *Charlemagne et Mahomet: en Espagne (VIIIe-IXe siècles)*, Paris 2015.

_____, *Al- Andalus: Une histoire politique (VIIe-XIe siècle)*, Paris 2020.

_____, “Présence musulmane en Languedoc: Réalités et vestiges”, *Cahiers de Fanjeaux*, XVIII (1983), s. 43-57.

_____, “Islam et chrétienté dans l'Espagne du haut Moyen Age: la naissance d'une frontière”, *Studia Islamica*, LXXXIX (1999), s. 91-108.

_____, “Les carolingiens et le califat abbaside (VIIIe-IXe siècles), *Studia Islamica*, XCV (2002), s. 37-56.

SCHADLER, Peter, “The Dialogue between a Saracen and a Christian”, *Christian-Muslim Relations A Bibliographical History*, I, ed. David Thomas - Barbara Roggema, Leiden 2009, s. 367-370.

SHAHÎD, Irfan, *Rome and the Arabs: A Prolegomenon to the Study of Byzantium and the Arabs*, Washington 1984.

SHIMAHARA, Sumi, “L'exégèse biblique et les élites: qui sont les recteurs de l'église à l'époque carolingienne?”, *La culture du haut Moyen âge, une question d'élite?*, ed. F. Bougard – R. Le Jan – R. McKitterick, Turnhout 2009, s. 201-217.

- SMITH, Philip, "Hispania", *Dictionary of Greek and Roman Geography*, ed. William Smith, Boston 1854, 1074-1089.
- SOT, Michel, "La première renaissance carolingienne: échanges d'hommes, d'ouvrages et de savoirs", *Les échanges culturels au Moyen Âge*, Paris 2001, s. 23-40.
- STEPANOVA, Anastasia, "Who Conquered Spain? The Role of the Berbers in the Conquest of the Iberian Peninsula", *Written Monuments of the Orient*, IV/1 (2018), s. 77-87.
- STONE, Rachel, "The Emperor's New Clothes: Moral Aspects of Carolingian Royal Costume", Paper Presented at the International Medieval Congress, Leeds, Temmuz 2011, s. 1-10 (www.academia.edu/3630842).
- Mahmut H. Şakiroğlu, "Bârî", *DİA*, V, 72-73.
- ŞEŞEN, Ramazan, *İslam Medeniyeti Tarihi*, İstanbul 2012.
- _____, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998.
- ŞEYBAN, Lütfi, *Endülüs*, İstanbul 2014.
- TAHA, Abdulwahid Dhanun, *The Muslim Conquest and Settlement of North Africa and Spains*, London and New York 1989.
- THOMPSON, John L., *Writing the Wrongs: Women of the Old Testaments among Biblical Commentators from Philo through the Reformation*, New York 2001.
- THORPE, Lewis (çev.), *Two Lives of Charlemagne*, Suffolk 1969.
- TIRYAKIOGLU, Nevsal Olcen, *The Western Image of Turks from the Middle Ages to the 21st Century: The Myth of 'Terrible Turk' and 'Lustful Turk'*, Nottingham Trent University, Nottingham 2015.
- TOLAN, John V., *Saracens: Islam in the Medieval European Imagination*, New York 2002.
- _____, *L'Europe latine et le monde arabe au Moyen Âge: Cultures en conflit et en convergence*, Rennes 2019.
- _____, "Le pèlerin Arculfe et le roi Mavias: La circulation des informations à propos des "Sarrasins" aux VIIe-VIIIe siècle, de Jérusalem à Iona et Yarrow", *Passages: déplacements des hommes, circulations des textes et des identités dans l'Occident médiéval*, ed. Joëlle Ducos - Patrick Henriët, Toulouse 2013, s. 175-185.

- TOR, Deborah G., “The ‘Abbasid and Carolingian Dynasties in Comparative Perspective”, *The ‘Abbasid and Carolingian Empires Comparative Studies in Civilizational Formation*, ed. Deborah G. Tor, Leiden 2018, s. 3-10.
- TROMPF, Garry W., “The Concept of the Carolingian Renaissance”, *Journal of the History of Ideas*, XXXIV/1 (1973), s. 3-26.
- USTA, Aydın, *Çıkarların Gölgesinde Haçlı Seferleri*, İstanbul 2016.
- ÜNAL, Sadettin, “Kâbe” *DİA*, XIV, 14-21.
- VALPY, Francis E. J., *An Etymological Dictionary of the Latin Language*, London 1828.
- VARISCO, Daniel M., “Metaphors and Sacred History: The Genealogy of Muhammad and the Arab Tribes”, *AQ*, LXVIII/3 (1995), s. 139-156.
- VASILIEV, Alexander A., *Byzance et Arabes: La dynastie d’Amorium (820-867)*, I, édition française par Henri Grégoire – Marius Canard, Bruxelles 1935.
- _____, *History of the Byzantine Empire (324-1453)*, Madison 1952.
- VINCENT, Catherine, *Introduction à l’histoire de l’Occident médiéval*, Paris 1995.
- WALLACE-HADRILL, J. M., “Fredegar and the History of the France”, *Bulletin of the John Rylands Library*, XL/2 (1958), s. 527-550.
- KAEGI, Walter E., *Byzantium and the Early Islamic Conquests*, Cambridge 1992.
- WEIR, Thomas H., “Arabia”, *The International Standard Bible Encyclopedia*, I, 213-220.
- WILKINSON, John, *Jerusalem Pilgrims Before the Crusades*, Jerusalem 1977.
- WOOD, Ian, *The Merovingian Kingdoms 450-751*, New York 1994.
- WOLF, Kenneth B., *Conquerors and Chroniclers of Early Medieval Spain*, Liverpool 2011.
- _____, “The Earliest Spanish Christian Views of Islam”, *Church History*, LV/3 (1986), s. 281-293.
- WREGLESORTH, John, “Crónica de Alfonso III de León”, *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. Graeme Dunphy - Cristian Bratu, I, Leiden – Boston 2010, s. 289.
- YILDIZ, Hakkı D., “Abdurrahman el-Gâfikî”, *DİA*, I, 162.
- ZORZI, Niccolò, “Nicetas Choniates”, *Christian-Muslim Relations. A Bibliographical History*, IV, ed. D. Thomas - A. Mallett et al., Leiden-Boston 2012, s. 132-144.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve Orta eğitimini İstanbul'da, Lise eğitimini ise Tekirdağ'da tamamladı. 2016 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne girmeye hak kazandı. 2020 yılında Dr. Öğr. Üyesi Erman Şan'ın danışmanlığında *Regnum Francorum'da Aristokrasi ve Pippinlerin Yükselişi* adlı bitirme tezi ile lisans eğitimi tamamladı. 2020 yılında aynı üniversitenin Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans eğitimine başladı ve Dr. Öğr. Üyesi Erman Şan'ın danışmanlığında *Karolenj Tarihyazımında Müslümanların Temsili (VIII. ve IX. Yüzyıllar)* adlı tez konusu üzerine çalışmaya başladı. Bu süreçte 6 ay Fransa'da bulundu ve Université de Franche-Comté'de Dr. Justine Audebrand ile çalışmalarını sürdürdü. İngilizce, Fransızca ve Latince bilmekte olup, Arapça ve Almanca üzerindeki çalışmalarını devam ettirmektedir.